Εισαγωγή: Η διδασκαλία της ιστορίας της λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο

Όπως είναι γνωστό, στις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου η διδασκαλία της λογοτεχνίας είναι οργανωμένη σε θεματικές ενότητες και αυτόν τον τρόπο οργάνωσης διατηρήσαμε κι εμείς στις διδακτικές προτάσεις που ετοιμάσαμε στο πλαίσιο του Προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων». Στην Γ' τάξη ωστόσο, ο βασικός σκοπός του μαθήματος της λογοτεχνίας είναι η γνωριμία με την εξέλιξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας, η διδασκαλία, με άλλα λόγια, της ιστορίας της. Ο σκοπός αυτός προσδιορίζει και την ιστορική οργάνωση της ύλης του μαθήματος κατά την οποία, τα κείμενα είναι αντιπροσωπευτικά της κάθε περιόδου και τίθενται σε χρονολογική σειρά. Η διδασκαλία της ιστορίας της λογοτεχνίας αποτελεί πάντα ένα δύσκολο στοίχημα για τη διδακτική της λογοτεχνίας γενικά, πόσο μάλλον για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας σε μειονοτικούς μαθητές, οι οποίοι, έχουν τόσο γλωσσικές δυσκολίες στο να προσεγγίσουν κείμενα παλαιότερων περιόδων όσο και έλλειψη εξοικείωσης με το ιστορικό-πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται τα κείμενα. Διότι, ας μη ξεχνούμε πως η ιστορία της λογοτεχνίας ακολουθεί το βηματισμό της εθνικής ιστορίας και προϋποθέτει όχι μόνο τη γνώση της, αλλά και την εξοικείωση με τα σύμβολα, τους μύθους και τις αξίες της.

Η πρόκληση που είχαμε, επομένως, να αντιμετωπίσουμε κατά την εκπόνηση των διδακτικών προτάσεων για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στην Γ' τάξη του Γυμνασίου σε σχολεία με μειονοτικούς μαθητές συνίστατο κατ' αρχήν στον τρόπο με τον οποίο θα ερμηνεύσουμε την *ιστορικότητα* της λογοτεχνίας, έτσι ώστε ο στόχος της διδασκαλίας της ιστορίας της να γίνει πιο απτός και προσιτός· επιπλέον, η μεθόδευση της διδασκαλίας θα πρέπει να προσφέρει στους μειονοτικούς μαθητές όλες εκείνες τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για να αντιληφθούν τη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας στη συνθετότητά της, πέρα από εύκολες αναγωγές και προκαταλήψεις.

Αφετηρία μας είναι η εξειδίκευση των στόχων του μαθήματος, όπως περιγράφεται στο *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών. Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης* (Αθήνα, Σεπτέμβριος 2002). Εκεί αναφέρεται πως οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου επιδιώκεται:

1) Να κατανοήσουν τη σημασία της πολιτισμικής μας κληρονομιάς.
2) Να γνωρίσουν ορισμένα μείζονα έργα που θεμελίωσαν τη νεότερη ελληνική γραμματεία και επηρέασαν την εξέλιξή της, ακόμα και από τις παλαιότερες περιόδους της λογοτεχνίας μας.
3) Να συνειδητοποιούν τη συνέχεια μέσα στο πλαίσιο της παράδοσης και της αλλαγής.
4) Να κατανοήσουν την εξέλιξη των λογοτεχνικών ειδών.
5) Να γνωρίσουν τους όρους, τα κριτήρια συγκρότησης μιας λογοτεχνικής σχολής, ενός ρεύματος ή κινήματος, καθώς και τα χαρακτηριστικά μιας λογοτεχνικής γενιάς σε σχέση με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

6) Να μελετήσουν κείμενα και να κατανοήσουν τη σημασία τους στη μεταβολή των υφιστάμενων κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών της εποχής τους.
7) Να αναγνωρίσουν τις αισθητικές προτιμήσεις της εποχής και να τις αιτιολογούν με βάση ιστορικά στοιχεία.
8) Να συνειδητοποιήσουν την εσωτερική σχέση λογοτεχνίας-ιστορίας.
9) Να αναγνωρίσουν τη συνέχεια κάποιων θεμάτων μέσα στο χρόνο και να ανιχνεύσουν τη δυναμική της επιβίωσής τους[1].

Από τα παραπάνω είναι προφανές πως στο σημερινό *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών*, η έννοια της *ιστορικότητας* έχει εξακτινωθεί σε πολλές παραμέτρους και δεν περιορίζεται πλέον στην παρακολούθηση μιας διαδοχής προσώπων, έργων, σχολών και ειδών μέσα στο χρόνο. Η εξακτίνωση αυτή βασίζεται ασφαλώς στις επισημάνσεις και τις αναθεωρητικές τάσεις της θεωρίας της λογοτεχνίας απέναντι στην κλασική μορφή της αφηγηματικής ιστορίας. Εντούτοις, παρά τον εμπλουτισμό της στοχοθεσίας, εξακολουθούν να υπάρχουν προβλήματα στην καθοδήγηση των καθηγητών που διδάσκουν λογοτεχνία στην Γ' Γυμνασίου, καθώς, όπως φάνηκε παραπάνω, οι θεωρητικές αρχές που αιτιολογούν την ιστορική διάταξη της ύλης στο *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών* δίνονται αποσπασματικά, ενώ το περιεχόμενο του διαθεματικού ενιαίου πλαισίου δεν έχει διαχυθεί στο βιβλίο των οδηγιών. Συνεπώς, πολλές από τις παραπάνω θεωρητικές επιλογές για τη διδασκαλία της ιστορίας της λογοτεχνίας δεν βρίσκουν, ακόμη, εφαρμογή στη σχολική τάξη.

Για το λόγο αυτό, στη συνέχεια θα εξηγήσουμε περισσότερο τα σημεία στα οποία επιδιώκουμε να δώσουμε την έμφαση κατά τη διδασκαλία της ιστορίας της λογοτεχνίας και τα οποία αποτέλεσαν τον καθοδηγητικό μας ιστό στην εκπόνηση των ανά χείρας διδακτικών προτάσεων.

Η θεωρία της λογοτεχνίας έχει επισημάνει εδώ και δεκαετίες πως η διδασκαλία της λογοτεχνίας, είτε μέσα από συνεχή αφηγηματικά κείμενα, είτε μέσα από λογοτεχνικά αποσπάσματα που ταξινομούνται με ιστορική σειρά, βρίσκεται πάντοτε μπροστά σε έναν κίνδυνο. Τον κίνδυνο της άμβλυνσης της ιστορικής πολυπλοκότητας μέσω της τακτικής της ομοιότροπης παρουσίασης κειμένων και συγγραφέων. Αποτέλεσμα αυτής της απλούστευσης είναι η εντύπωση που παραμένει στους αναγνώστες μιας κλασικής ιστορίας της λογοτεχνίας πως όλα τα έργα γράφτηκαν, κυκλοφόρησαν και διαβάστηκαν από το κοινό

[1]Δυστυχώς από το εύρος της σκοποθεσίας αυτής στις *Οδηγίες για τη διδασκαλία των Φιλολογικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, οι οποίες αποτελούν το εύχρηστο συμβουλευτικό εργαλείο των εκπαιδευτικών, δεν περνά παρά ένα μέρος της που δεν είναι αρκετά βοηθητικό: *«Η διδασκαλία της λογοτεχνίας, είναι επικοινωνία με την έννοια της ανταλλαγής των εκδοχών με τις οποίες προσλαμβάνεται, κατανοείται και ερμηνεύεται η πραγματικότητα σε διάφορες εποχές ή σε διαφορετικά κείμενα της ίδιας ή και άλλης κουλτούρας»* (Οδηγίες, σ. 176). Και παρακάτω: *«Οι μαθητές να είναι σε θέση να οδηγούνται με αφετηρία το κείμενο σε συνολική θεώρηση των ιδεών του συγγραφέα, των αισθητικών επιλογών ενός ρεύματος και στη διερεύνηση των ιδεολογικών τάσεων και κοινωνικών προβληματισμών μίας εποχής»* (Οδηγίες, σ. 177). Η Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας του Βαγγέλη Αθανασόπουλου και… που εκπονήθηκε ειδικά για σχολική χρήση και διανεμήθηκε είναι ένα χρήσιμο εργαλείο αλλά παραμένει ασαφής η χρήση της μέσα στην τάξη.

τους με τον ίδιο τρόπο, γεγονός που γνωρίζουμε πως δεν ισχύει. Με βάση την παρατήρηση αυτή, οι νεότερες απόψεις για την ιστορία της λογοτεχνίας έχουν διευρύνει την έννοια της *ιστορικότητας*, προβάλλοντας ποικίλες παραμέτρους για τον προσδιορισμό της. Σύμφωνα με αυτές, η ιστορία της λογοτεχνίας θα πρέπει να έχει ως αποστολή της την αντιμετώπιση ενός δεδομένου λογοτεχνικού φαινομένου ως επικοινωνιακού συνόλου μέσα στην ιστορική και κοινωνική του λειτουργία. Στόχος της διδασκαλίας ενός λογοτεχνικού κειμένου στο μάθημα της λογοτεχνίας, επομένως, πρέπει να είναι η αποκατάσταση αυτού του συνόλου της επικοινωνίας. Σε αυτήν την περίπτωση, ιστορική εξέταση του έργου σημαίνει παρακολούθηση των ποικίλων σχέσεων που διατηρούν ο πομπός και ο δέκτης ή οι δέκτες του λογοτεχνικού φαινομένου στις διάφορες ιστορικές στιγμές.

Με βάση τα παραπάνω, είναι προφανές πως, μιλώντας για την *ιστορικότητα* του λογοτεχνικού έργου, μιλούμε οπωσδήποτε για την *ιστορικότητα* του συνόλου του λογοτεχνικού θεσμού, και ακολούθως, για την *ιστορικότητα* του συγγραφέα, του κειμένου, της κοινωνίας, του αναγνώστη. Η παράλειψη, η αποσιώπηση ή η άγνοια των παραπάνω παραμέτρων, εμποδίζει την αποκατάσταση της συνολικής ερμηνείας του λογοτεχνικού φαινομένου. Πιο απλά, με αυτούς του όρους, «γνωρίζω ένα κείμενο» σημαίνει γνωρίζω το δημιουργό του, γνωρίζω το ίδιο το κείμενο, γνωρίζω το κοινό ή τους αναγνώστες του, δηλαδή, γνωρίζω πώς διαβάστηκε, τόσο στην εποχή του, όσο και σε άλλες εποχές. Αυτή η προσέγγιση της ιστορίας της λογοτεχνίας επιτρέπει τη συνολικότερη εκτίμηση του λογοτεχνικού φαινομένου μέσα στην ιστορική περίοδο που το δημιούργησε. Παράλληλα, όμως, η ανάγκη να αναζητήσουμε πολλαπλές αναγνώσεις του κειμένου μας βγάζει από την εποχή του και μας φέρνει μέχρι το σήμερα.

Η διεύρυνση, όμως, της έννοιας της *ιστορικότητας* ανέδειξε και άλλες παραμέτρους της ιστορικής διάστασης της λογοτεχνίας όπως είναι η ιστορικότητα των λογοτεχνικών θεμάτων και των λογοτεχνικών ειδών και ρευμάτων. Η παρακολούθηση των μεταμορφώσεων ενός θέματος σε κείμενα διαφορετικών εποχών αλλά και οι αλλαγές που υφίσταται ένα λογοτεχνικό είδος μέσα στο χρόνο μας ανοίγει δρόμους, μαζί με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, για την κατανόηση της περίπλοκης σχέσης ιστορίας και λογοτεχνίας.

Μετά τις σύντομες αυτές διευκρινίσεις, για τη δική μας διδακτική πρόταση ιστορική προσέγγιση της λογοτεχνίας σημαίνει:

- ✓ ανάδειξη της *ιστορικότητας* των ποικίλων παραμέτρων του λογοτεχνικού φαινομένου: *ιστορικότητα* συγγραφέα, κειμένου, αναγνώστη.
- ✓ ανάδειξη της *ιστορικότητας* ενός θέματος.
- ✓ ανάδειξη της *ιστορικότητας* των λογοτεχνικών ειδών και τεχνοτροπιών.
- ✓ παρακολούθηση της ιστορικής συνέχειας μέσω της εναλλαγής της παράδοσης και της μεταβολής, σε επίπεδο ατόμων, έργων, θεμάτων, ρευμάτων και ειδών.

Κατά τον σχεδιασμό των διδακτικών μας προτάσεων λάβαμε σταθερά υπόψη, πέρα από τις θεωρητικές αρχές, τις ιδιαιτερότητες του μαθητικού πληθυσμού στον οποίο απευθυνόμαστε. Το γλωσσικό τους πρόβλημα, την φτωχή,

συχνά, αναγνωστική τους ιστορία, το διαφοροποιημένο πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Από το περιεχόμενο των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ΄ Γυμνασίου* επιλέξαμε ενδεικτικά δέκα κείμενα. Εννοείται πως οι προτάσεις μας είναι παραδειγματικές και όχι δεσμευτικές για τον εκπαιδευτικό. Ο τελευταίος, θα μπορούσε να προσανατολιστεί σε άλλα κείμενα, εφόσον τα θεωρεί καταλληλότερα, και να τα διδάξει με ανάλογο τρόπο. Φροντίσαμε τα επιλεγμένα κείμενα να αντιπροσωπεύουν, κατά το δυνατόν, όλες τις περιόδους της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τα κριτήρια επιλογής μας επιπλέον ήταν: έλλειψη ιδιαίτερων γλωσσικών δυσκολιών, εκπροσώπηση όλων των ειδών (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο), ελκυστικό για τον μαθητή θέμα, κοντά στις δικές του εμπειρίες και την γύρω του καθημερινότητα (σχέσεις και ρόλοι μέσα στην οικογένεια, σχολική ζωή, ερωτική αγάπη, ξενιτιά, αναζήτηση στάσεων ζωής).

Επειδή θέλουμε να δώσουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη βοήθεια στον εκπαιδευτικό, για κάθε προτεινόμενο κείμενο προσφέρουμε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο εργασίας. που περιλαμβάνει τα ακόλουθα μέρη:

- ✓ Προτάσσεται μια *εισαγωγή* με διευκρινιστικές παρατηρήσεις για το θέμα, το είδος, το περιεχόμενο του κειμένου καθώς και την παιδαγωγική προσέγγιση που προτείνεται.
- ✓ Περιγράφονται οι *διδακτικοί σκοποί* και οι *δεξιότητες* που επιδιώκουμε να καλλιεργήσουν οι μαθητές. Καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε σε κάθε κείμενο η διδακτική προσέγγιση να εστιάζει στην ανάδειξη μιας παραμέτρου της *ιστορικότητας* του λογοτεχνικού φαινομένου. Έτσι, άλλοτε προβάλλεται περισσότερο η *ιστορικότητα* ενός θέματος, άλλοτε η αλλαγή ενός λογοτεχνικού είδους ή η μετάβαση από μια τεχνοτροπία σε άλλη, άλλοτε οι διαφορετικές αναγνώσεις του κειμένου *(το σημείο αυτό θα πλουτιστεί μετά από την ανάγνωση του συνόλου του υλικού μας)*
- ✓ Προτείνονται *παράλληλα κείμενα* που συνομιλούν με το αρχικό και βοηθούν, με τη συγκριτική ανάγνωσή τους, στο φωτισμό της *ιστορικότητας* του θέματος ή, ανάλογα με τη σκοποθεσία, στην καλύτερη γνωριμία με μια τεχνοτροπία, ένα ρεύμα ή μια ιστορική εποχή. Δίνουμε μεγάλη έμφαση στην παράλληλη ανάγνωση κειμένων που σχετίζονται με διάφορους τρόπους μεταξύ τους διότι μόνο μέσα από τη σύγκριση μπορεί να αναδειχθεί η ιστορικότητά τους. Ταυτοχρόνως, εμπλουτίζεται έτσι η αναγνωστική εμπειρία των μαθητών αφού, τα δέκα αρχικά κείμενα που επιλέχτηκαν, πολλαπλασιάζονται με τα παράλληλά τους. Προτείνουμε επιπλέον, εικόνες, τραγούδια και οπτική αφήγηση, όπου αυτό είναι δυνατόν, για να υποστηρίξουμε την όλη αναγνωστική διαδικασία.
- ✓ Αναλύεται η *μέθοδος διδασκαλίας*, η οποία αναπτύσσεται σε φάσεις και περιγράφονται οι *δραστηριότητες* που προτείνονται *για τους μαθητές*. Επιδιώκουμε τη σταδιακή προσέγγιση του κειμένου, ξεκινώντας από αναγνώσεις άλλων κειμένων που προετοιμάζουν το έδαφος, συνεχίζουμε με το αρχικό μας κείμενο-στόχο και τελειώνουμε με τις αναγνώσεις των παράλληλων κειμένων και τη σύγκριση. Στις προτεινόμενες δραστηριότητες φροντίζουμε να συνδέουμε τις διαθεματικές και ερευνητικές εργασίες με εμπειρίες της ζωής

και της καθημερινότητάς τους, ούτως ώστε ο κάθε μαθητής, κατά το δυνατόν, να έχει μερίδιο σε αυτές.

- ✓ Παρατίθεται βιβλιογραφία για τον εκπαιδευτικό η οποία στοχεύει να δώσει τις πιο ευσύνοπτες και εύκολα προσβάσιμες μελέτες για το θέμα και τα κείμενα.

Για τον μαθητή ετοιμάστηκε ένα συμπληρωματικό ανθολόγιο το οποίο είναι οργανωμένο σε δέκα ενότητες. Κάθε ενότητα ξεκινά με το αρχικό κείμενο-αφετηρία που επιλέχθηκε από τα *ΚΝΛ* και ακολουθούν τα παράλληλα κείμενα που προτείνουμε. Μ' αυτόν τον τρόπο ο μαθητής θα έχει διαθέσιμα όλα τα κείμενα που καλείται να συναναγνώσει και να συγκρίνει. Ευχή μας είναι να διαβαστούν κάποια ολόκληρα έργα (ποιητικά ή πεζά) από τα οποία έχουν αποσπαστεί τα ανθολογούμενα κείμενα. Για τον σκοπό αυτό, το Πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων», παρήγγειλε και εφοδίασε τις σχολικές βιβλιοθήκες των σχολείων με μειονοτικούς μαθητές με εκείνα τα βιβλία για τα οποία γίνεται λόγος στο μάθημα της λογοτεχνίας της Γ' Γυμνασίου, όπως είχε κάνει αντίστοιχα για τις δύο πρώτες τάξεις.

Οι διδακτικές μας προτάσεις αποσκοπούν στο να προσφέρουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη βοήθεια στους εκπαιδευτικούς που καλούνται να διδάξουν τη νεοελληνική λογοτεχνία στην ιστορική της προοπτική, σε μειονοτικούς μαθητές με αυξημένες δυσκολίες. Ο στόχος μας είναι οι απόφοιτοι της υποχρεωτικής εκπαίδευσης να έχουν προβληματιστεί για τη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας αλλά και να έχουν συσσωρεύσει αναγνωστικές εμπειρίες, να έχουν αναπτύξει τις αναγνωστικές τους δεξιότητες, καθώς και κίνητρα για ανάγνωση βιβλίων έξω από το σχολείο. Είναι ευνόητο πως η επιτυχία του δύσκολου αυτού εγχειρήματος εξαρτάται και από την ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των εκπαιδευτικών, έτσι ώστε να αξιοποιήσουν τις διδακτικές μας προτάσεις με τη μεγαλύτερη δυνατή ευελιξία.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΠΑΙΔΩΝ 2004-2007

Κείμενα για το μάθημα της λογοτεχνίας

Επιμέλεια:
Βενετία Αποστολίδου & Ελένη Χοντολίδου

Γ΄ Γυμνασίου

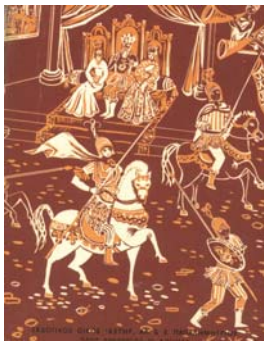

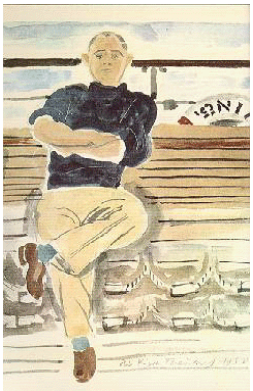

ΑΘΗΝΑ 2007

Κείμενα για το μάθημα της λογοτεχνίας

Γ' Γυμνασίου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΠΑΙΔΩΝ 2005-2007
ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ ΜΕΤΡΟ 1.1 ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1.1
ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΕΛΚΕ
ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΕΡΓΟΥ: ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ-ΘΑΛΕΙΑ ΔΡΑΓΩΝΑ

Η ΠΡΑΞΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΚΑΤΑ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ΔΡΑΣΗ 1.Α.5 Δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού λογοτεχνίας για τη Γ' Γυμνασίου

Επιστημονικές υπεύθυνες δράσης: **ΒΕΝΕΤΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ**
ΕΛΕΝΗ ΧΟΝΤΟΛΙΔΟΥ

Συγγραφική Ομάδα: Χρήστος Δανιήλ, Νικολίνα Κουντουρά, Γρηγόρης Πασχαλίδης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης
ΕΛΛΑΔΑ 2008
Ανάπτυξη παντού. Ανάπτυξη για όλους.

Κείμενα για το μάθημα της λογοτεχνίας

Γ' Γυμνασίου

ΑΘΗΝΑ 2007

Νανουρίσματα: κοιμήσου και παράγγειλα

Επιμέλεια: *Ελένη Χοντολίδου*

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑΤΑ

Τα δύο πρώτα νανουρίσματα περιλαμβάνονται στη συλλογή του Νικόλαου Γ. Πολίτη *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού* (1914). Το πρώτο προέρχεται από τη Χίο και έχει καταγραφεί από το γάλλο φιλέλληνα Κλων Φωριέλ (1825) και το δεύτερο από την Κορινθία και έχει καταγραφεί από τον Μιχ. Λελέκο (1888). Όπως φαίνεται καθαρά από τους στίχους των δύο τραγουδιών, το πρώτο αναφέρεται σε αγόρι και το δεύτερο σε κορίτσι.

(1)
Να μου το πάρεις, ύπνε μου

Να μου το πάρεις, Ύπνε μου, τρεις βίγλες[1] θα του βάλω,
τρεις βίγλες, τρεις βιγλάτορες, κι οι τρεις αντρειωμένοι[2].
Βάλλω τον Ήλιο στα βουνά, τον αετό στους κάμπους,
τον κυρ Βοριά τον δροσερό ανάμεσα πελάγου.
Ο Ήλιος εβασίλεψεν, ο αϊτός αποκοιμήθη,
κι ο κυρ Βοριάς ο δροσερός στης μάνας του πηγαίνει.
«Γιέ μ', πού 'σουν χτες, πού 'σουν προχτές, πού 'σουν την άλλη νύχτα;
Μήνα με τ' άστρι μάλωνες, μήνα με το φεγγάρι,
Μήνα με τον αυγερινό[3], πού 'μαστ' αγαπημένοι;
–Μήτε με τα' άστρι μάλωνα, μήτε με το φεγγάρι,
μήτε με τον αυγερινό οπού 'στ' αγαπημένοι·
Χρυσόν υγιόν εβίγλιζα στην αργυρή του κούνια».

(2)
Κοιμήσου αστρί[4]

Κοιμήσου αστρί, κοιμήσου αυγή, κοιμήσου νιο φεγγάρι·
κοιμήσου, που να σε χαρεί ο νιος που θα σε πάρει.
Κοιμήσου, που παράγγειλα στην Πόλη τα χρυσά σου,
στη Βενετιά τα ρούχα σου και τα διαμαντικά σου.
Κοιμήσου, που σου ράβουνε το πάπλωμα στην Πόλη
Και σου το τελειώνουνε σαρανταδυό μαστόροι·
στη μέση βάνουν τον αετό, στη μέση το παγόνι[5].
Νάνι του ρήγα το παιδί, του βασιλιά τ' αγγόνι.
Κοιμήσου και παράγγειλα παπούτσια στον τσαγκάρη,
Να σου τα κάνει κόκκινα με το μαργαριτάρι.
Κοιμήσου, μες στην κούνια σου και στα παχιά παχνιά[6] σου,
η Παναγιά η δέσποινα να είναι συντροφιά σου.

---

[1] **βίγλα**: σκοπιά, παρατηρητήριο σε ψηλή θέση, σκοπός, φρουρός/βιγλάτορας: (παρωχ., λογοτ.) σκοπός, φρουρός, ειδικά αυτός που βρίσκεται σε παρατηρητήριο σε ψηλή θέση/βιγλίζω: (παρωχ., λογοτ.) παρατηρώ από ψηλά, φυλάω σκοπός

[2] **αντρειωμένος** & **ανδρειωμένος** -η -ο: αυτός που τον χαρακτηρίζει η γενναιότητα και η μεγάλη σωματική δύναμη

[3] **Αυγερινός**: ονομασία του πλανήτη Αφροδίτη κατά την πρωινή του εμφάνιση, αστέρι/άστρο της αυγής/αυγερινός -ή -ό: αυτός που εμφανίζεται, υπάρχει την αυγή · (πολύ) πρωινός

[4] **άστρι** & **αστρί**: το αστέρι, η Πούλια

[5] **παγόνι**: πτηνό, το πιο μεγαλόσωμο από τα ορνιθόμορφα, με εντυπωσιακά πολύχρωμο και στιλπνό πτέρωμα και μακριά ουρά · το αρσενικό, κατά την προγαμιαία του συμπεριφορά, επιδεικνύει την όμορφη ουρά του ανοίγοντάς την σαν βεντάλια

[6] **παχνί**: μόνιμη κατασκευή σε στάβλο, στην οποία τοποθετείται η τροφή των ζώων (άχυρο, χόρτο κτλ.)

(3)
Νανούρισμα

Νάνι νάνι νάνι νάνι
το μωρό μου για να κάνει

Ήρθες ύπνε από την πόλη
έλα κοίμισε τ' αγόρι

Νάνι νάνι νάνι νάνι
το πουλάκι μου να κάνει

Στη πόλη του παρήγγειλα
να φτιάξω τ' άρματά[7] του

Στη Βενετιά τα ρούχα του
και τα χρυσαφικά του
Νάνι νάνι νάνι νάνι
το αγόρι μου να κάνει

Έλα ύπνο υπνωσέ 'το
Παναγιά μου φυλαξέ 'το

[7] **άρμα**: όπλο

(4)
Νανούρισμα
Μακεδονίας

Ύπνε που παίρνεις τα παιδιά,
Έλα πάρε και τούτο
Μικρό-μικρό σου το 'δωσα
μεγάλο φέρε μου το

Μεγάλο σαν ψηλό βουνό
ίσιο σαν κυπαρίσσι
Οι κλώνοι[8] του να φτάνουνε
σ' ανατολή και δύση

Κοιμήσου και παράγγειλα
στην Πόλη τα προικιά σου
Στη Βενετιά τα ρούχα σου
και τα χρυσαφικά σου

Νάνι, νάνι, νάνι, νάνι
το μωράκι μου να κάνει
Έλα ύπνε, πάρε μού το
και γλυκά αποκοίμισέ το

Νάνι, που το μεγάλωσαν
τρεις αδερφές και μάνα
Και πάλι δεν τους φτάνανε
πήραν και παραμάνα[9]

Ύπνε που παίρνεις τα παιδιά
έλα πάρε και τούτο
Να μου το πας στον γκιουλ-μπαξέ[10]
και πάλι φέρε μου το

Κοιμήσου χαϊδεμένο μου
κι εγώ σε νανουρίζω
Στην αγκαλιά μου σε κουνώ
και σε γλυκοκοιμίζω

---

[8] **κλώνος**: κλαδί δέντρου, ιδίως μεγάλο και χοντρό
[9] **παραμάνα** η: γυναίκα που θήλαζε ξένα παιδιά με αμοιβή και που (συχνά) παρακολουθούσε την ανατροφή τους στη νηπιακή ηλικία
[10] **γκιουλ-μπαξές**: Παράδεισος

(5)
Άιντε κοιμήσου κόρη μου
Σμύρνης

Άιντε κοιμήσου κόρη μου
κι εγώ να σου χαρίσω
την Αλεξάνδρεια ζάχαρη.
Και το Μισίρι[11] ρύζι
και την Κωνσταντινούπολη
τρεις χρόνους να την 'ρίζεις.

(6)
Πάρε το ύπνε το παιδί
Κρήτης

Πάρε το ύπνε το παιδί
κι άμε το στα περβόλια
γέμισε τα στηθάκια του
γαρύφαλλα και ρόδια.

Κοιμήσου εσύ μωράκι μου
σε κούνια καρυδένια
σε ρουχαλάκια κεντητά
και μαργαριταρένια.

Κοιμήσου με τη ζάχαρη
κοιμήσου με το μέλι
και νίψου[12] με τ' ανθόνερο
που νίβονται οι αγγέλοι.

(7)
Ύπνε που παίρνεις τα παιδιά

Ύπνε που παίρνεις τα μικρά
έλα πάρε και τούτο
να μου το πας στο γκιούλ-μπαχτσέ
και πάλι φέρε μου το.

Αχ, νάνι

---

[11] **Μισίρι**: Κάιρο-Αίγυπτος
[12] **νίβομαι**: πλένομαι

Κοιμήσου χαϊδεμένο
κι εγώ σε νανουρίζω
στην αγκαλιά μου σε κουνώ
και σε γλυκοκοιμίζω.

Αχ, νάνι

(8)
Κοιμάται εμένα ο σκρίνος[13] μου
Αστυπάλαιας

Κοιμάται 'μένα ο σκρίνος μου
μα πώς θα τον ξυπνήσω
πού θα βρω διαμαντόπετρες
να τον πετροβολήσω;

Ζαλίζομαι, ζαλίζομαι
όταν σε συλλογίζομαι.

Κοιμάται 'μένα ο σκρίνος μου
μα πώς θα τον ξυπνήσω
να πάρω το ροδόσταμο[14]
να τον δροσολογήσω.

(9)
'Ελα ύπνε κοίμησέ το
Πελοποννήσου

Έλα ύπνε κοίμησέ το
και γλυκά νανούρισέ το
έλα ύπνε από τη Χιό
και αποκοίμα μου το γιο.

Έλα ύπνε κοίμησέ το
και γλυκά νανούρισέ το
έλα ύπνε από την πόλη
και αποκοίμα μου την κόρη.

---

[13] **σκρίνος**: το άνθος κρίνος
[14] **ροδόσταμο**: αρωματικό απόσταγμα από τριαντάφυλλα · ροδόνερο, διάλυμα ροδέλαιου σε νερό

ΕΝΤΕΧΝΑ ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑΤΑ

(10)
Νανούρισμα στο γιο μου[15]
Ναζίμ Χικμέτ

Ο γιος μου κρυολόγησε. Καίει στον πυρετό, ύπνος δεν τον παίρνει. Τα μάτια του βγάζουνε φωτιές. Κι η μάνα του: «Να νανουρίσω το μωρό μου», λέει. «Τι να του τραγουδήσω; 'Νάνι νάνι το παιδί μου' ή το 'Ας κοιμηθεί να μεγαλώσει κι ύστερα πασάς να γένει'»; Μα ούτε το ένα ούτε το άλλο.
Η μάνα του γιου μου έτσι θα 'θελα να τον νανουρίσει:

[15] Γαραντούδης, Ευριπίδης, Σοφία Χατζηδημητρίου & Θεοδώρα Μέντη (2006). *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* Β' Γυμνασίου/μτφρ. Έρα Σαββαΐδου. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 56-57. Στο βιβλίο υπάρχει η εξής μικρή εισαγωγή: «Ο πατέρας-ποιητής παραστέκεται στο άρρωστο παιδί του και υπαγορεύει στη μητέρα το παρακάτω ασυνήθιστο νανούρισμα».

Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Στον ύπνο σου έρχεται μια θάλασσα απέραντη. Βουνά
τα κύματά της, φουσκώνουν αφρισμένα, λυσσομανάνε[16]…

Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Στον ύπνο σου έρχεται ένα καράβι, κι εσύ στη γέφυρα
του καπετάνιου. Στα δεξιά σου, το κύμα που χτυπιέται,
και στα ζερβά σου… Για δες το που σε πολεμάει…
Μα μη σε νοιάζει, γιε μου, μη φοβάσαι! Οι μηχανές δουλεύουνε
Σαν την καρδιά σου. Το σκαρί[17] γερό και το τιμόνι στα χέρια σου…

Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Πελώρια αέρινη γέφυρα δένει τα περγιάλια.
Στ' αστραφτερό δοκάρι της εσύ αγναντεύεις[18].
Κοίτα κάτω, μη ζαλιστείς. Κοίτα πάνω,
Το κεφάλι σου λες κι ακουμπάει στον ουρανό…

Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Τι πολλά βιβλία είν' αυτά; Όλα τα έχεις διαβάσει;
Ρυτίδες στο μέτωπό σου, τα μαλλιά σου κατάλευκα.
Τα μάτια σου είναι τα μόνα στη γη που έχουν καταλάβει.
Μην αμφιβάλλεις, μη φοβάσαι μη και δεν βρήκες ό,τι έψαχνες.
Διάβαζε πολεμώντας, διάβαζε αυτό που διαβάζεις
Χωρίς να το ξεχωρίζεις από τη μάχη…

Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Άκου· φωνές ακούς. Κοίτα τι όμορφα χρώματα που βλέπεις…
Τα χέρια σου χαϊδεύουν το μάρμαρο, και να, του δίνουν το πιο σταθερό,
το πιο ζωντανό σχήμα…
Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…
Άφοβος σας θαλασσινός, μάστορας δημιουργός,
φιλόσοφος γνώστης και καλλιτέχνης τολμηρός· έτσι να γίνεις…
Κοιμήσου, σπλάχνο μου, κοιμήσου· νάνι…

---

[16] **λυσσομανάω-ώ**: (κυρ. για στοιχεία της φύσης) εκδηλώνομαι με ορμή, με μεγάλη ένταση, μαίνομαι

[17] **σκαρί**: ο ξύλινος σκελετός της ναυπηγικής κλίνης, επάνω στον οποίο στηρίζεται το καράβι όταν ναυπηγείται ή επισκευάζεται

[18] **αγναντεύω**: παρατηρώ, κοιτάζω από μακριά και από ψηλά.

(11)
Κοιμήσου αγγελούδι μου

Κοιμήσου αγγελούδι μου, παιδί μου νάνι-νάνι
να μεγαλώσεις γρήγορα σαν το ψηλό πλατάνι

Να γίνεις άντρας στο κορμί και στο μυαλό
και να 'σαι πάντα μες το δρόμο τον καλό.

Κοιμήσου αγγελούδι μου,
γλυκά με το τραγούδι μου.

Κοιμήσου περιστέρι μου, να γίνεις σαν ατσάλι,
να γίνει κι η καρδούλα σου σαν του Χριστού μεγάλη.

Για να μην πεις μες στη ζωή σου, δεν μπορώ,
κι αν πρέπει ακόμα να σηκώσεις και σταυρό.

στίχοι: Κώστας Βίρβος
μουσική: Μίκης Θεοδωράκης

(12)
Νανούρισμα

Θα κεντήσω
πάνω στ' αλόγου σου τη σέλα
με διαμαντόπετρες σωρό
του φεγγαριού το πήγαιν' έλα
στο πελαγίσο το νερό
Αγόρι μου αγόρι μου
αγόρι μου να σε χαρώ

Θα κεντήσω
στ' ασημοπίστολά σου πλάϊ
της χελιδόνας το φτερό
κι ένα σταυρό να σε φυλάει
τις νύχτες που σε καρτερώ

Θα κεντήσω
πάνω στο δίκοπο σου λάζο[19]
το βλέμμα σου το καθαρό
αυτό το βλέμμα το γαλάζιο
που δεν χορταίνω να θωρώ[20]

στίχοι: Λευτέρης Παπαδόπουλος
μουσική: Μάνος Λοΐζος

(13)
ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑ

Κοιμάται ο ήλιος στα βουνά κι η πέρδικα στα δάση
κι εσύ πανσέ και γιασεμί
κλείσε τα μάτια μια στιγμή
ο ύπνος να σε πιάσει.

Μετάξι από τη Βενετιά και μάλαμα απ' την Προύσα
τα όνειρά σου να ντυθούν
σαν τα δικά μου μη χαθούν
που τόσο αγαπούσα.

---

[19] **λάζο** το & **λάζος** ο: είδος μαχαιριού που διπλώνει στη λαβή
[20] **θωρώ**: κοιτάζω, βλέπω

Σ' αυτό τον τόπο οι καιροί φέρνουνε καταιγίδες
μα σώζονται όταν ξεσπούν
από καρδιές που αγαπούν
τα όνειρα κι οι ελπίδες.

Κι είναι κραυγή και προσταγή και πάθος του χωμάτου
απ' τον καρπό του άμα φας
σα μεγαλώσεις ν' αψηφάς
τα βέλη του θανάτου.

Δώσε καρδιά μου στο παιδί τον πιο γλυκό σου χτύπο
για να του κάνει συντροφιά
μες σε βροχή και συννεφιά
όταν εγώ θα λείπω.

Και δε με νοιάζει αν θα χαθώ αφού θα ζεις για μένα
είναι της φύσης ο σκοπός
κι είσαι του έρωτα καρπός
και μιας αγάπης γέννα.

στίχοι: Δημήτρης Αποστολάκης
μουσική: Μιχάλης Σταυρακάκης

Γεώργιος Χορτάτσης, «Ερωφίλη»

Επιμέλεια: *Νικολίνα Κουντουρά*

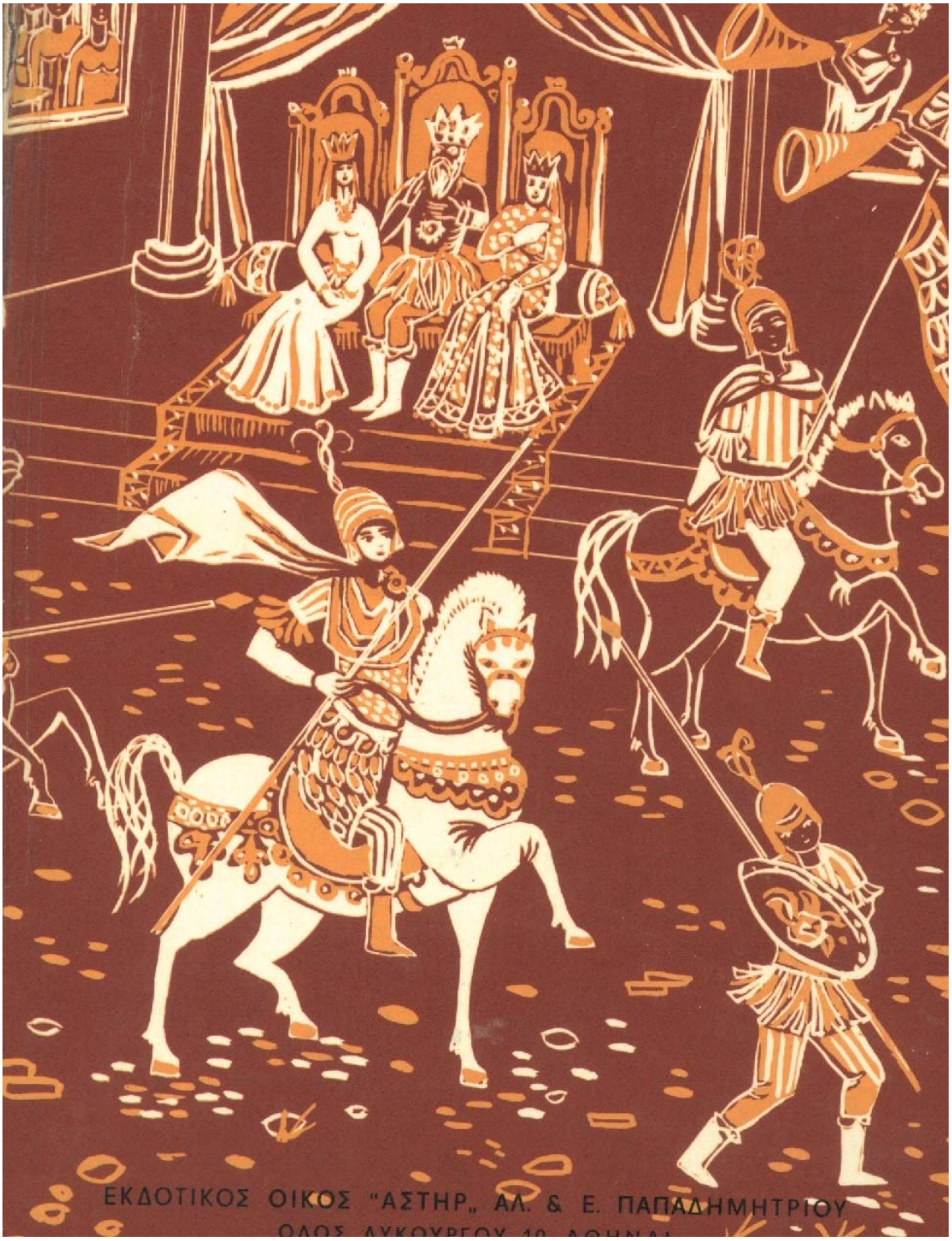

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ
Ερωφίλη

Στο παρακάτω απόσπασμα από την τραγωδία του Γεωργίου Χορτάτση Ερωφίλη *συνομιλούν οι δύο πρωταγωνιστές και δίνουν υπόσχεση παντοτινής αγάπης. Μια σύντομη αναδρομή στην ερωτική τους ιστορία θα σας βοηθήσει να κατανοήσετε τη συναισθηματική τους ένταση: ο Πανάρετος και η βασιλοπούλα Ερωφίλη ήταν φίλοι από παιδιά. Καθώς μεγάλωναν το αίσθημά τους εξελίχθηκε σε έρωτα, χωρίς να γνωρίζει και να εγκρίνει ο βασιλιάς τη σχέση τους. Ύστερα από νικηφόρο πόλεμο εναντίον των Περσών εισβολέων, στον οποίο διακρίθηκε ο Πανάρετος, ο δεσμός των δύο νέων ολοκληρώθηκε «με όρκους και δαχτυλίδι», όπως εξομολογείται μυστικά ο Πανάρετος στον φίλο του Καρπόφορο, στην πρώτη πράξη του έργου. Στο μεταξύ ο βασιλιάς δέχεται προξενιές από τους βασιλιάδες της Μικράς Ασίας και της Περσίας και αποφασίζει να παντρέψει την κόρη του με τον ισχυρότερο. Η Ερωφίλη αρνείται το γάμο, με την πρόφαση ότι δεν θέλει να φύγει μακρυά του. Η αγωνία της για το μέλλον κυριαρχεί στη δεύτερη πράξη, γι' αυτό εμπιστεύεται τον πόνο της στην παραμάνα της. Στην τρίτη πράξη, στο απόσπασμα που επιλέγουμε, ο ίδιος ο Πανάρετος, σταλμένος από το βασιλιά, μεταφέρει στην Ερωφίλη το μήνυμα του βασιλιά για τις προξενιές, ενώ παράλληλα της μιλά με θέρμη για τον έρωτά του αλλά και για το φόβο του μήπως τη χάσει.*

ΕΡΩ. Τόσες δεν είναι οι ομορφιές, τόσα δεν είν' τα κάλλη,
μα τούτο εκ την αγάπη σου γεννάται τη μεγάλη.
Μα γή[1] όμορφη 'μαι γη άσκημη, Πανάρετε ψυχή μου,
για σέναν εγεννήθηκε στον κόσμο το κορμί μου. 150
ΠΑΝ. Νερό δεν έσβησε φωτιά ποτέ, βασίλισσά μου,
καθώς τα λόγια τα γροικώ[2] σβήνουσι την πρικιά[3] μου.
Μ' όλον ετούτο, αφέντρα μου, μα την αγάπη εκείνη,
που μας ανέθρεψε μικρά, και πλια παρ' άλλη εγίνη
πιστή και δυνατότατη σ' εμένα κι εις εσένα, 155
και τα κορμιά μας σ' άμετρο[4] πόθο κρατεί δεμένα,
περίσσα[5] σε παρακαλώ ποτέ να μην αφήσεις
να σε νικήσει ο βασιλιός, να μ' απολησμονήσεις.
ΕΡΩ. Οϊμένα[6], να 'βρω δε μπορώ ποιάν αφορμή ποτέ μου
σου 'δωκα στην αγάπη μου φόβο, Πανάρετέ μου, 160
να πιάνεις τόσα δυνατό, σα να μηδέ γνωρίζεις
το πώς το νου και την ψυχή και την καρδιά μου ορίζεις.
Έρωτα, απείς[7] τ' αφέντη μου τ' αμμάτια[8] δε μπορούσι
Πόσα πιστά και σπλαχνικά τον αγαπώ να δούσι[9],
μια απού τσι σαΐτες σου φαρμάκεψε και ρίξε 165

---

[1] **γη**: είτε
[2] **γροικώ**: ακούω
[3] **πρικιά:** πίκρα
[4] **άμετρο**: αμέτρητο
[5] **περίσσα**: πολύ
[6] **οϊμένα**: αλίμονο
[7] **απείς**: αφού
[8] **αμμάτια**: μάτια
[9] **δούσι**: δουν

μέσα στα φυλλοκάρδια μου και φανερά του δείξε
με τον πρικύ μου θάνατο πως ταίρι του απομένω
και μόνο πως για λόγου του στον Άδη κατεβαίνω.
ΠΑΝ. Τούτο ας γενεί σ' εμένα ομπρός, φόβο κιανένα αν έχω
στον πόθο σου, νεράιδα μου, γή αν έν' και δεν κατέχω 170
πως μήδ' ο θάνατος μπορεί να κάμει να σηκώσεις
τον πόθο σου από λόγου μου κι αλλού να τόνε δώσεις.
Μα δεν κατέχω ποια αφορμή με κάνει και τρομάσσω,
το πράμα, που στο χέρι μου κρατώ σφικτά, μη χάσω,
κι εκείνο, απού παρηγοριά πρέπει να μου χαρίζει, 175
τσ' ελπίδες μου τσ' αμέτρητες σε φόβο μού γυρίζει.
ΕΡΩ. Τούτό 'ναι απού το ξαφνικό μαντάτο που μας δώσα,
μα μην πρικαινομέστανε[10], Πανάρετέ μου, τόσα,
γιατί ουρανός, απού 'καμε κι εσμίξαμεν αντάμι[11],
να στέκομε παντοτινά ταίρια μάς θέλει κάμει 180
Τον ουρανό, τη θάλασσα, τη γη και τον αέρα,
τ' άστρα, τον ήλιο το λαμπρό, τη νύκτα, την ημέρα,
παρακαλώ ν' αρματωθού, να 'ρθουν αντίδικά[12] μου,
την ώρα οπ' άλλος θέλει μπει πόθος εις την καρδιά μου.

[16ος αι.]

ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ
Ερωτόκριτος

ΑΡΕΤΟΥΣΑ
Λέγε του · «Να, και βάλε το εις το δεξό σου χέρι, 1465
σημάδι πως, ώστε να ζω, είσαι δικό μου Ταίρι.
Και μην το βγάλεις από 'κει, ώστε να ζεις και να 'σαι,
φόρειε το, και όπ' σου το 'δωκε, κάμε να τση θυμάσαι.
Κι ο Κύρης μου αν το βουληθεί να πάρει τη ζωή μου,
και δε μ' αφήσει να χαρώ, σα θέλει η όρεξή μου, 1470
φύλαξε την Αγάπη μας, κι ας είσαι πάντα ως ήσου',
και με το δακτυλίδι μου πέρασε τη ζωή σου.
Τούτο για 'δά είναι ο Γάμος μας, και τούτο μας - εσώνει,
κάθε καιρό ό,τι ετάξαμεν, τούτο το φανερώνει
Κι α' δε θελήσει η Μοίρα μας να σμίξομεν ομάδι, 1475
η ψη σου ας έρθει να με βρει χαιράμενη στον Άδη.

---

[10] **πρικαινομέστανε**: πικραινόμαστε
[11] **αντάμι**: μαζί
[12] **αντίδικα**: αντίπαλα

Πάντα σε θέλω καρτερεί, ζώντας, κι αποθαμένη,
γιατί μια Αγάπη μπιστική στα κόκκαλα απομένει.
Μην τα λογιάσεις και ποτέ, σ' ό,τι μου κάνει ο Κύρης,
άλλος κιανείς, μόνον εσύ να μου 'σαι νοικοκύρης.» 1480

ΠΟΙΗΤΗΣ
Τη χέρα εκράτειεν εις τ' αλλού, όση ώρα τα μιλούσαν,
και ποταμόν τα μάτια τως και βρύσιν εκινούσαν.
Στα κίντυνα ο Ρωτόκριτος, που ευρίσκετο, και Πάθη,
παρηγοριά του δώκασι τούτ' όλα κι ανεστάθη,
κ' επλήθυνεν η ολπίδα του, και βέβαιο το εθάρρει, 1485
πως η Αρετή άλλον παρ' αυτόν Άντρα δε θέλει πάρει.
Και προς τη χέρα τση θωρεί και βαραστενάζει,
κι απόκει αρχίζει να μιλεί, και δάκρυα κατεβάζει.

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ
«Καλώς το 'πιάσε η χέρα μου το μαρμαρένιο χέρι,
κείνο που ολπίδα μου 'δωκε, το πως σε κάνω Ταίρι. 1490
Σημάδι πεθυμητικό της αναγάλλιασής μου,
παρηγοριά και θάρρος μου, και μάκρος τση ζωής μου.
Χέρα που δίχως να μιλεί, σωπώντας μού το τάσσει
εκείνον οπού ετρόμασσεν ο νους μου, μην το χάσει.
Χέρα που επιάσε το κλειδί, και μ' όλο το σκοτίδι, 1495
ήνοιξε τον Παράδεισον, και τσ' Ουρανούς μού δίδει.»

[16ος αι.]

ΣΑΙΞΠΗΡ
Ρωμαίος και Ιουλιέτα

ΡΩΜ. Κυρά μου, μα το ευλογημένο αυτό φεγγάρι
που ασημοβάφει τις κορφές των δέντρων –
ΙΟΥΛ. Όχι , μην παίρνεις όρκο στο φεγγάρι, το άστατο,
που με τον μήνα αλλάζει κάνοντας το γύρο του,
μήπως κι η αγάπη σου αλλάξει σαν κι αυτό.
ΡΩΜ. Σε τι να σου ορκιστώ;
ΙΟΥΛ. Μην ορκιστείς καθόλου · ή, αν θέλεις,
ορκίσου στον χαριτωμένον εαυτό σου,
που 'ν' της λατρείας μου ο θεός, να σε πιστέψω.
ΡΩΜ. Αν η καρδιά μου, αγάπη μου–
ΙΟΥΛ. Άσε, μην ορκιστείς. Μ' όλη μου τη χαρά για σένα,
δε χαίρομαι τη συμφωνία μας τούτη απόψε:

πολύ 'ρθε ορμητικά, πολύ αναπάντεχα, πολύ άξαφνα ·
πολύ σαν αστραπή, που χάνεται προτού
να ειπείς αστράφτει. Καληνύχτα, αγάπη μου!
Μπορεί τούτ' το μπουμπούκι της αγάπης μας
να 'ναι όμορφος ανθός όταν ξανανταμώσουμε.
Καλή σου νύχτα, καληνύχτα! Κι η γλυκιά γαλήνη
που νιώθω στην καρδιά μου και δικιά σου ας γίνει!

ΡΩΜ. Ω! θέλεις να μ' αφήσεις έτσι απαρηγόρητον;
ΙΟΥΛ. Σαν τι παρηγοριά θέλεις ετούτ' τη νύχτα;
ΡΩΜ. Σού 'δωσα την πίστη μου αγάπη, δώσ' μου τη δικιά σου.
ΙΟΥΛ. Εγώ σ' την έδωσα προτού μου την ζητήσεις ·
και πάλι θα 'θελα να 'ταν δικό μου χτήμα.
ΡΩΜ. Να μου την πάρεις θέλεις; Και γιατί καλή μου;
ΙΟΥΛ. Για να φανώ απλοχέρα να σ' την ξαναδώσω.
Μα κάνω ευκή για κάτι που έχω δα: η απλοχεριά μου
έχει της θάλασσας την άπλα, και η αγάπη μου
το βάθος της · όσο περσότερη σου δίνω,
τόσο περσότερη έχω, τι άπειρα είναι και τα δυό.
(Φωνή της παραμάνας από μέσα.)
Κάποιον ακούω μέσα · χαίρε, αγάπη μου ακριβή!
–Αμέσως παραμάνα μου!– Γλυκέ Μοντέγο,
να 'σαι πιστός. Περίμενε λιγάκι, θα ξανάρθω. *(Βγαίνει.)*
ΡΩΜ. Ευλογημένη, ευλογημένη νύχτα! Πώς φοβάμαι,
μην, όντας νύχτα, όλ' αυτά είναι μόνον όνειρο
πάρα πολύ γλυκό για να 'ναι αλήθεια.

[1594-1595]

Καταλόγια

Η ταπεινή καρδούλα μου πολύν καλόν σε θέλει, 60
αφέντη τετραλύγιστε και βεργαναλεμένε ·
νομίζω μάγια μ' έκαμες και πάντα σε θυμούμαι.
Πού μ' εύρε, πού μ' εκόλλησεν η περισσή σου αγάπη;
Εσέβην κι ετυλίχτηκεν στα φύλλα της καρδιάς μου,
εσέβην κι εριζώθηκεν κι εγέμισεν τα φύλλα ·
και ήλθασιν οι γείτονες και εσυμβούλευσάν με,
και όλοι βουλή μ' εδώκασιν να σε απολησμονήσω.
Κι εγώ απεκρίθην και είπα τους κι εκατηγόρησά τους:
εσείς πολλά αγαπήσετε την αποχωρισιά μας,

δι' αυτό με συμβουλεύτε να τον ελησμονήσω · 70
μαχαίρια και αν με κόφτουσιν[13], πριόνια και αν με πριονίζουν,
ως πότε ζω και φαίνομαι, τον αγαπώ ουκ αρνούμαι.
…
Τρεις χρόνους κι αν μ' εβάλασιν στα σίδερα δι' εσένα, 210
Τρεις ώρες να μ' εφάνησαν[14] εκ την πολλήν σου αγάπην.
Όχι, κυρά, διά φιλιάν ή τίποτε άλλον φόβον
ή να ειπής διά τα σίδερα να σε ελησμονήσω ·
ως πότε ζω και φαίνομαι, να σ' έχω εις τον νουν μου,
και κάφτει με η αγάπη σου, δεν ημπορώ πομένειν.

Εικόνες

εικόνα 1: Η εικόνα της Βενετίας παριστάνεται αλληγορικά ως γυναίκα, με τις θαλάσσιες κτήσεις να την περιβάλλουν (Χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων).

[13] **κόφτουσιν**: κόβουν
[14] **να μ' εφάνησαν**: θα μου φαίνονταν

εικόνα 2: Ο χάρτης της Βενετικής πόλης των Χανίων, 1618. Francesco Basilicata, Το βασίλειον της Κρήτης. Στο λιμάνι μπροστά από το τείχος του Καστελιού διακρίνεται ο χώρος όπου πιθανόν διεξήχθη η γκιόστρα του 1594.

εικόνα 3: Η χαλκογραφία του Ρεθύμνου του Marco Boschini, 1651.

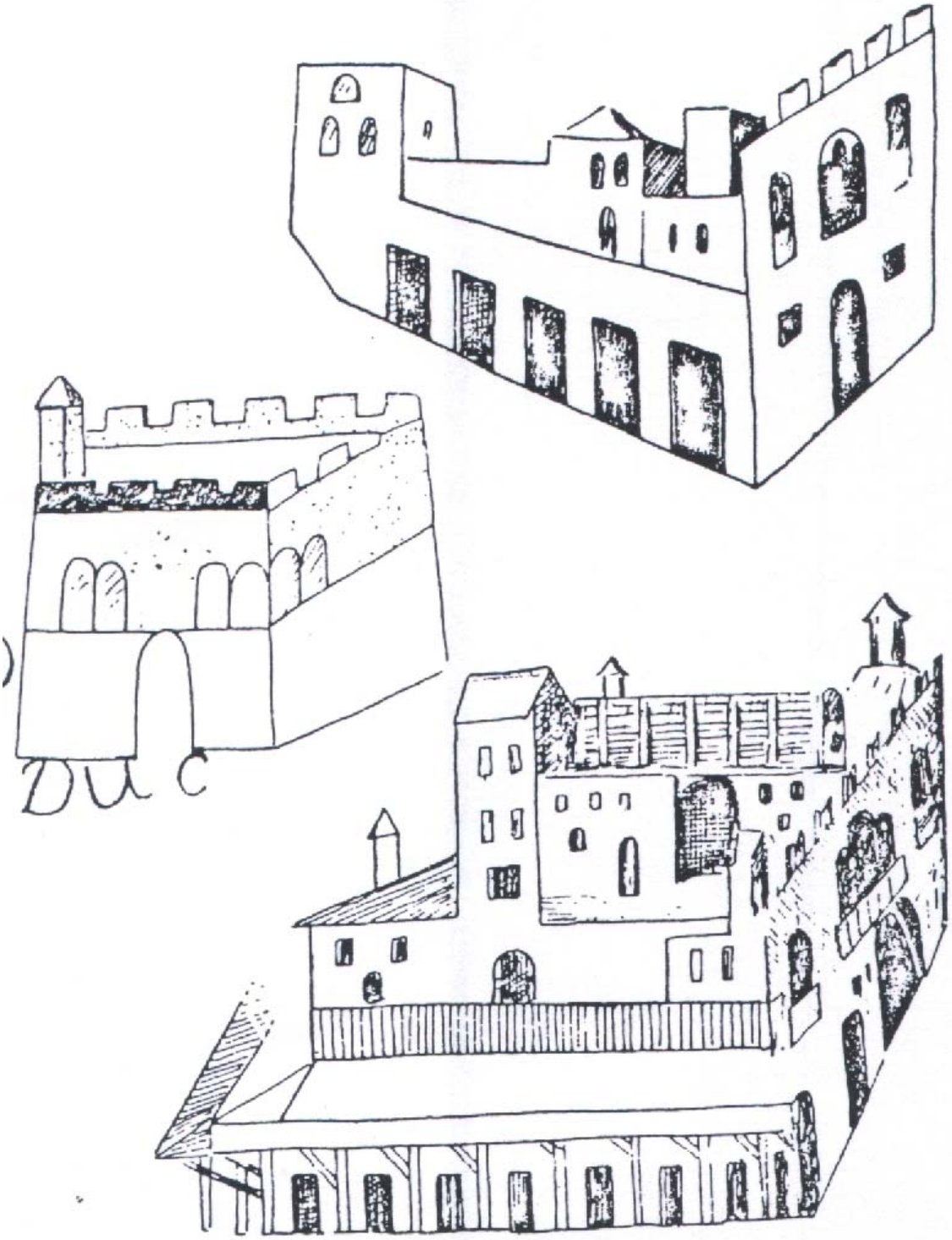

εικόνα 4: Τα σκίτσα του Δουκικού ανακτόρου του Χάνδακα (Ηρακλείου), των χρόνων της Ενετοκρατίας, σε τρεις απόψεις (σχεδιάσματα του ζωγράφου Θωμά Φανουράκη). Εκτός από την μεγάλη αίθουσά του, ενδέχεται να παιζόταν θέατρο και στην πλατεία που βρισκόταν μπροστά στο ανάκτορο του βενετού Δούκα της Κρήτης.

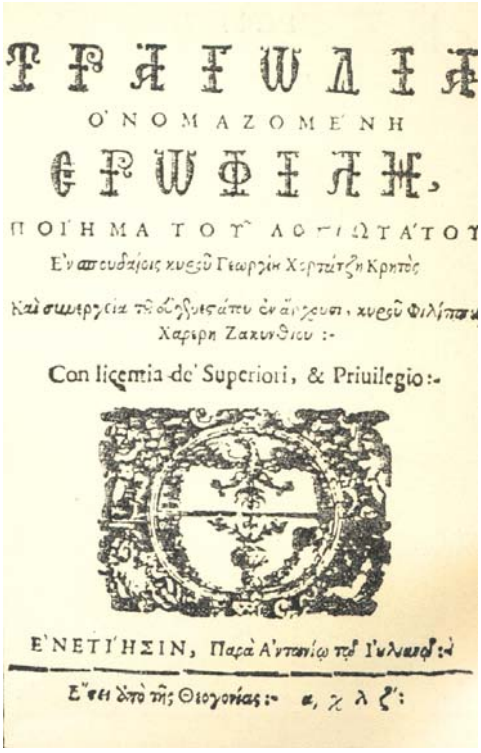

ΕΡΩΦΙΛΗ,

Ο'ΝΟΜΑΖΟΜΕ'ΝΗ

ΕΡΩΦΙΛΗ,

ΠΟΙ'ΗΜΑ ΤΟΥ̃ ΛΟΓΙΩΤΑ'ΤΟΥ

Ε'ν αποσυδαίοις κυρ̃ῡ Γεωργίου Χορτάτζη Κρητὸς

Καὶ σωμεργεία τȣ̃ οὐδηνεσάτου ἐν ἄρχοσι, κυρ̃ῡ Φιλίππου Χαρίρη Ζακυνθίου :-

Con licentia de' Superiori, & Priuilegio :-

Ε'ΝΕΤΙ'ΗΣΙΝ, Παρὰ Α'ντωνίῳ τȣ̃ Γȣλιανȣ̃ :-

Ε'τει ἀπὸ τῆς Θεογονίας :- α, χ λ ζ':

εικόνα 5: Σελίδα τίτλου της Ερωφίλης στην έκδοση του Κιγάλα (1637).

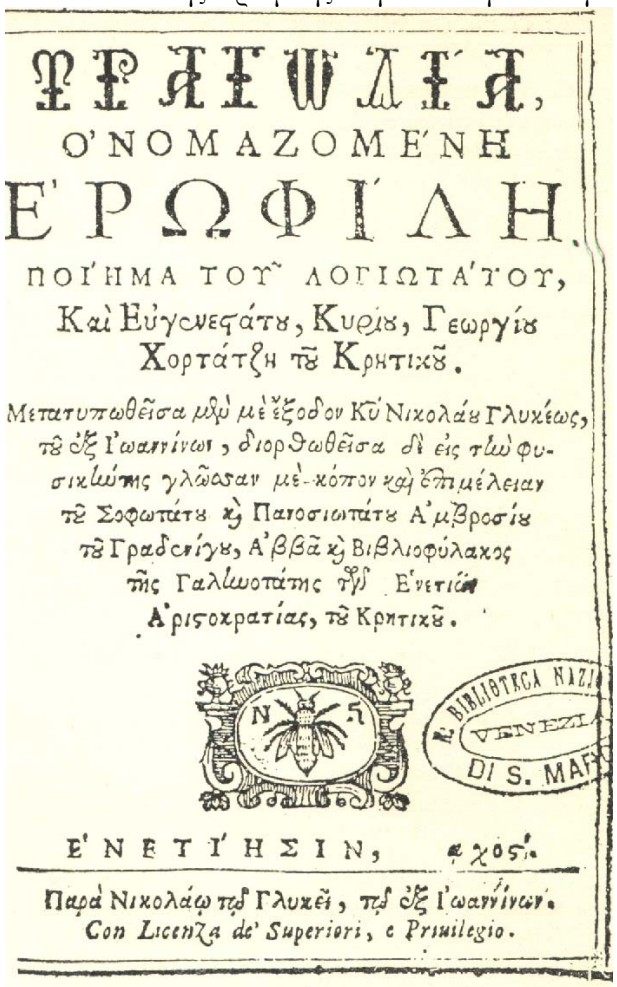

ΕΡΩΦΙΛΗ,

Ο'ΝΟΜΑΖΟΜΕ'ΝΗ

ΕΡΩΦΙΛΗ.

ΠΟΙ'ΗΜΑ ΤΟΥ̃ ΛΟΓΙΩΤΑ'ΤΟΥ,

Καὶ Εὐγενεσάτȣ, Κυρίȣ, Γεωργίȣ Χορτάτζη τȣ̃ Κρητικȣ̃.

Μετατυπωθεῖσα μὲν μὲ ἔξοδον Κȣ̃ Νικολάȣ Γλυκέως, τȣ̃ ὀξ Γ'ωαννίνων, διορθωθεῖσα δὲ εἰς τὸ φυσικὸν γλῶσαν μὲ κόπον καὶ ἐπιμέλειαν τȣ̃ Σοφωτάτȣ καὶ Πατρσιωτάτȣ Α'μβροσίȣ τȣ̃ Γραδενίγȣ, Α'ββᾶ καὶ Βιβλιοφύλακος τῆς Γαλλωσιάτης τȣ̃ Ε'νετίας Α'ριστοκρατίας, τȣ̃ Κρητικȣ̃.

R. BIBLIOTECA NAZ. VENEZIA DI S. MAR.

Ε'ΝΕΤΙ'ΗΣΙΝ, α χοε'.

Παρὰ Νικολάῳ τȣ̃ Γλυκεῖ, τȣ̃ ὀξ Γ'ωαννίνων.
Con Licenza de' Superiori, e Priuilegio.

εικόνα 6: Σελίδα τίτλου της *Ερωφίλης* στην έκδοση του Γραδενίγου (1676).

ΕΜΦΑΝΙΣΗ
ΤΗΣ
ΛΑΪΚΗΣ ΣΚΗΝΗΣ
μέ τήν ἀεμγωδία τοῦ
Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Η ΕΡΩΦΙΛΗ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 20 Ἀφελ/ου ὥρα 9.15 μμ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΡΩΦΙΛΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΟΝ Γ. ΤΣΑΡΟΥΧΗ.

εικόνα 7: Το σχεδίασμα του Γιάννη Τσαρούχη για το εξώφυλλο του προγράμματος της *Ερωφίλης* της Λαϊκής Σκηνής του Καρόλου Κουν, το 1934.

εικόνα 8: Φωτογραφία του σκηνικού από την παράσταση της *Ερωφίλης* από τη Λαϊκή Σκηνή του Καρόλου Κουν, το 1934. Τα πενιχρά οικονομικά του θιάσου δεν επέτρεπαν την κατασκευή πλουσίων σκηνικών, οπότε ήταν αναγκαίες οι ευρηματικές λύσεις. Τα γυναικεία κοστούμια θυμίζουν νησιώτικη λαϊκή παράδοση, ενώ τα ανδρικά παραπέμπουν στο Θεόφιλο και το θέατρο Σκιών.

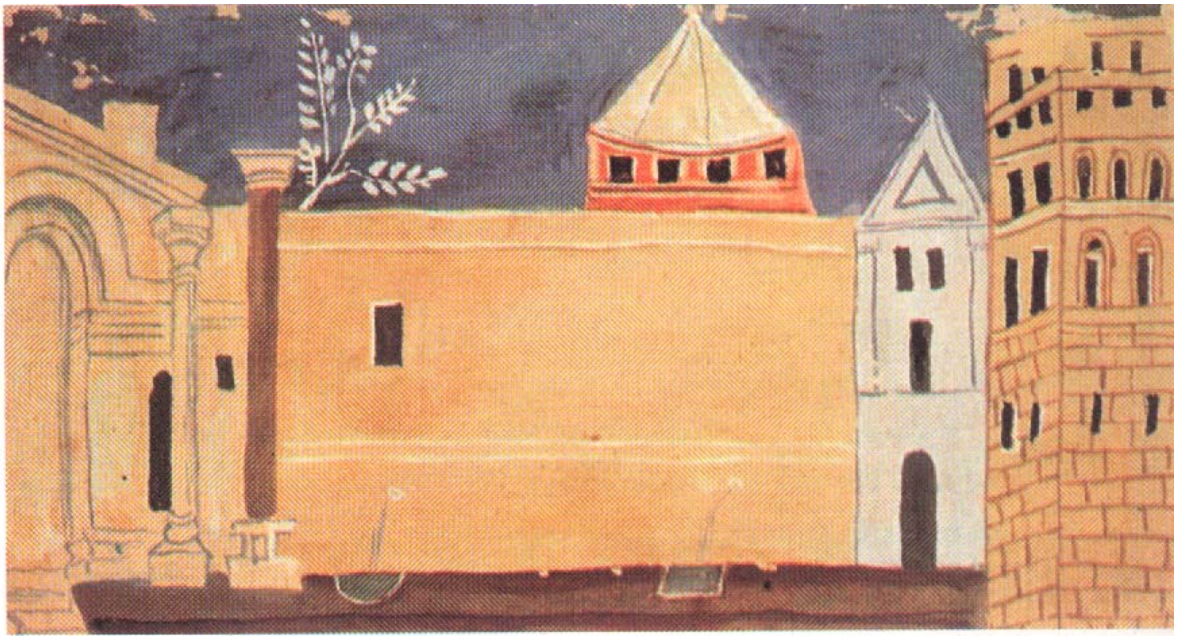

εικόνα 9: σχεδίασμα και μακέτα του σκηνικού από την παράσταση της *Ερωφίλης* από τη Λαϊκή Σκηνή του Καρόλου Κουν, το 1934.

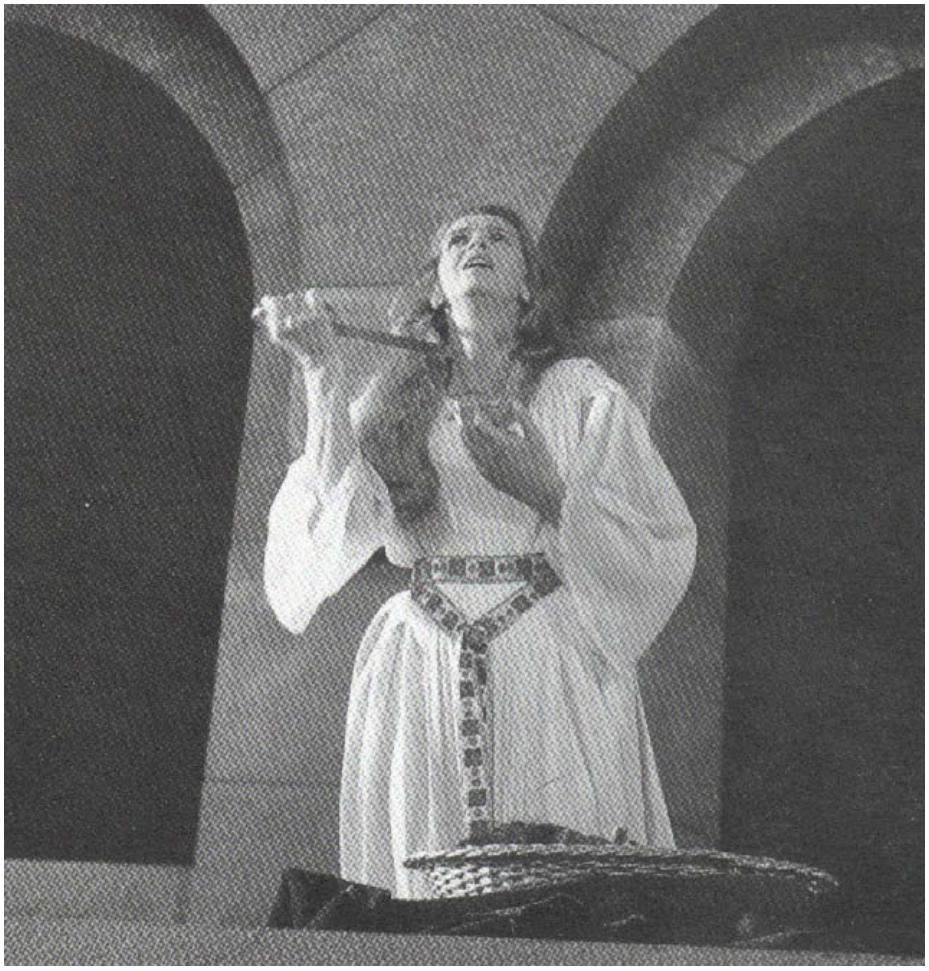

εικόνα 10: Ερωφίλη η Βάσω Μανωλίδου.

εικόνα 11: Μακέτα για το κοστούμι της *Ερωφίλης* στην παράσταση που ανέβασε η φοιτητική θεατρική ομάδα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1949, 1950), με σκηνοθέτη το Λίνο Πολίτη και σκηνογράφο τον Γιάννη Τσαρούχη. Δεκαπέντε περίπου χρόνια μετά την παράσταση του Λαϊκού Θεάτρου, ο Τσαρούχης σκηνοθετεί με άλλη ματιά το ίδιο έργο. Τώρα η *Ερωφίλη* του κατοικεί σε ένα αναγεννησιακό παλάτι με έντονα κλασικιστικά στοιχεία.

Ελισάβετ Μουτζάν - Μαρτινέγκου, «Αυτοβιογραφία» & Ρέα Γαλανάκη, «Η Μεταμφίεση»: Βίοι και πολιτεία γυναικών

Επιμέλεια: *Γρηγόρης Πασχαλίδης*

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΜΟΥΤΖΑΝ-ΜΑΡΤΙΝΕΓΚΟΥ
Αυτοβιογραφία

Η Αυτοβιογραφία της Ζακυνθινής λόγιας Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου (1801-1832), μια σημαντική ιστορική μαρτυρία και συγχρόνως το πρώτο αξιόλογο δείγμα γυναικείας γραφής στη νεοελληνική γραμματεία, πρωτοεκδόθηκε το 1881. Τα αποσπάσματα που επιλέξαμε αναφέρονται στην αναζήτηση της ελευθερίας από μία νέα γυναίκα των αρχών του 19ου αιώνα και φανερώνουν την αντίδρασή της στο άκουσμα της είδησης για την επανάσταση του 1821, αλλά και τη συνείδηση του αποκλεισμού της από κάθε μορφή δημιουργικής ζωής και την αγωνία της για την τύχη του πνευματικού της έργου.

Εις τούτον τον καιρόν, δηλαδή τη 25 Μαρτίου 1821, την ημέραν του Ευαγγελισμού, έρχεται ο ποτέ[1] διδάσκαλός μου Θεοδόσιος Δημάδης, και μας κάμνει γνωστόν με πολλήν του χαράν πως οι Γραικοί ανήγειραν[2] τα όπλα εναντίον των Οθωμανών, πως η Πάτρα και οι πλησίον της χώρες ήδη είχον σείσει τον ζυγόν της σκλαβιάς και πως οι επίλοιπες χώρες κατά την συμφωνίαν ίσως, είχαν τότε καμωμένον το ίδιον, αλλά, ως πλέον μακράν, ακόμη η είδησις δεν ήτον φθασμένη εις την Ζάκυνθον. Ούτως είπεν ο μαύρος,[3] διότι τέτοια ήτον η φήμη, οπού παρευθύς έτρεξεν.

Εγώ εις τα λόγια του άκουσα[4] το αίμα μου να ζεσταίνει, επεθύμησα από καρδίας να ήθελεν ημπορώ να ζωστώ άρματα, επεθύμησα από καρδίας να ήθελε ημπορώ να τρέξω διά να δώσω βοήθειαν εις ανθρώπους, όπου δι' άλλο – καθώς εφαίνετο– δεν επολεμούσαν, παρά διά θρησκείαν και διά πατρίδα και διά εκείνην την ποθητήν ελευθερίαν, η οποία, καλώς μεταχειριζόμενη, συνηθά να προξενεί την αθανασίαν, την δόξαν, την ευτυχίαν των λαών. Επεθύμησα, είπα από καρδίας, αλλά εκοίταξα τους τοίχους του σπιτιού, όπου με εκρατούσαν κλεισμένην, εκοίταξα τα μακρά φορέματα της γυναικείας σκλαβίας και ενθυμήθηκα πως είμαι γυναίκα, και περιπλέον γυναίκα Ζακυνθία, και αναστέναξα, αλλά δεν έλειψα όμως από το να παρακαλέσω τον Ουρανόν διά να ήθελε τους βοηθήσει να νικήσουν, και τοιούτης λογής να αξιωθώ και εγώ η ταλαίπωρος, να ιδώ εις την Ελλάδα επιστρεμμένην την ελευθερίαν και, μαζί με αυτήν, επιστρεμμένας εις τας καθέδρας[5] τους τας σεμνάς Μούσας, από τας οποίας η τυραννία των Τούρκων τόσον και τόσον καιρόν τας εκρατούσε διωγμένας. […]

Εγώ εφοβόμουν μεγάλως όλα εκείνα τα κακά, που ημπορούν να συνέβουν εις μίαν υπανδρευμένη, αλλά περισσότερον από όλα εφοβόμουν μεγάλως μην είχε τύχει να πάρω κανένα από εκείνους τους άνδρας, όπου θέλουν να έχουν τη γυναίκα τους ωσάν σκλάβα, και την νομίζουν διά κακήν, οπόταν αυτή ωσάν σκλάβα δεν θέλει να φέρεται. Βλέποντας τέλος πάντων και τον αδελφόν μου τοιούτης λογής ενάντιον εις την γνώμην όπου είχα διά το

[1] **ποτέ**: άλλοτε
[2] **ανήγειραν**: σήκωσαν
[3] **ο μαύρος**: ο δύστυχος
[4] **άκουσα**: ένιωσα, αισθάνθηκα
[5] **καθέδρα**: έδρα

μοναστήρι, εκοινολόγησα[6], τόσον εις αυτόν ωσάν και εις τον θείον μου, τον στοχασμόν όπου μου ήλθε διά να υπάγω να ησυχάσω εις εκείνο το μετόχι[7] μας, όπου εδώ επάνω ήδη εμελέτησα[8].

Τούτο το πράγμα εφάνη απαίσιον και εις τους δύο, όθεν εγώ τότε ευρέθηκα εις την μεγαλυτέραν στεναχωρίαν, οπού δύναται να ευρεθεί άνθρωπος εις τον κόσμον. Όχι να υπάγω να ησυχάσω[9] –διατί δεν ηθέλησαν οι συγγενείς μου– όχι να υπανδρευθώ –διατί εγώ δεν ήθελα– έπρεπε λοιπόν να μείνω διά παντός εις το σπίτι. Διά παντός εις το σπίτι! Α! τούτος ο στοχασμός με έκαμνε να τρομάζω · εγώ έβλεπα καλά πως τούτο το σπίτι εξ αποφάσεως ήθελε να μου προξενήσει γλήγορον και κακόν θάνατον. Μέρα και νύκτα κλεισμένη, χωρίς να δύναμαι να πηγαίνω μήτε εις την εκκλησίαν, μήτε εις περιδιάβασιν[10], χωρίς να έχω την παραμικράν ξεφάντωσιν, χωρίς να έχω πλέον ελπίδα διά να αλλάξω ζωήν, χωρίς να ακούω άλλην ομιλίαν παρά εκείνην του πατρός μου (επειδή ο αδελφός μου και ο θείος μου ή ολίγον ή τίποτε[11] συνομιλούσαν μαζί με εμάς τες γυναίκες), ο οποίος άλλο δεν έκανε, παρά να λέγει τα πλέον δυστυχισμένα και μελαγχολικά λόγια όπου ποτέ να ειπώθησαν, ήσαν όλα πράγματα, όπου μου έδιναν μίαν μεγαλοτάτην θλίψιν και στεναχωρίαν, πάθη οπού γλήγορα εξ αποφάσεως[12] έμελλε να με γκρεμνίσουν εις το μνήμα.

Τι λοιπόν, έλεγα με τον εαυτόν μου, έχω να αποθάνω και ν' αποθάνω χωρίς να κάμω καλόν; Χωρίς να εκπληρώσω εκείνο το τέλος[13], διά το οποίον βάνει ο Θεός τον άνθρωπον εις τον κόσμον; Δυστυχισμένη Ελίζα! Πού είναι τώρα εκείνη η ευτυχεστάτη και ενάρετη ζωή, την οποίαν επήγαινες προφθάνοντας με του νοός σου τα μάτια; Και σεις, μαύρα μου συγγράμματα[14], που σας αγαπούσα και ήθελα το καλόν σας –ό,τι λογής μια αγαπητή μητέρα το θέλει εις τα τέκνα της– έχετε, κλεισμένα εδώ μέσα που σας έχω, να χορτάσετε την κοιλίαν των σαράκων[15], ή έχει κανένα καιρόν ο αδελφός μου να σας εβγάλει και να σας δώσει εις τους δούλους του, διά να σας ξεσχίζουν και να μεταχειρίζονται τα μέλη σας εις τας χρείας[16] του μαγειρείου; Εγώ αποθνήσκω, αλλά πόσον ο θάνατός μου ήθελε με λυπεί ολιγότερον, αν ίσως ημπορούσα να σας παραδώσω εις κανένα σπουδαίον, εις κανένα που να τιμά, και όχι να καταφρονεί, τα γεννήματα της αγχινοίας[17]!

---

[6] **εκοινολόγησα**: ανακοίνωσα
[7] **μετόχι**: αγροικία
[8] **εδώ επάνω ήδη εμελέτησα**: ήδη ανέφερα προηγουμένως
[9] **να υπάγω να ησυχάσω**: να αποσυρθώ σε ησυχαστήριο, μοναστήρι
[10] **περιδιάβασις**: περιπλάνηση, περίπατος
[11] **τίποτε**: καθόλου
[12] **εξ αποφάσεως**: εκούσια, με τη θέλησή μου
[13] **τέλος**: σκοπός
[14] **συγγράμματα**: έργα, πραγματείες
[15] **σάρακες**: σκόροι
[16] **εις τας χρείας**: για τις ανάγκες
[17] **αγχίνοια**: ευστροφία, πνευματική δραστηριότητα

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ
Η μεταμφίεση

Στο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη Ελένη, ή ο Κανένας *(1998) κεντρική ηρωίδα είναι η Ελένη Αλταμούρα-Μπούκουρα, η πρώτη σπουδασμένη Ελληνίδα ζωγράφος, που γεννήθηκε το 1821 στις Σπέτσες και πέθανε το 1900, αφού έζησε μια ζωή εντελώς ασυνήθιστη για μία γυναίκα της εποχής της. Η Γαλανάκη συνδυάζει το ιστορικό και βιογραφικό υλικό με καθαρά μυθοπλαστικά στοιχεία, στην απόπειρά της να εκφράσει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τα όνειρα μιας καλλιτεχνικής προσωπικότητας που αντιμετωπίζει θαρραλέα τις κοινωνικές προκαταλήψεις, αλλά νικιέται από την τραγική μοίρα της. Το απόσπασμα που ακολουθεί αναφέρεται στην εποχή της νεότητας της Ελένης, όταν μαζί με τον πατέρα της, παλιό Σπετσιώτη καπετάνιο και αργότερα θεατρώνη της Αθήνας, φτάνει στην Ιταλία και ντύνεται με αντρικά ρούχα, για να μπορέσει να γίνει δεκτή στη Σχολή των Ναζαρινών ζωγράφων.*

Έξω από τη Νάπολη κρύφτηκα σε μία συστάδα από πικροδάφνες και συκιές, που θέριευαν αντλώντας από τα χαλάσματα μιας αγροικίας. Εκεί άλλαξα. Είχα αγοράσει ένα αντρικό σκούρο κουστούμι, ακριβώς σαν εκείνα που φορούσανε οι κομψοί νέοι της πόλης. Τόνισα τη σοβαρότητα του χρώματος και των προθέσεων μου, συντάσσοντας με το σκούρο χρώμα του ένα πουκάμισο από λευκή φίνα βατίστα[18]. Έκανε ζέστη, μα καθώς τρέμοντας ντυνόμουν, γύρισα να κοιτάξω ποιοι βρίσκονταν μάρτυρες στη μεταμόρφωσή μου. Επισήμανα της θάλασσας το μπλάβο, το κεραμιδί και το ωχρό της πολιτείας πιο πέρα, το κοντινό μου πράσινο και το φαιό, το φωτεινό ουρανί και το χλιαρό των ασπροκίτρινων χαμομηλιών. Φιλάρεσκα έδεσα ένα μεταξωτό φουλάρι στον λαιμό μου· ρόδο με ελάχιστο γαλάζιο, ανταύγεια νερών όταν πλαγιάζει ο ήλιος. Φόρεσα τις δερμάτινές μου μπότες και διόρθωσα την καμπύλη της ασημένιας μου καδένας. Στην άκρη της κρεμόταν ένα ρολόι. Το κοίταξα. Μετέωρη, εύθραυστη, σημαδεμένη μού έδειξε την ώρα. Στερέωσα ένα καθρεφτάκι στα κλαδιά, για να δω να βάλω πάνω στα κουρεμένα μου μαλλιά ένα αντρικό καπέλο. Κοίταξα το πρόσωπό μου στον καθρέφτη. Η παρθένος ζωγράφος απουσίαζε, έχοντας φαίνεται ξεκινήσει για να επιστρέψει στην αττική Ανατολή, όπου ανήκε. Υποσχέθηκα να μην ξεχάσω τη μορφή της, ούτε καν με εκείνο το πολύ λίγο που ξεχνάνε οι γυναίκες. Όμως τώρα να τρέξει, να πάει στον Τσέκολι[19] μαντάτα για τις εξελίξεις της φιλτάτης του πατρίδας. Ακόμη να του πει ότι η μαθήτριά του δε φοβόταν, κι ότι, καθώς ντυνόταν, για να μεταμορφωθεί από γυναίκα σε άντρα, άκουγε τα λόγια και τις διδαχές του ένα μελίσσι γύρω της. Κι ότι μάντευα, όπως δύναται να μαντεύει κάποιος τέτοιαν ώρα, πως εκτός από το ζήτημα της τέχνης, η υπεσχημένη γη θα άφηνε πάνω μου ανεξίτηλα τα ίχνη της ζωής. Ήδη πάσχιζα να σκεφτώ σαν άντρας. Ήδη είχα μιλήσει με το εγώ.

Στον κήπο του πανδοχείου είχαμε τελειώσει το μεσημεριανό μας γεύμα και περιμέναμε καφέ. Παράδεισος μας εφαινόταν η ανακωχή του κήπου.

---

[18] **φίνα βατίστα**: ύφασμα εξαιρετικής ποιότητας

[19] **Ραφαέλο Τσέκολι**: Ιταλός ζωγράφος, αρχαιολόγος και γιατρός που βρήκε άσυλο στην Ελλάδα διωγμένος από το Βασίλειο των δύο Σικελιών

Μακάρι να αργούσε ο σερβιτόρος μολονότι μας είχε διαβεβαιώσει για το αντίθετο, αφού τέτοιες μέρες δεν έβγαινε στις εξοχές ο κόσμος και δεν είχε άλλους πελάτες. Είχα αρχίσει το τραγούδι μου, όταν τον είδα από μακριά να επιστρέφει. Έκανα ότι δεν τον πρόσεξα, γιατί, κρατώντας πάντοτε τον δίσκο, στηρίχτηκε στο κάσωμα της πόρτας για να με ακούσει: «*Σαν τη σπίθα κρυμμένη στη στάχτη, εκρυβόταν για μας λευτεριά. Ήλθε η μέρα, πετιέται, ανάφτει · εξανοίχτη σε κάθε μεριά*». Σταμάτησα να τραγουδώ. Τον παρατηρούσα που κοντοστεκόταν. Έπειτα, σαν να ξύπνησε, πλησίασε με τους καφέδες, υποκλίθηκε και με ρώτησε με σεβασμό αν ο νεαρός κύριος ήταν τενόρος. Δίστασε για μια στιγμή προτού ρωτήσει κάτι ακόμη, αν το τραγούδι της άγνωστής του γλώσσας μιλούσε για τα γνωστά σε όλους πάθη του έρωτα, διότι έτσι του είχε φανεί. Του εξήγησα με προσήνεια[20] για την Ιόνιο καταγωγή του άσματος, ενώ σκεφτόμουν τι το γνωστό και τι το άγνωστο βρισκότανε μπροστά σ' αυτό τον άνθρωπο. Θέλοντας να τον ευχαριστήσω, αφού ήταν ο πρώτος που με χειροκρότησε στο δύσκολό μου ρόλο, του τραγούδησα μια ιταλική πατριωτική άρια. Την άκουσε σχεδόν δακρυσμένος, αφού αυτά τα τραγούδια είχαν πρόσφατα απαγορευτεί. Το γνωρίζαμε κι οι δυο.

Ο καπετάν Γιάννης με εγκατέστησε στη Ρώμη και βιάστηκε να επιστρέψει στις επιχειρήσεις του Αθηναίου θεατρώνη Ιωάννη Μπούκουρη, που δεν του επέτρεπαν πια το αργόσχολο βλέμμα των θαλασσινών πάνω στα πράγματα του κόσμου. Αυτό δεν του άρεσε, αλλά δεν μπορούσε να πράξει διαφορετικά. Η αναγκαστική πεζοπορία εξαιτίας της επανάστασης, ώσπου να βρούμε κάποιαν άμαξα για το υπόλοιπο ταξίδι, μας είχε αφάνταστα καθυστερήσει. Έφυγε όμως ήσυχος, αφού είχα πάντοτε μαζί μου τις συστατικές επιστολές, που τις είχα δείξει και στη Νάπολη σε μερικούς ζωγράφους. Από τη μεριά μου προετοιμαζόμουν να παρουσιαστώ στις εξετάσεις των περίφημων Ναζαρινών ζωγράφων. Αν περνούσα, θα σπούδαζα ζωγραφική στο μοναστήρι έξω από τη Ρώμη όπου ζούσαν, για ένα δυο χρόνια, όσο να υποστηρίξω με χαρτιά την κεκτημένη γνώση. Λιγότερο από ένα υπερπόντιο ταξίδι, υπολόγιζε ο πατέρας μου, και να γυρίσω έπειτα πίσω, αφού όποιος βγαίνει σε μακρύ ταξίδι πρέπει να έχει στο μυαλό του την εστία που τον περιμένει. Σ' ένα μονάχα επέμενε, να μη λησμονήσω ότι είμαι Ελληνίδα. Αυτό τα λέει όλα, ισχυρίστηκε πριν φύγει.

Δεν το λησμόνησα, αφού αυτό σήμαινε για μένα περισσότερα από το όλα του πατέρα μου. Μόνη μου τόλμησα να σκεφτώ και να εξηγήσω με τον δικό μου τρόπο την παραγγελία του. Τόλμησα ακόμη, ζητώντας κάπου να στηρίξω τα επιχειρήματά μου, να υποθέσω ότι κάτι το αντίστοιχο θα είχε κάνει πολεμώντας κι η Μεγάλη μας Κυρά[21]. Διότι, ενώ είχα χρόνια να τη δω, ήρθε και με επισκέφτηκε μιαν από τις πρώτες ρωμαϊκές μου νύχτες, αν δεν σφάλλω τότε ακριβώς που αναχώρησε ο κύρης μου. Όρθια στην πλώρη, εφορμώντας με τον στόλο της στο απόρθητο Ανάπλι, έδειχνε στους κανονιέρηδες με το δεξί

[20]**προσήνεια**: κατεδεκτικότητα
[21] **Μεγάλη Κυρά**: η Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα

της υψωμένο χέρι πού ακριβώς να βαρέσουν. Δεν εφορούσε όμως τα ρούχα της περίφημης ζωγραφιάς της, αλλά τα ρούχα των ψιθύρων και των αποσιωπήσεων. Καταπώς άφηναν οι γυναίκες στα κατώφλια να εννοηθεί, όταν παιδί αποσπέριζα[22] ακούγοντάς τες, αλλά τώρα μονάχα καταλάβαινα τη σημασία των λόγων, με γυναικεία ενδύματα δεν μπαίνει άνθρωπος στην πράξη του πολέμου. Ούτε τα όπλα του χειρίζεται σωστά ούτε και σκέφτεται σωστά. Και το χειρότερο, με τα παράταιρα γυναικεία ρούχα έδινε στόχο στον εχθρό σέρνοντας γρουσουζιά στους δικούς του. Άρα, συμπέραιναν δίχως βέβαια να την έχουν δει σε ώρα μάχης, η Λασκαρίνα ανέβαινε στα πλοία και κατέβαινε με τις φούστες της και με τις χρυσές μαντίλες, ενόσω όμως έκανε κουμάντο, δεν μπορεί παρά να βρισκότανε μέσα σε αντρίκεια φορεσιά, πότε του πρώτου της, πότε του δεύτερού της άντρα, σκοτωμένων και των δυο τους.

Την ονειρεύτηκα να οδηγεί τους κανονιέρηδες ντυμένη στα ματωμένα ρούχα ενός αδικοθάνατου και αγαπημένου άντρα. Πρόσεξα ωστόσο και το ανήσυχο πέταγμα ενός γλάρου γύρω της. Τον οιωνό του σύντομου δικού της τέλους κατά τον τρόπο των ζωγράφων, που συχνά στερέωναν μέσα στο ζωντανό παρόν του πίνακά τους έναν αδιόρατο υπαινιγμό της μοίρας του εικονιζομένου προσώπου, εάν την ήξεραν ή την εμάντευαν. Η Κυρά τράβηξε μια στιγμή το βλέμμα της από τον στόχο, γύρισε και μου είπε να συνεχίσω να ντύνομαι σαν άντρας, γιατί έτσι θα μάθω τα διπλάσια κι από τους άντρες κι από τις γυναίκες. Να αποδεχτώ τη φιλοδοξία και το ήθος που εγείρει μέσα μου ο έρωτας της τέχνης, ομόλογος προς το δικό της έρωτα της λευτεριάς. Στην επικράτειά τους, χαμογέλασε, τίποτα δεν μοιράζεται στα δυο μοιραία και ξεκάθαρα, όπως γινόταν μέχρι τότε. Αυτή είναι η πιο λεπτή ανατροπή, η πιο μεγάλη πρόκληση που κομίζουν ξαναφτιάχνοντας τον κόσμο. Πλην όμως, έπρεπε να το σκεφτώ καλά πριν ξεκινήσω τούτο το δεινό ταξίδι, αφού η έκτοτε ζωή μου θα διαβεί χωρίς επιστροφή, χωρίς μετάνοια, χωρίς έλεος. Είναι και τούτο ένας τρόπος για να είσαι Ελληνίδα, είπε. Και ξαναγυρνώντας στη φρόνηση και τη σιωπή της ζωγραφιάς της, ξαναγυρνώντας στο επείγον του πολέμου, έπλευσε τόσο βιαστικά προς το Ανάπλι, ώστε δεν πρόλαβα να καταλάβω αν είπε την τελευταία της πρόταση σοβαρά ή με ειρωνεία.

Το πρωί συλλογίστηκα ότι ποτέ της, τα χρόνια που τη συναντούσα στα παραμύθια, στα όνειρα και κατά την εγρήγορση, ποτέ δεν μου είχε απευθύνει λέξη. Ανησύχησα με τούτο το ενύπνιο[23], αν ήταν ένα προφητικό σημάδι για τη μοίρα μου, εφόσον σύντομα επρόκειτο να δώσω εξετάσεις στη Σχολή των Ναζαρινών ζωγράφων. Κι εκεί έπρεπε οπωσδήποτε να παρουσιαστώ σαν άντρας. Στο μοναστήρι τους δεν έκαναν δεκτές για τη ζωγραφική γυναίκες, όμως αυτό το είχα αποκρύψει από τον πατέρα μου, ενισχύοντας την απόφασή του να γυρίσει στην Αθήνα το ταχύτερο.

Κι εγώ, αποφασίζοντας εκείνο το πρωί σε μιαν ξένη πολιτεία να δώσω ως άντρας εξετάσεις, ενδεχομένως να ζήσω έτσι λίγα χρόνια, γέννησα τον εαυτό

---

[22] **αποσπέριζα**: περνούσα τα βράδια, ξενυχτούσα

[23] **ενύπνιο**: όνειρο

μου ως Κανένα. Δεν είχε σημασία με ποιο όνομα θα υπέγραφα τις εξετάσεις, τις σπουδές και τα έργα μου, μιας και το Χρυσίνη, ακόμη και το Μπούκουρα ή Μπούκουρη, μεταφρασμένα ιταλικά δεν διαχώριζαν το φύλο. Θα ζούσα εφεξής ως ένας Κανένας. Άλλωστε, εάν επέμενα να αναζητώ στηρίγματα στη μεταβατική μου ώρα, στον ίδιο κύκλο είχαν συνταιριάξει κάποτε τα ονόματα Ελένη και Κανένας.

Ελένη ή ο Κανένας

Η Ελένη δεν καταδέχτηκε να κλάψει όσο κράτησε η τιμωρία, που η ταπείνωση έκανε πιο αργό και πιο αβάσταχτο το χρόνο της. Τότε όμως αποφάσισε ότι θα γίνει οπωσδήποτε ζωγράφος, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε να μείνει διά βίου διαφορετική από τα συνομήλικα κορίτσια και από τις γυναίκες του σογιού της. Να στηριχτεί στα ένοχα για τους πολλούς, αθώα για την ίδια, πλην όμως ανεξερεύνητα ακόμη καλέσματα και ηδονές της τέχνης. Να μην παντρευτεί, να μη γεννήσει, να μην έχει έρωτα πάρεξ για τη ζωγραφική. Να μην υπακούσει στο σχολείο. Να διακυβεύσει τη μορφή μιας διαφορετικής Ελληνίδας, αφού στην καρδιά της δε μπορούσε να συνδέσει αυτή την απαιτητική, τη χαρισματική λέξη με την υπόδουλη ζωή των γυναικών σε γάμο, σε μικρά παιδιά, σε υποχρεώσεις προς τους ασθενείς και προς τους πεθαμένους. Ορκίστηκε με την μπέσα της μητρικής της γλώσσας πως μόνο ο θάνατος θα εμπόδιζε το χέρι της να ζωγραφίζει, ενώ το περήφανο, κι έτσι στο τέλος ανυπάκουο μυαλό της, πήγε στη ναυτική σημαία του πατέρα της που έγραφε στα ελληνικά Ελευθερία ή Θάνατος. Κάλεσε ως εγγυητή του όρκου τη Μεγάλη τους Κυρά. Άκουσε αμέσως φλοίσβο. Μόλις πρόφτασε να τη δει που διέσχιζε την τάξη, μια ηλιαχτίδα που ανακλάται σε μικρό γυαλί και περπατά επάνω στο υδρόχρωμα ενός τοίχου.

Αξημέρωτα, πριν ακόμη έρθει η μαγείρισσα για να ετοιμάσει νυσταγμένη το πρωινό των οικοτρόφων, η Ελένη τύλιγε τη μακριά λευκή της νυχτικιά με σκούρα εσάρπα για να μην κρυώνει και για να μην προδοθεί από τη φωτεινότητα του άσπρου κι έτσι κατέβαινε κρυφά στην κουζίνα. Άλλοτε πάλι τριγυρνούσε με προσοχή στους έρημους διαδρόμους του σχολείου, υπολογίζοντας τον χρόνο που διέθετε από την ένταση του μαύρου στους ψηλούς φεγγίτες. Από την παραμονή είχε παρατηρήσει πόσα κεριά και πόσα σπερματσέτα είχαν ανάψει σ' αυτούς τους κοινόχρηστους χώρους. Πριν ακόμη φέξει κατέβαινε από τους κοιτώνες κι έκλεβε τα απομεινάρια, τα δίπλωνε μέσα στη σκούρα της εσάρπα και επέστρεφε να κοιμηθεί για πολύ λίγο, ώσπου να ακούσει το εγερτήριο.

Αργά τη νύχτα, όταν η επιβλέπουσα είχε πια περάσει από τους κοιτώνες για να πάρει τη λάμπα και να διαπιστώσει αν όλες οι δεσποινίδες είχαν κοιμηθεί, όταν μετά τον έλεγχό της μερικά κορίτσια σηκώνονταν για να πάνε στο κρεβάτι της πιο στενής τους φιλενάδας κι εκεί να ξορκίσουν κουβεντιάζοντας τον επιβεβλημένο ύπνο, όταν κι εκείνα θα παραδίνονταν

γρήγορα στην εφηβεία των ονείρων τους, τότε η Ελένη άναβε ένα προς ένα τα απομεινάρια των κλεμμένων κεριών και σπερματσέτων, για να μπορεί να ζωγραφίζει στα κρυφά. Ο κατασκότεινος κοιτώνας δεν παρείχε θέματα, μα η Ελένη ανέσυρε όσες εικόνες είχε σημειώσει όλη μέρα στο μυαλό της. Ας μην την άφηναν να ζωγραφίζει στα διαλείμματα, κανείς δεν διανοήθηκε να της απαγορεύσει να βλέπει με τον τρόπο των ζωγράφων και να κρατάει τις εικόνες μέσα στο μυαλό της. Η κρυφή νυχτερινή ζωγραφική της την έκανε να καταλάβει πως συχνά, ανάμεσα στον κόσμο και την απεικόνισή του, μεσολαβεί μικρή ή και απέραντη μια απόσταση. Και πως, αν αυτό φαίνονταν στην αρχή στενόχωρο, δεν ήτανε κατόπιν, αφού της χάριζε την ελευθερία να ζωγραφίζει όταν μπορούσε. Διαπίστωσε επιπλέον πως οι ιδιοτροπίες μιας έστω και τόσο πρόσφατης μνήμης της μάθαιναν πιο πολλά, ή πάντως άλλα από την άμεση παρατήρηση και αποτύπωση. Κι ένα βράδυ, παρατηρώντας ότι ο ήλιος κατακτούσε την ημέρα το λευκό χαρτί, ενώ το λίγο φως από τα αποκέρια με τους υπαινιγμούς του δυνάμωνε το σχέδιό της, παρατηρώντας επιπλέον πόσο διαφορετικά αισθανότανε κι εκείνη όταν ζωγράφιζε στα φανερά κι όταν ζωγράφιζε κρυφά, σκέφτηκε μήπως αυτό που ορέγεται κανείς με πάθος, πρέπει κάποια στιγμή να του απαγορευτεί, για να μπορέσει έτσι να το δει και με άλλον τρόπο. Κι ότι, αν δει εκείνο που αγαπά με πολλούς τρόπους και σε άλλους χρόνους, τότε μοιάζει να ελαττώνεται η τιμωρία.

Έβαλε πρώτη φορά το όνομα και το επώνυμό της κάτω από τούτες τις κρυφές της ζωγραφιές με ψηφία καλλιγραφημένα ανάμεσα στα τόξα και τις ουρίτσες των ελληνικών γραμμάτων. Δεν υπέγραψε όμως από λόγια έπαρση, αφού πολλοί από όσους θαύμαζε βρίσκονταν πάντα μέσα στον κύκλο ενός προφορικού πολιτισμού, προς το παρόν πολύ πιο στέρεου και καθαρού από την πορεία μιας αδιαμόρφωτης Ελλάδας. Το όνομά της, Ελένη Χρυσίνη Μπούκουρα, στεκόταν στο μεταίχμιο, φλάμπουρο ότι αυτή η έφηβη Αρβανίτισσα μπορούσε να μην υπακούσει στους κανόνες ενός ελληνικού σχολείου.

Και από τότε κάθε φορά που θα υπέγραφε, θα αναρωτιόταν αν και οι υπόλοιποι ζωγράφοι κρύβουν κι αυτοί πίσω από το όνομά τους την επιβολή, μα προπαντός την υπέρβαση μιας τιμωρίας.

ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ
Οι Επισκέπτες

Δύο φαντάσματα από τον 19ο αιώνα, η Ελίζα (Ελισάβετ Μαρτινέγκου) και ο Αλέξανδρος, επισκέπτονται τη Ντορίτα, μια σύγχρονη, γεμάτη ευαισθησίες και ανησυχίες μαθήτρια της Β' Λυκείου, και της εξιστορούν τις περιπέτειες και τις δυσκολίες που σημάδεψαν τις σύντομες ζωές τους. Οι εμπειρίες τους κάνουν την Ντορίτα να ξαναδεί με άλλο μάτι τα προσωπικά της προβλήματα και τις προκλήσεις της εποχής της. Στο απόσπασμα μιλά το φάντασμα της Μαρτινέγκου

Η λατρεία της μάθησης

Από μικρό παιδί ένιωθα μια φλόγα να με καίει. Ήθελα να εκφραστώ, να γράψω. Πώς όμως; Γράμματα δεν ήξερα. Ως τα οχτώ μου χρόνια, όπως σου είπα, αγνοούσα και αυτό το αλφάβητο. Κανείς απ' τους υπεύθυνους για την αγωγή μου δεν είχε διάθεση να ικανοποιήσει τη λαχτάρα που ένιωθα για τα γράμματα. Παρακάλεσα κάποτε την άλλη φυλακισμένη, τη μητέρα μου, να μου δείξει αυτή τα λίγα γραμματάκια που ήξερε. Η καημενούλα έκανε προσπάθεια ν' ανταποκριθεί. Άρχισε από το «Άγιος ο Θεός, άγιος ισχυρός…». Αυτό το ελάχιστο που μπόρεσε να μου δώσει το άρπαξα και από τότε μόνη μου επιδόθηκα με το ζήλο εφευρέτη, γιατί πραγματικά εφεύρισκα όσα εκείνη δεν ήξερε να μου εξηγήσει. Αυτό ήταν το πρώτο μου ξεκίνημα, μια και ο πατέρας μου και ο αδελφός μου που είχαν φοιτήσει στα μεγαλύτερα Κολέγια και Πανεπιστήμια της Ευρώπης, ούτε ήθελαν ούτε καταδέχονταν να ασχοληθούν με τη μόρφωση ενός κοριτσιού. Τους φαινόταν ανήκουστο και επιζήμιο να γυρεύει γράμματα ένα κορίτσι!

Ωστόσο, μια φορά που ζήσαμε για λίγες μέρες με τον πατέρα μου στην εξοχή και δεν είχε πώς να περάσει την ώρα του, το βρήκε διασκεδαστικό να μου δείξει να διαβάζω ιταλικά. Ήταν σίγουρος πως δεν θα καταλάβαινα και πολλά πράγματα. Εγώ όμως άνοιξα μάτια και αυτιά και όλα τα πορτοπαράθυρα του μυαλού μου και ρούφηξα τη διδαχή του όπως το ξερό σφουγγάρι το νερό. Από κει και πέρα τη γλώσσα την έμαθα με τη βοήθεια μιας «Μεθόδου εκμαθήσεως της Ιταλικής γλώσσης», που την ανακάλυψα στη βιβλιοθήκη. Από τη μια σελίδα είχε το ιταλικό κείμενο και από την άλλη την ελληνική εξήγησή του. Ανασκουμπώθηκα λοιπόν και άρχισα το επίμονο και τόσο απολαυστικό έργο της αυτομόρφωσης. Η χαρά και η ικανοποίησή μου ήταν τόση, θαρρείς και είχα ανακαλύψει χρυσωρυχείο… Έπεσα με τα μούτρα στις γραμματικές και στα συντακτικά και προχώρησα γρήγορα και στις δύο γλώσσες.

Αυτή η τόσο θερμή προσήλωσή μου στο διάβασμα φυσικό ήταν να με κάνει να παραμελώ το μισητό εργόχειρο, πράγμα που δυσαρέστησε τη μητέρα και τη γιαγιά μου. Πού ακούστηκε κορίτσι να παρατάει το εργόχειρο για διαβάσματα! Όσο όμως εκείνες μ' εμπόδιζαν τόσο φούντωνε μέσα μου η φλόγα για μάθηση. Ήθελα να τους πω, τι κατάλαβαν αυτές που έμειναν τυφλές μέσα στο μαύρο σκοτάδι της αμάθειας. Μα πού να το αποτολμήσω… Εδώ δεν είπα κάτι πολύ πιο ανεκτό: «Αφού δε μου φέρνετε δάσκαλο, αφήστε με

τουλάχιστο να μελετάω ένα δυο ώρες μοναχή μου». Έτσι τα διαβάσματα γίνονταν κρυφά σαν να έκανα κάποια κακή πράξη.

Την εποχή αυτή η μητέρα μου έφερε στον κόσμο ένα ωραίο αγοράκι, πράγμα που της έδωσε μεγάλη χαρά. Σ' εμένα αναθέσανε τις δουλειές που εκείνη έκανε στο σπίτι. Ένα βράδυ μ' ανακάλυψε ο πατέρας μου ριγμένη στο διάβασμα. Για κακή μου τύχη είχα ξεχάσει να βάλω αποβραδίς μέσα το κλουβί με το καναρίνι. Με πρόσχημα τη μικρή αυτή παράλειψη άρχισε να φωνάζει και να με μαλώνει και να λέει πως τα γράμματα «εσκότισαν» το μυαλό μου και με κάναν να ξεχνώ τα καθήκοντά μου. Αυτό με πλήγωσε και με φόβισε γιατί σκέφτηκα πως ό,τι στραβό θα έκανα από δω και πέρα, για όλα θα φταίγανε τα γράμματα…

[1979]

Ανδρέας Λασκαράτος, «Ο κακός μαθητής»: πορτρέτα μαθητών χτες και σήμερα

Επιμέλεια: *Βενετία Αποστολίδου*

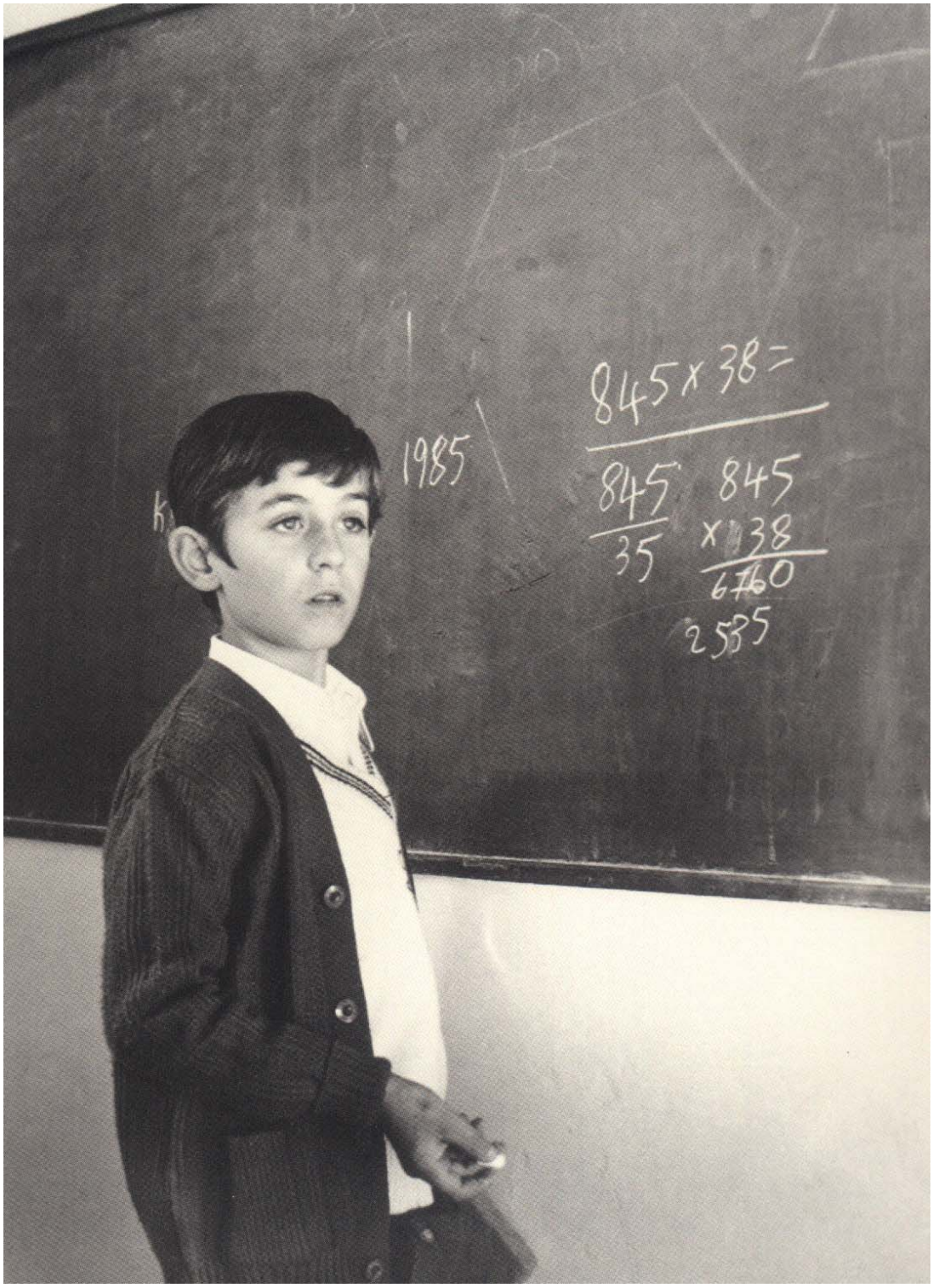

ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ
Ο κακός μαθητής

Η περιγραφή ανθρώπινων τύπων ανήκει στο γνωστό από τον 4ο αι. π.Χ. λογοτεχνικό είδος «χαρακτήρες». Ο Λασκαράτος άρχισε τη συγγραφή του αυτή γύρω στα 1880 και το 1886 εξέδωσε στην Κεφαλλονιά συγκεντρωμένους τους χαρακτήρες του με τον τίτλο Ιδού ο άνθρωπος. Στο βιβλίο αυτό συνεξετάζονται 126 ανθρώπινοι τύποι-χαρακτήρες, τους οποίους δημιούργησε ο Λασκαράτος, παρατηρώντας με σατιρική διάθεση τα ήθη και τις αντιλήψεις των συμπατριωτών του.

Εξαιρώ τον μαθητήν του Πανεπιστημίου. Τούτος υποθέτεται ενήλικος, και θαν έχει ακολούθως άλλη γνώση, άλλη διαγωγή. Εννοώ δε τον μαθητήν των κατωτέρων εχπαιδευτηρίων.

Τούτος, ως επί το πλείστον, δεν εννοεί και δεν εχτιμά την αξίαν της μαθήσεως. Πηγαίνει στο σχολείον, επειδή εσυνήθισε έως από νήπιο να πηγαίνει· επειδή οι γονείς του τόνε θέλουνε να εξακολουθεί να πηγαίνει, και επειδή βλέπει που και τ' άλλα παιδιά πηγαίνουνε· αλλά στο σχολείον του γυρεύει κάθε άλλο, παρά να μάθει.

Η κλάση[1] δι' αυτόν είναι ένα είδος συνεταιρισμού, όπου εντός ολίγου και αυτός συνεταιρίζεται[2]. Και επειδή σ' εκείνην την ηλικία τα αισθήματα και τα φρονήματα λίγο διαφέρουν μεταξύ των συμμαθητών, δεν θ' αργήσουνε συμφωνούντες να εύρουνε πως οι εορτές, και κάθε άλλο που ελευθερώνει από την αηδία του μαθήματος, είναι ευτύχημα, και να συνομόνονται[3], διά να υποχρεώνουνε τους καθηγητάς να εορτάζουνε.

Δεν φθάνει. Εντός του σχολαστικού[4] χρόνου τα εχπαιδευτήρια έχουνε διακοπές, κάποτε από πολλές ημέρες, και το καλοκαίρι μίαν από μήνες. Ο δε τοιούτος μαθητής, σ' όλες όσες διακοπές, δεν ανοίγει ποτέ βιβλίο.

Παρομοίως όταν ξημερώνει εορτή, δεν πιάνει μήτε τότε βιβλίο. Και πραγματικώς, τι νόημα ήθελ' έχει η σπουδή του εκείνην την βραδιά, αφού σκοπός της σπουδής του δεν είναι η προκοπή του, αλλά το να μπορέσει να πει το μάθημα, και μάθημα την ακόλουθην ημέρα δεν είναι;

Επειδή δε, πηγαίνοντας εις το σχολείον, μόνος του σκοπός είναι να πει το μάθημα και αν δυνατόν να περάσει, κάθε απάτη προς τον καθηγητήν του είναι χρήσιμη, και τη μεταχειρίζεται προθύμως.

Εις δε τες προετοιμασίες του διά τες εξέτασες της χρονιάς, ο κακός μαθητής, αντί να βαλθεί να συνάξει με τον νου του όλες τες γνώσες, οπού εις τον σχολαστικόν χρόνον απόχτησε, και ναν τες οικειοποιήσει στον εαυτόν του διά της επανειλημμένης μελέτης, ετοιμάζει μόνον καλά κακά τα μέρη εκείνα, που σε κάθε βιβλίο νομίζει πιθανόν να εξετασθεί· και καλεί διά την στιγμήν της εξε-

---

[1] **κλάση**: τάξη
[2] **συνεταιρίζεται**: συνεργάζεται με άλλους
[3] **συνομόνονται**: συνωμοτούν
[4] **σχολαστικός**: σχολικός, ιδιωματική λέξη

τάσεως μαθητάδες φίλους του, οι οποίοι στεκόμενοι οπίσωθέ του τον βοηθούν κρυφά στες απόκρισες.

Με τούτον τον τρόπον ο τοιούτος μαθητής ελπίζει να περάσει. Αν δε αποτύχει,… οι καθηγηταί τον αδικήσανε!

Αλλ' ο τοιούτος μαθητής αξαίνει[5] αμαθής. Και όταν εις ανδρικήν ηλικίαν, είναι ανίκανος και ανάξιος διά κάθε εργασίαν. Συγκαταλογίζεται[6] με τους χυδαίους[7] και δεν έχει να προσμείνει παρά την αψηφισίαν[8] των συμπολιτών του.

Ο καλός μαθητής

Ο καλός μαθητής, και εννοώ επιμελής μαθητής, είναι εκείνος οπού σπουδάζει, όχι διά να ξέρει να πει το μάθημα, αλλά διά να αποχτήσει μάθησην. Μαθηταί δε τοιούτοι δυστυχώς είναι λίγοι.

Ο καλός τούτος μαθητής, αντίθετον του κακού μαθητή, θεωρεί κάθε μάθημα ως μερίδα πνευματικής θροφής, την οποίαν προσπαθεί ν' αφομοιώσει με την ψυχή του. Δεν τόνε δικάει[9] ναν το μάθει · αλλ' αφού το μάθη, το εξετάζει σαν ανατόμος εις όλα του τα μέρη, ποριζόμενος από αυτό την όσο περισσότερην ωφέλειαν.

Οι εορτές δεν είναι δι' αυτόν αφορμές να διασκεδάζει · αλλά ευκαιρίες να καταγίνεται ελευθέρως και ανεμποδίστως εις τη σπουδή του. Μένει αμέτοχος εις τον συνεταιρισμόν της κλάσεως. Γυρεύει τη δουλειά του, δηλαδή τη σπουδή του · και αδιαφορεί εις τες εορτές, επειδή αυτός τες κάμνει σπουδάσιμες.

Ο τοιούτος επιμελής μαθητής είναι πάντα έτοιμος να δεχθεί εξέτασες. Και όμως εις τες γενικές εξέτασες του σχολαστικού χρόνου αφιερώνεται στη σπουδή, και σπουδάζει ακαταπαύστως διά να ταχτοποιήσει στο πνεύμα του τες γνώσες οπού έλαβε μέσα στο χρόνο · να κάμει με αυτές, εις κάθε κλάδον μαθήσεως, ένα σύνολο ταχτοποιημένο · το οποίον θέλει είναι η ωφέλεια που του επρόκυψε από τους κόπους του της χρονιάς εκείνης, και μέρος της περαιτέρω του μορφώσεως, και της μελλούσης προκοπής του.

Ο μαθητής τούτος, όταν εις ανδρικήν ηλικίαν, θέλει έχει προκοπήν, ικανότητα, ημπόρεσην · και θέλει είναι ποθητός και επιζήτητος εις όλα τα μέρη · ώστε και να μπορεί να ζει, αν του χρειαεί, με την προκοπήν του. Επειδή, «όποιος ξέρει, μπορεί».

---

[5] **αξαίνει**: μεγαλώνει

[6] **συγκαταλογίζεται**: συναριθμάται

[7] **χυδαίοι**: εδώ οι αγράμματοι, ανυπόληπτοι

[8] **αψηφισία**: περιφρόνηση, ανυποληψία

[9] **δικάει**: αρκεί

ΠΕΤΡΟΣ ΤΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
Οι ανήλικοι

Το μυθιστόρημα το οποίο είναι σε μεγάλο βαθμό αυτοβιογραφικό, αφηγείται τη ζωή και τις σχέσεις μιας ομάδας εφήβων στη δεκαετία του 1970 στην Αθήνα. Τους απασχολούν ζητήματα όπως το σχολείο και οι εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο, οι ερωτικές τους σχέσεις, η πολιτική τους ένταξη. Ο αφηγητής σε κάποιο σημείο της πλοκής χάνει τον πατέρα του. Στο απόσπασμα σχολιάζει τα θέματα των εισαγωγικών εξετάσεων.

Κανένας δεν υπολόγιζε τους Χετταίους. Για τους Αιγυπτίους μμμ –ναι μεν, μπορεί, αλλά… Δυο δεκαετίες είχε να πέσει ο Φαραώ. Φοίνικες; Πού ξέρεις καμμιά φορά; –μια σπόντα για το εμπόριο και το αλφάβητο… Καλά για τους Εβραίους ούτε να το συζητάς –πότε πέσανε για να πέσουνε φέτο; Αυτά είναι ξένα χωράφια, Εκκλησιαστική, για τους θεολόγους. Μπορεί μεν να εντάσσεται στο πρόγραμμα, αλλά έχει πέσει σε μεγαλύτερη αχρηστία κι απ' το ίδιο το Σύνταγμα! Τώρα, όσο προχωράγαμε Μινωικό πολιτισμό, Μυκήνες και τα λοιπά, πληθαίνανε και τα σίγουρα. Βέβαια, υπήρχανε και οι «καμικάζι»: «πριν απ' τη κάθοδο των Δωριέων δε πέφτει τίποτα, άκουμε και μένα!» Και μεις μεν τους ακούσαμε, αυτοί, όμως, μόλις δοθήκαν τα θέματα κατάπιαν τη γλώσσα τους. Ποιος φανταζότανε τους Χετταίους; Παραβιάστηκε ωμά το εξεταστικό έθιμο, ρεζιλεύτηκε ο νόμος των πιθανοτήτων, εκτροχιάστηκε η καλοπιστία (σάμπως υπήρχε και ποτέ;) των διαγωνισμών. Μετά τους Χετταίους *όλα είναι πιθανά.* Επιστροφή στη βαρβαρότητα, ανταγωνισμός σκληρότερος κι απ' τον ανταγωνισμό του καπιταλισμού στην παιδική του ηλικία. Τρόμος πάνω απ' τα μαθητικά θρανία. Ακούς, οι Χετταίοι! Κι όμως: «τι γνωρίζετε για την πολιτική οργάνωση και τον πολιτισμό των Χετταίων;» Μάλιστα, κύριοι, οι Χετταίοι που όχι φαβορί δεν ήταν, αλλά ούτε καν αουτσάιντερ! Κι ας τολμήσει να βγει φροντιστήριο και να πει πως συμπεριέλαβε τους Χετταίους όχι στα εννέα SOS (ποια εννέα SOS, αστειευόμαστε;), αλλά έστω και στα είκοσι, στα τριάντα θέματα που πρέπει, ει δυνατόν, να διαβάσουμε απ' την Αρχαία. Όχι, θέλω να δω τώρα τι μούτρα θα κάνουνε κάτι κύριοι που βγαίνουνε παραμονές και ξελαρυγγιάζονται: «εμείς έχουμε τα θέματα» κι «εμείς έχουμε τα θέματα»… Τους Χετταίους πού τους έχουνε;

Άσε το άλλο. Τι μακελειό ήταν αυτό. Η σφαγή των νηπίων. Σεπτίμιος Σεβήρος. Ποίος τον Κύριον οίδε και… Ήτανε που θα μπαίνανε οι Γράκχοι κι ο Καίσαρας, κύριε Θωμά. Ήτανε που ο Αύγουστος κι οι Αντωνίνοι… Πάνε τέσσερις μονάδες με τους Χετταίους. Βάλε άλλες τέσσερις με το Σεβήρο. Ξεκινάς με προοπτική το δώδεκα. Ε, διάολε –και ξεκοκαλιασμένη νάχεις, που λέει ο λόγος, Βυζαντινή και Νεώτερη (που, μεταξύ μας –ποιος κάθισε να διαβάσει Βυζαντινή;), όλο και κάτι θα ξεχάσεις-δε θα ξεχάσεις; «Γιατί ξεκίνησε ο Υψηλάντης την Επανάσταση απ' τις παραδουνάβιες… και γιατί απέτυχε;» Ξεκίνησε γι' αυτό, απέτυχε για κείνο. Θα ξεχάσεις το Πατριάρχη. Ή θα ξεχάσεις το Τσάρο κι αν δεν ξεχάσεις το Τσάρο, την εχθρότητα των ντόπιων θα την ξεχάσεις οπωσδήποτε! Να πως γίνεται το δώδεκα δέκα! Και σε θέλω σκράπα στα

μαθηματικά και να ποντάρεις στην Ιστορία. Σώνεσαι με είκοσι μονάδες; –δε σώνεσαι!

Δε λέω. Ο καθένας έχει τις αδυναμίες του. Εγώ προσωπικά είχα λόξα με το Πελοποννησιακό. Και δη Αλκιβιάδης. Μεγάλος τζαναμπέτης! Και λέω να πέσει Αλκιβιάδης κι ας καεί ο κόσμος όλος! Ο Αλκιβιάδης, όμως, δεν έπεσε κι ο κόσμος προφανώς δε κάηκε. Πέσανε οι Χετταίοι κι ο Πεισίστρατος. Κι από Νεώτερη Ευρωπαϊκή –συνέδρια, παρασυνέδρια, συνθήκες και κόντρα συνθήκες– δεν έπεσε τίποτα. Τους Χετταίους, εντάξει –κι εγώ τους άφησα παρθένους και αβεβήλωτους όπως τους βρήκα. Αλλά το Σεβήρο τον πέρασα μια φορά. Και κάτι έγραψα, στρατιωτική νοοτροπία και δε συμμαζεύεται. Μια μονάδα θα τη πάρω. Η νομοθεσία των Μακεδόνων φιλότιμες προσπάθειες –βάλε κι από κει δυο μονάδες για το μελάνι που ξόδεψα. Πεισίστρατος, δε μου ξέφυγε δασεία. Υψηλάντης μ' έφαγαν οι ντόπιοι –πόσο να σου κόψει. Πάνω από μιαμιάμιση μονάδα δε μπορεί να μου κόψει! Κουτσά-στραβά, Ιστορία το δώδεκαέντεκα μέσα στο νερό. Δε πήγαινα και για παραπάνω. Με διάβασμα εντατικό ουσιαστικά το τελευταίο μήνα, μ' όλα τα εννιάμερα, τα σαραντάμερα και τις υπόλοιπες, ειδωλολατρικές ανοησίες πάνω απ' το κεφάλι σου, με τη μάνα σου να σε ξαποστέλνει μέρα-παραμέρα στο νεκροθάφτη για τη πλάκα που δεν εντοιχίστηκε στο τάφο και τα λάδια που δεν ανανεώθηκαν στη καντήλα, πού να πας; –θες να πας και παραπάνω; Άσε που από καιρού εις καιρόν η μάνα μου θυμότανε τον άντρα της, κι έβαζε κάτι κλάματα και γω δε μπορούσα να διαβάζω και δίπλα η μάνα μου να κλαίει, έτρεχα να της πω ένα καλό λόγο να τη παρηγορήσω, αλλά πού αυτή, σα τα προεκλογικά μεγάφωνα, ή θα σταμάταγε μόνη της ή δε θα σταμάταγε καθόλου. Είχαμε και ψώνιο καθηγητή στο φροντιστήριο, να μας ζαλίζει με τις δομές, τις υποδομές και τις οικοδομές της Ιστορίας! Και να του λέμε εμείς: «άνθρωπε του Θεού, προχώρα στα γεγονότα, ξεκαθάρισε τα SOS κι άσε τις δομές γι' αργότερα!» Και να μας λέει αυτός: «Έτσι δε φτιάχνουμε παιδεία. Με τα SOS και τις παπαγαλίες δε βγαίνει τίποτα. Σκοπός σας δε πρέπει νάναι να θυμάστε κάποιες ιστορικές ημερομηνίες, σκόρπιες και μπουρδουκλωμένες, κάποιες μάχες και κάποιους πολιτισμούς ουρανοκατέβατους, σκοπός σας πρέπει νάναι ν' αρχίσετε να καταλαβαίνετε την Ιστορία». Και μεις του απαντάγαμε: «Σκοπός μας είναι να μπούμε στο Οικονομικό και για να μπούμε δε χρειάζεται να καταλαβαίνουμε την Ιστορία. Δε θα μας ρωτήσουν αν καταλαβαίνουμε ή δε καταλαβαίνουμε. Θα μας ρωτήσουν αν θυμόμαστε ή δε θυμόμαστε». Και τότε αυτός δεν έδινε συνέχεια στη συζήτηση, μονάχα ένα «δυστυχώς» ψέλλιζε, έσπαγε τη κιμωλία και γύρναγε στο πίνακα να γράψει.

[1980]

ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
Μετρημένα καρύδια

Γυρίζω από το σχολείο μου κατά τις 2 το μεσημέρι. Μόλις φάω, στρώνομαι να μελετήσω ξένη γλώσσα. Παίρνω και αγγλικά και γαλλικά. Μέχρι πέρσι μάθαινα αγγλικά μόνο, μα από φέτος με γράψανε και στα γαλλικά. Είναι καλύτερα να ξέρεις δύο ξένες γλώσσες παρά μία. Και ύστερα δεν πρέπει, λέει, ν' αφήσω στη μέση τα γαλλικά του σχολείου. Τώρα μάλιστα με την Κοινή Αγορά…

Κι εγώ συμφωνώ με όλα αυτά, και με ακόμη περισσότερα, αλλά πώς μπορεί να γίνει; Πηγαίνω, λοιπόν, μέρα παραμέρα στα αγγλικά και μέρα παραμέρα στα γαλλικά. Σύνολο · μέρες έξι. Μα, δεν φτάνει να πηγαίνεις μόνο εκεί, πρέπει και να διαβάζεις. Να γράφεις, να μελετάς, να κάνεις τις ασκήσεις σου. Εκτός αυτού πρέπει και να… πηγαίνεις. Να μεταβαίνεις, εννοώ, να διαθέτεις και για τον πηγαιμό κάποιο χρόνο. Αφήνω, βέβαια, τον ερχομό. Κάθε απόγευμα, λοιπόν, 4-5, ξένη γλώσσα.

Μετά, αποκεί, τρέχω αγκομαχώντας για το φροντιστήριο. Αυτό αρχίζει στις 6. Πηγαίνω σ' ένα φροντιστήριο κάπως μακρινό, που σημειώνει όμως μεγάλες επιτυχίες. Αυτό το διάβασα κάποτε και στην εφημερίδα, σε μια διαφήμιση, όπου δημοσιευόταν κατάλογος μαθητών του φροντιστηρίου που είχαν πετύχει στις Ανώτατες Σχολές. Εκεί κάνω μάθημα δυο ώρες, αλλά δυο ώρες καθημερινά · φυσική, χημεία, μαθηματικά, τέτοια. Έκθεση δεν κάνω, θεωρούμαι καλός. Ο πατέρας μου όμως λέει ότι από του χρόνου θα με γράψει και σε ένα άλλο φροντιστήριο, όπου διδάσκουν μόνο έκθεση, μα είναι άσοι των άσων. Όλα τα ρητά, όλα τα γνωμικά, όλες τις παροιμίες, τις αφηρημένες έννοιες, προλόγους, επιλόγους, και κυρίως θέμα, σε όλα εκεί γίνεσαι ξεφτέρι. Αφήνω πια ορθογραφίες και σύνταξη, ώσπου να πεις ένα, τα ξέρεις. Φυσικά όλο επιτυχίες έχουν κι αυτοί. Αλλά ο πατέρας μου λέει και κάτι άλλο: Μόλις προχωρήσω στα γαλλικά, θα με γράψει και στα γερμανικά. Τρεις γλώσσες σήμερα είναι μεγάλο εφόδιο, λέει. Και δέκα γλώσσες είναι μεγάλο εφόδιο, αλλά πότε μαθαίνονται, σκέφτομαι εγώ.

Πάντως, αν καταλαβαίνω καλά από του χρόνου το πρόγραμμά μου θα είναι έτσι περίπου διαμορφωμένο: Από το πρωί ως το μεσημέρι σχολείο, το απομεσήμερο διάβασμα ξένων γλωσσών, μετά παρακολούθηση ξένων γλωσσών, ύστερα φροντιστήριο φυσικής και μαθηματικών, κατόπι φροντιστήριο έκθεσης και μετά κατά τις δέκα το βράδυ γυρισμός στο σπίτι για να φάω κάτι και να κοιτάξω επιτέλους τα μαθήματα μου. Και ευτυχώς που δεν είμαι κορίτσι, γιατί θα με είχανε γράψει και στο μπαλέτο.

Αλλά πόσο μπορεί να διαβάσει κανείς έτσι; Δυο δυόμισι ώρες το πολύ, μετά αρχίζει το νύσταγμα. Και να κάθομαι πάνω από το βιβλίο, δεν καταλαβαίνω τίποτε. Μα μήπως μόνο αργά το βράδυ δεν καταλαβαίνω; Πολύ φοβούμαι ότι έχω αρχίσει να μην καταλαβαίνω και τις άλλες ώρες. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς τα καταφέρνουνε μερικοί συμμαθητές μου. Και στα μαθήματα κα-

λοί, και στον αθλητισμό στην εντέλεια. Εγώ δεν ξέρω τίποτε άλλο παρά μόνο όσα ανάφερα, αλλά εδώ που τα λέμε, όχι καλά κι αυτά.

Μα μήπως στις ξένες γλώσσες είμαι καλός; Μισά και κολοβά κι εκεί τα παρουσιάζω. Ούτε τις ασκήσεις όλες, ούτε τις ερωτήσεις όλες, ούτε στα προφορικά καλός. Βαρέθηκα πια να στραβομουτσουνιάζουν οι δάσκαλοι και να μου λεν τα υπονοούμενά τους.

Όσο για το φροντιστήριο, έχω χάσει την επαφή, δεν καταλαβαίνω τι λένε. Αφού δεν μελετώ καθόλου, πώς να τους παρακολουθήσω; Ο καθηγητής εκεί πολύ καλός –απέξω και ανακατωτά τα ξέρει– μου είπε μια μέρα: «Κάθισε εδώ, κάτι θα μείνει. Κάποτε θα τα μάθεις». Στεναχωρήθηκα, αυτός ο υπαινιγμός καθόλου δεν μου άρεσε, και μου ήρθε να του πω «Κύριε, σας παρακαλώ, στους γονείς μου να τα πείτε αυτά, που εννοούν, να μου τα μάθουν όλα μαζεμένα». Έχουν κάνει για μένα ένα σχέδιο και δώστου. Κι αυτό κι εκείνο και τ' άλλο.

Στοργικοί γονείς, το αναγνωρίζω και τους αγαπάω, αλλά απορώ πώς δεν καταλαβαίνουν ότι δεν είναι δυνατό να μάθω όλα αυτά τα πράγματα. Κι εγώ το βλέπω ότι είναι εντελώς απαραίτητες οι ξένες γλώσσες, όχι όμως όλες μαζί αυτή τη στιγμή, γιατί και θα κουραστώ και δεν θα μάθω.

Κι εγώ επίσης συμφωνώ ότι πρέπει να πετύχω σε μια Ανώτατη Σχολή, να σπουδάσω κάτι. Αλλά όχι να έχω παρατήσει ουσιαστικά το σχολείο, όπου παίρνεις μια γενική μόρφωση, από την πρώτη Λυκείου και να θεωρώ ως πρώτο και κύριο το φροντιστήριο.

Καλοί και χρυσοί είσαστε –προπαντός χρυσοί– αλλά το σχολείο είναι άλλο πράγμα. Δεν μπορώ να σας το πω αλλά το νιώθω. Από μικρό παιδί μ' έβαλαν στα φροντιστήρια να σκέφτομαι πάνω σε δυο τρία πράγματα σαν κανένας ειδικός και να αγνοώ όλα τα άλλα. Αυτή η λατρεία της επιτυχίας μ' αηδιάζει. Και ζηλεύω, ζηλεύω πολύ, αυτά τα παιδιά που βαδίζουν με σιγουριά και μέτρο.

Οι δικοί μου όμως δεν παίρνουν από λόγια. Όποτε έκανα να τους τα πω, αγρίεψαν άσχημα. Δεν ξέρεις, μου λένε, δεν ξέρεις εσύ πόσο δύσκολη είναι η ζωή. Πρέπει να μπεις οπωσδήποτε στις Ανώτατες Σχολές· Πολυτεχνείο, Ιατρική, Φαρμακευτική, Χημεία…

Από τώρα με πιάνει σύγκρυο, για το τι έχω να τραβήξω, όταν θα έρθει εκείνη η ώρα. Μου έρχεται να τους πω· κι αν μπω στις Τεχνικές Σχολές, τι πειράζει; Άσχημα ζει ο τάδε, ο τάδε και ο τάδε; Αλλά πού μπορώ να τα πω αυτά; Η μάνα μου είναι ικανή να λυποθυμήσει. Αλίμονό μας, αν πάω σε Τεχνική Σχολή. Οι φιλενάδες της θα μας κάνουν κοινωνικό αποκλεισμό, ιδίως εκείνες που τα παιδιά τους μπήκαν σε Πανεπιστήμια, έστω και σε κάτι ξένα, της κακιάς ώρας.

Βέβαια δεν ζηλεύω αυτούς που χαζεύουν μέρα νύχτα στην τηλεόραση, στους σινεμάδες και στις βόλτες, αυτοί είναι το άλλο άκρο, μα τους άλλους, αυτούς τους μετρημένους, τους ζηλεύω. Εγώ ούτε αθλητισμό κάνω, ούτε γενικότερο κατατοπισμό έχω, ούτε και καμιά ψυχαγωγία προφταίνω. Έχω σκεβρώσει «ψυχή τε και σώματι», όπως μας έλεγε ένας καθαρευουσιάνος καθηγητής. Θέλω να προσέξω τον εαυτό μου, να βρω κάπως το δρόμο μου, και δεν μπορώ.

Το κακό είναι πως ούτε και σ' αυτά που ασχολούμαι είμαι καλός, για να 'χω τουλάχιστο αποκεί μια ικανοποίηση. Στο σχολείο, είμαι βέβαιος, πως θεωρούμαι πολύ μέτριος μαθητής και είναι σωστή η τοποθέτηση που μου κάνουν. Τι περιμένεις από τόσο λίγο διάβασμα και μάλιστα νυσταλέο; Τα βιβλία του σχολείου σχεδόν δεν τα ανοίγω πια. Διαβάζω μόνο «βοηθήματα», τυφλοσούρτες, όπως τα λένε, που σου τα 'χουν όλα έτοιμα, μασημένα, για να μπορέσω να προφτάσω. Τα σχολικά βιβλία θέλουν κόπο, κάποια έρευνα, γύρισμα αποδώ κι αποκεί, ενώ με τις περιλήψεις, τις λύσεις, τις απαντήσεις, τις μεταφράσεις, τα διαβάζεις όλα πολύ εύκολα. Θα μου πεις, βέβαια, τι μαθαίνεις, τι ωφελείσαι; Πάντως, είσαι εντάξει κι αυτό έχει κάποια σημασία. Μερικοί όμως καθηγητές, και μάλιστα οι καλύτεροι, ξινίζουνε τα μούτρα τους, όταν του τα λες από βοηθήματα. Και τελικά, ενώ τους τα είπες, σου βάζουνε μικρό βαθμό. Αυτοί θέλουνε διάβασμα, διάβασμα από το σχολικό βιβλίο, κι αν είναι δυνατό και παραπάνω από το σχολικό βιβλίο. Και ποιος δεν το θέλει; Όμως πώς να προφτάσω;

Αχ, πολύ βαρύς φέτος ο χρόνος. Κι εγώ νιώθω πολύ βαρύς, βαρύς και βαριεστημένος. Θα ξενοιάσω άραγε κι εγώ, έστω για λίγο κάποτε, σαν παιδί που είμαι;

[1982]

Κ.Π. Καβάφης, «Ὅσο μπορείς»: στάσεις ζωής στα ποιητικά κείμενα

Επιμέλεια: *Νικολίνα Κουντουρά*

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
Όσο μπορείς

Οι παραινέσεις που απευθύνει ο Κ.Π. Καβάφης αναφέρονται τόσο στον εαυτό του όσο και σε κάθε αποδέκτη του ποιήματος και υποδεικνύουν μια ηθική στάση και μια μετρημένη κοινωνική ζωή. Το ποίημα γράφτηκε το 1913.

Κι αν δεν μπορείς να κάμεις την ζωή σου όπως την θέλεις,
τούτο προσπάθησε τουλάχιστον
όσο μπορείς: μην την εξευτελίζεις
μες στην πολλή συνάφεια του κόσμου,
μες στες πολλές κινήσεις κι ομιλίες.

Μην την εξευτελίζεις πηαίνοντάς την,
γυρίζοντας συχνά κι εκθέτοντάς την
στων σχέσεων και των συναναστροφών
την καθημερινήν ανοησία,
ως που να γίνει σα μια ξένη φορτική.

Τείχη

Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κ' υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.

Και κάθομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη ·

διότι πράγματα πολλά έξω να κάμω είχον.
Α όταν έκτιζαν τα τείχη πώς να μην προσέξω.

Αλλά δεν άκουσα ποτέ κρότον κτιστών ή ήχον.
Ανεπαισθήτως μ' έκλεισαν από τον κόσμον έξω.

[1896]

CHE FECE… IL GRAN RIFIUTO[1]

Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μια μέρα
που πρέπει το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο το Όχι
να πούνε. Φανερώνεται αμέσως όποιος τόχει
έτοιμο μέσα του το Ναι, και λέγοντάς το πέρα

πηγαίνει στην τιμή και στην πεποίθησί του.
Ο αρνηθείς δεν μετανοιώνει. Αν ρωτιούνταν πάλι,
όχι θα ξαναέλεγε. Κι όμως τον καταβάλλει[2]
εκείνο τ' όχι –το σωστό– εις όλην την ζωή του.

[1901]

Τα παράθυρα

Σ' αυτές τες σκοτεινές κάμαρες, που περνώ
μέρες βαρυές, επάνω κάτω τριγυρνώ
για νάβρω τα παράθυρα. –Όταν ανοίξει
ένα παράθυρο θάναι παρηγορία–.
Μα τα παράθυρα δεν βρίσκονται, ή δεν μπορώ
να τάβρω. Και καλλίτερα ίσως να μην τα βρω.
Ίσως το φως θάναι μια νέα τυραννία.
Ποιος ξέρει τι καινούρια πράγματα θα δείξει.

[1903]

Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον[3]

Σαν έξαφνα, ώρα μεσάνυχτ', ακουσθεί
αόρατος θίασος να περνά
με μουσικές εξαίσιες[4], με φωνές –
την τύχη σου που ενδίδει[5] πια, τα έργα σου
που απέτυχαν, τα σχέδια της ζωής σου
που βγήκαν όλα πλάνες, μη ανοφέλετα[6] θρηνήσεις.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,

---

[1] Ο τίτλος είναι ένας στίχος από την Κόλαση του Δάντη. Σημαίνει: «Εκείνος που έκανε… τη μεγάλη άρνηση»
[2] **καταβάλλει**: καταπονεί, εξασθενίζει
[3] Ο τίτλος παραπέμπει στο *Βίο του Αντωνίου* του Πλουτάρχου
[4] **εξαίσιες**: υπέροχες, εξαιρετικές
[5] **ενδίδει**: υποχωρεί, υποκύπτει
[6] **ανοφέλετα**: άχρηστα, χωρίς ωφέλεια

αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει.
Προ πάντων να μη γελασθείς, μην πεις πως ήταν
ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου·
μάταιες[7] ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς.
Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος,
σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μια τέτοια πόλι,
πλησίασε σταθερά προς το παράθυρο,
κι άκουσε με συγκίνησιν, αλλ' όχι
με των δειλών τα παρακάλια και παράπονα,
ως τελευταία απόλαυσι τους ήχους,
τα εξαίσια όργανα του μυστικού θιάσου,
κι αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που χάνεις.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Τώρα

Δεν θέλω να ελπίζω,
δεν θέλω να φροντίζω
το μέλλον στην ζωήν.
Το σήμερα προκρίνω,
το αύριο τ' αφήνω
στης τύχης την ροήν.

Το τ' ύστερα θα γένει
και τι με αναμένει
ποσώς[8] δεν το φρονώ·
ποτέ δεν τ' αναβάνω[9],
γιατί τον νουν μου χάνω
και ματαιοπονώ.

Ας γένει ό,τι θέλει,
τελείως δεν με μέλει
ας πέσει ο ουρανός.
Η γη μας ας βουλήσει[10]
κι ο ήλιος ας σβήσει
κι ας μείνει σκοτεινός.
Εγώ ζητώ το τώρα,

---

[7] **μάταιες**: άσκοπες, χωρίς αποτέλεσμα
[8] **ποσώς**: καθόλου
[9] **αναβάνω**: αναφέρω
[10] **ας βουλήσει**: ας βουλιάξει

και τούτη μόν' την ώρα
οπόσο ημπορώ,
τον Βάκχον[11] μου ρουφώντας,
τον Έρωτα φιλώντας,
πασχίζω να χαρώ.

[1811]

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

Ανδρείκελα[12]

Σα να μην ήρθαμε ποτέ σ' αυτή τη γη,
σα να μένουμε ακόμη στην ανυπαρξία.
Σκοτάδι γύρω δίχως μια μαρμαρυγή[13].
Άνθρωποι στων άλλων μόνο τη φαντασία.

Από χαρτί πλασμένα κι από δισταγμό
ανδρείκελα, στης Μοίρας τα δυο τυφλά χέρια,
χορεύουμε, δεχόμαστε τον εμπαιγμό[14],
άτονα κοιτώντας, παθητικά, τ' αστέρια.

Μακρινή χώρα είναι για μας κάθε χαρά,
η ελπίδα κι η νεότης έννοια αφηρημένη.
Άλλος δεν ξέρει ότι βρισκόμαστε, παρά
όποιος πατάει επάνω μας καθώς διαβαίνει.

Πέρασαν τόσα χρόνια, πέρασε ο καιρός.
Ω! κι αν δεν ήταν η βαθιά η λύπη στο σώμα,
ω! κι αν δεν ήταν στην ψυχή ο πραγματικός
πόνος μας, για να λέει ότι υπάρχουμε ακόμα…

[1928]

---

[11] **Βάκχος**: Διόνυσος ο αρχαίος θεός του κρασιού
[12] **ανδρείκελα**: ομοιώματα ανθρώπων, άνθρωποι χωρίς θέληση
[13] **μαρμαρυγή**: λάμψη
[14] **εμπαιγμός**: κοροϊδία

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Άρνηση

Στο περιγιάλι το κρυφό
κι άσπρο σαν περιστέρι
διψάσαμε το μεσημέρι ·
μα το νερό γλυφό[15].

Πάνω στην άμμο την ξανθή
γράψαμε τ' όνομα της ·
ωραία που φύσηξεν ο μπάτης[16]
και σβήστηκε η γραφή.

Με τι καρδιά, με τι πνοή,
τι πόθους και τι πάθος
πήραμε τη ζωή μας · λάθος!
κι αλλάξαμε ζωή.

[1931]

Τρία χαϊκού

ΙΑ'

Πού να μαζεύεις
τα χίλια κομματάκια
του κάθε ανθρώπου

ΙΕ'

Βουλιάζει ο κόσμος
κρατήσου, θα σ' αφήσει
μόνο στον ήλιο.

ΙΣΤ'

Γράφεις ·
το μελάνι λιγόστεψε
η θάλασσα πληθαίνει.

[1940]

---

[15] **γλυφός**: αυτός που έχει ελαφρώς αλμυρή γεύση
[16] **μπάτης**: ελαφρύς άνεμος που έρχεται από τη θάλασσα

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ
Τριαντάφυλλα στο παράθυρο

Σκοπός της ζωής μας δεν είναι η χαμέρπεια[17].
Υπάρχουν απειράκις ωραιότερα πράγματα και
απ' αυτήν την αγαλματώδη παρουσία του
περασμένου έπους. Σκοπός της ζωής μας είναι
η αγάπη. Σκοπός της ζωής μας είναι η ατελεύ-
τητη μάζα[18] μας. Σκοπός της ζωής μας είναι η
λυσιτελής[19] παραδοχή της ζωής μας και της
καθεμιάς ευχής εν παντί τόπω εις πάσαν στιγ-
μήν εις κάθε ένθερμον αναμόχλευσιν[20] των
υπαρχόντων. Σκοπός της ζωής μας είναι το
σεσημασμένον δέρας[21] της υπάρξεώς μας.

[1935]

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ
Στα χτήματα βαδίσαμε όλη μέρα

Στα χτήματα βαδίσαμε όλη μέρα
Με τις γυναίκες τους ήλιους τα σκυλιά μας
Παίξαμε τραγουδήσαμε ήπιαμε νερό
Φρέσκο καθώς ξεπήδαγε από τους αιώνες.

Το απομεσήμερο για μια στιγμή καθήσαμε
Και κοιταχθήκαμε βαθιά μέσα στα μάτια.
Μια πεταλούδα πέταξε απ' τα στήθια μας
Ήτανε πιο λευκή
Απ' το μικρό λευκό κλαδί της άκρης των ονείρων μας
Ξέραμε πως δεν ήταν να σβηστεί ποτές
Πως δεν θυμότανε καθόλου τι σκουλήκια έσερνε.

Το βράδυ ανάψαμε φωτιά
Και τραγουδούσαμε γύρω-τριγύρω:

Φωτιά ωραία φωτιά μη λυπηθείς τα κούτσουρα
Φωτιά ωραία φωτιά μη φτάσεις ως τη στάχτη

---

[17] **χαμέρπεια**: ευτέλεια, μικροί και ασήμαντοι στόχοι (όπως τα ερπετά χάμω στη γη)
[18] **ατελεύτητη μάζα**: αιώνια ύλη
[19] **λυσιτελής**: ωφέλιμη, χρήσιμη
[20] **αναμόχλευσις**: ανακίνιση
[21] **σεσημασμένον δέρας**: δέρμα που φέρνει πάνω του αποτυπώματα

Φωτιά ωραία φωτιά καίγε μας
λέγε μας τη ζωή.

Εμείς τη λέμε τη ζωή την πιάνουμε απ' τα χέρια
Κοιτάζουμε τα μάτια της που μας ξανακοιτάζουν
Κι αν είναι αυτό που μας μεθάει μαγνήτης το γνωρίζουμε
Κι αν είναι αυτό που μας πονάει κακό το 'χουμε νιώσει
Εμείς τη λέμε τη ζωή πηγαίνουμε μπροστά
Και χαιρετούμε τα πουλιά της που μισεύουνε,
Είμαστε από καλή γενιά.

[1943]

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ

Στο παιδί μου

Στο παιδί μου δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια

Και του μιλούσανε για Δράκους και για το πιστό σκυλί
Για τα ταξίδια της Πεντάμορφης και για τον άγριο λύκο
Μα στο παιδί μου δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια

Τώρα, τα βράδια, κάθομαι και του μιλώ
Λέω το σκύλο σκύλο, το λύκο λύκο, το σκοτάδι
σκοτάδι,
του δείχνω με το χέρι τους κακούς, του μαθαίνω
Ονόματα σαν προσευχές, του τραγουδώ τους νε-
κρούς μας.

Α, φτάνει πια! Πρέπει να λέμε την αλήθεια στα παιδιά.

[1970]

Πηνελόπη Δέλτα, «Πρώτες ενθυμήσεις»:

η ζωή με τον πατέρα

Επιμέλεια: *Βενετία Αποστολίδου*

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΔΕΛΤΑ
Πρώτες ενθυμήσεις

Σ' αυτό το απόσπασμα, από τον πρώτο τόμο του αυτοβιογραφικού έργου της Πηνελόπης Δέλτα παρουσιάζεται η αμφίθυμη στάση του μικρού κοριτσιού απέναντι στην αυταρχική αλλά και γοητευτική μορφή του πατέρα, ενώ συγχρόνως διαφαίνεται ο αγώνας της συγγραφέως ως ενήλικης να συμφιλιωθεί με την απρόσιτη «θεότητα» που, όπως η ίδια αναγνωρίζει, υπήρξε «η τελευταία μεγάλη αγάπη» της ζωής της.

Τον πατέρα, εμείς τα παιδιά τον φοβούμασταν πάρα πολύ για να μπορούμε και να τον αγαπούμε. Τον τρέμαμε. Σαν έμπαινε ο πατέρας στο σπίτι, τσιμουδιά δεν ακούουνταν στο σπουδαστήριο, όσο μικρά ή μεγάλα κι αν ήμασταν. Αν τύχαινε και βρισκόμασταν στην είσοδο για να δούμε την ώρα ή για καμία δουλειά, την ώρα που άνοιγε ο πατέρας με το κλειδί του κι έμπαινε, πηγαίναμε φρόνιμα και τον χαιρετούσαμε (δε μας φιλούσε, απλώς μας χαιρετούσε μ' ένα: «Ε, κάτι εδώ; Πες να σερβίρουν γρήγορα, βιάζομαι»). Και φεύγαμε βιαστικά, μη μας βρει κανένα ψεγάδι.

Θυμούμαι την επιβλητική του παρουσία, το μεγαλείο του, την ομορφιά του, το ψηλό, δεμένο αλλά λεπτό κορμί του, ίσιο σα λαμπάδα, τα πυκνά και σγουρά μαύρα μαλλιά του, τα γένια του, μαύρα και αρκετά μακριά, κομμένα τετράγωνα, κατά την τότε μόδα, τα μεγάλα αμυγδαλωτά του μαύρα μάτια που πετούσαν φωτιές, «τα ωραία Μπενάκικα μάτια του», όπως έλεγε η μητέρα μου στα γεράματά της πάντα με λαχτάρα και συγκίνηση. Τον θυμούμαι που έμπαινε στην είσοδο και γέμιζε, λες, αμέσως το σπίτι · θυμούμαι το θαυμασμό μου για τον «πατέρα», την υπερηφάνεια, και συνάμα τη βία να εξαφανιστούμε, μη μας βρει καμιάν αιτία για κατσάδα ή μπάτσο.

Οι μπάτσοι στο πρόσωπο ήταν συχνοί, δίνουνταν εύκολα και θυμούμαι ακόμα τώρα το αίσθημα της ντροπής, του εξευτελισμού, όσο και της ζάλης που ακολουθούσε κάθε μπατσιά, που πηγαινοέφερνε το μυαλό μας. Μας μπάτσιζε ο πατέρας κάποτε, αλλά σπανιότερα από τη μητέρα, που ζούσε περισσότερο στο σπίτι και τιμωρούσε συνεπώς συχνότερα και ευκολότερα.

Ο πατέρας ήταν βίαιος, θυμώδης[1], αυθαίρετος, κοτζάμπασης[2]. Εκείνο που ήθελε το ήθελε και το επέβαλλε. Διέταζε. Και οι άλλοι υπάκουαν. Επιβάλλουνταν. Και οι άλλοι υποχωρούσαν. Ήταν αφέντης. Κάποτε τύραννος. Μα ήταν βαθιά ευγενής. Και ήταν τίμιος στη σκέψη όσο και στις δοσοληψίες[3]. Και

---

[1] **θυμώδης**: ευέξαπτος

[2] **κοτζάμπασης**: εδώ αυταρχικός αρχηγός της οικογένειας

[3] **δοσοληψίες**: εμπορικές συναλλαγές

ήταν ειλικρινής, και ήταν υπερήφανος, ίσιος, αλύγιστος, αμείλικτος στο ζήτημα «συνείδηση». Το νιώθαμε μεις τα παιδιά, και το ένιωθαν όλοι που τον ήξεραν. Ο πατέρας ήταν «χαρακτήρας».

Αργότερα τον γνώρισα και τον εξετίμησα. Ως το τέλος της ζωής του μου έμεινε θεότης απλησίαστος. Μα μου έμεινε και η τελευταία μεγάλη αγάπη της ζωής μου, κάτι σαν λατρεία, σαν θρησκεία. Έκλαψα χάριν του φοβερά. Έκλαψα όλη μου τη ζωή. Μου επιβλήθηκε πάντα και με τυράννησε, ξέροντας και μην ξέροντας. Και ως το τέλος βάρυνε η θέληση και η τυραννία του στη ζωή μου. Και όμως έμεινε η τελευταία μεγάλη αγάπη της ζωής μου.

Θυμούμαι μια μέρα, ένα μεσημέρι (ήμουνα κάπου 9-10 ετών;) ένας στρειδάς άνοιγε στρείδια στην πίσω πόρτα του σπιτιού μας (στο καινούριο, δικό μας σπίτι) και ο πατέρας έτρωγε μερικά, κι όλο άνοιγε στρείδια ο στρειδάς και τ' αράδιαζε στην πιατέλα για το τραπέζι, και διάλεγε κανένα ο πατέρας και το έτρωγε. Και αφού γέμισε η πιατέλα, τα μέτρησε ο πατέρας, μέτρησε πόσα είχε φάγει και του τα πλήρωσε έξι γροσάκια[4] τη δωδεκάδα, αντί τέσσερα που τα πλήρωναν άλλη φορά.

«Είναι μεγάλα και πολύ φρέσκα», μου είπε ανεβαίνοντας την πίσω σκάλα προς την τραπεζαρία. Ο στρειδάς είχε ευχαριστήσει μ' ένα χαμόγελο που πήγαινε ως τ' αυτιά του, χτυπώντας καρδιά και μέτωπο επανειλημμένως.

«Τον πλήρωσες;», ρώτησε η μητέρα, σαν μπήκαμε στην τραπεζαρία.

«Ναι».

«Πόσες δωδεκάδες;»

«Τόσες». Και της είπε.

«Και πόσα τα πλήρωσες;»

«Έξι γροσάκια τη δωδεκάδα».

«Καημένε Μανόλη! Τέσσερα είναι η τιμή τους».

«Είναι μεγάλα και πολύ φρέσκα».

«Άσχημα έκανες! Πολύ άσχημα! Έτσι τον κακομαθαίνεις, και θα γυρεύει στο μέλλον πάντα έξι γρόσια!»

«Ωχ, καημένη γυναίκα! Πώς θα ζήσει κι αυτός αν δεν πληρώσεις τον κόπο του και τον καιρό του;», καλόβουλα είπε ο πατέρας.

Ο λόγος αυτός ήταν ένας σταθμός στη ζωή μου. Ως τότε δεν είχα σκεφθεί, παζαρεύοντας, όπως τύχαινε συχνά, για χόρτα και άλλα, παρά πώς να κάνω την οικονομία του σπιτιού και να κάνω τα καλά μου, να κόψω το γροσάκι του πουλητή που χτυπούσε την πόρτα. Πρώτη φορά είδα και την άλλη μεριά του προβλήματος, πως κοντά στην οικονομία μας στέκουνταν και για τον άλλο η ανάγκη να ζήσει, να βγάλει το ψωμί του, να πληρωθεί η εργασία του κατά την αξία της.

Και λάτρεψα τον πατέρα μου σαν κάτι ανώτερο. Δεν τον πλησίαζα όμως. Δεν τον αγαπούσα με τρυφερότητα. Έστεκε πολύ μακριά μας, θεότης απρόσιτος, μα θεότης.

---

[4] **γροσάκια**: γρόσια, τούρκικα νομίσματα

(1931-1932)

Τρελαντώνης

Ο Αντώνης και τα αδέρφια του, η Αλεξάνδρα, η Πουλουδιά, ο Αλέξανδρος, έχουν έρθει από την Αίγυπτο, όπου ζουν με τους γονείς τους, για να περάσουν το καλοκαίρι με τους θείους τους στον Πειραιά. Τα παιδιά περνούν διάφορες περιπέτειες που κυρίως προκαλούντα από τις αταξίες και το ανήσυχο πνεύμα του Αντώνη. Στο παρακάτω απόσπασμα οι γονείς των παιδιών καταφθάνουν στον Πειραιά και βρίσκουν τον Αντώνη πληγωμένο στο μέτωπο από έναν καυγά με άλλα παιδιά στο δρόμο.

Μα την ίδια στιγμή έγινε σούσουρο[5], Αφροδίτη και Κερά-Ρήνη πετάχθηκαν έξω και κατέβηκαν στο δρόμο, όπου, τρίζοντας και στενάζοντας, βουτώντας και κυλώντας κατέφθαναν δυο λαντά[6] φορτωμένα ανθρώπους και σεντούκια, και σταμάτησαν εμπρός στη βεράντα.

Αδέλφια κι εξαδέλφια κατρακύλησαν τη σκάλα και χύθηκαν στο δρόμο με φωνές και αλαλαγμούς.

Μόνος ο Αντώνης έμεινε στην πολυθρόνα της θείας Μαριέτας, ανήσυχος, αβέβαιος αν έπρεπε να κατέβει ή να περιμένει τη μπόρα εκεί που κάθουνταν.

Άκουσε τη φωνή της μαμάς που ρωτούσε, «Μπα! Τι έπαθες, Αλέξανδρε; Και πού είναι ο Αντώνης;» και την είδε που ανέβαινε τρεχάτη, χαρούμενη, κρατώντας τον Αλέξανδρο στην αγκαλιά, και τις δύο αδερφές κρεμασμένες στο άλλο της χέρι.

Πίσω, γελαστή και ασπροντυμένη, ανέβαινε η θεία Αργίνη.

Τότε δε βάσταξε ο Αντώνης. Πετάχθηκε πάνω, χύθηκε στη μαμά του, την αγκάλιασε από τη μέση κι ακούμπησε το μέτωπό του στη φούστα της για να κρύψει τα μάτια του, που, ήθελε δεν ήθελε, βούρκωναν.

–Τι έπαθες, Αντώνη, χτύπησες; αναφώνησε η μαμά βάζοντας χάμω τον Αλέξανδρο και πιάνοντας στα δυο της χέρια το μαντιλοδεμένο κεφάλι του Αντώνη.

Πηδηχτή και ζεσταμένη ανέβαινε η θεία Μαριέτα με τα εξαδέλφια.

–Πάλι! Αναφώνησε σαστισμένη. Πού πληγώθηκες; Έλα να δω!

–Δεν είναι τίποτα, είπε ο Γιάννης, έφαγε μια πέτρα.

---

[5] **σούσουρο**: αναστάτωση, φασαρία

[6] **λαντό**: τύπος κλειστής επιβατικής άμαξας με τέσσερις τροχούς, που την έσερναν δύο άλογα

Επιφωνήματα, ερωτήματα, σύγχυση κι εξηγήσεις με κάποια χασμωδία[7], βούιζαν εδώ, εκεί, παντού, όταν, αφού πλήρωσε τ' αμάξια και παρέδωσε στην Αφροδίτη τις αποσκευές, ανέβηκε ο πατέρας στη βεράντα με τους δύο θείους.

Είδε το μελανιασμένο μέτωπο του Αλέξανδρου, το δεμένο κεφάλι του Αντώνη, και είπε μισομαλώνοντας μισογελώντας:

–Μα τι πάθαν τα δυο μου αγόρια; Κούτρισαν[8] ο ένας με τον άλλο σαν αυγά του Πάσχα;

Και τότε, τινάζοντας τα δυο της παχιά χεράκια, είπε η θεία Μαριέττα.

–Να παραλάβεις τώρα εσύ το γιο σου, Μανόλη! Εγώ είδα και απόειδα! Τρελαντώνη, Λωλαντώνη[9], τον λέγει η Κερα-Ρήνη, μ' αλήθεια όρια πια δεν έχει η τρέλα του. Πιάστηκε, λέει, σε πετροπόλεμο, με χαμίνια[10] του δρόμου κι έσπασε το κεφάλι του. Μα πώς βρέθηκε στο δρόμο ούτ' εγώ δεν ξέρω.

–Ακόμα δε φθάσαμε, Αντώνη, κι από τώρα αταξίες… έκανε θλιμμένη η μαμά.

Μα τη διέκοψε ο θείος Γιώργης:

–Στάσου, Βιργινία, να δούμε πρώτα, είπε.

Και τράβηξε τον Αντώνη ανάμεσα στα γόνατά του, του έλυσε το μαντήλι και ξεσκέπασε μια τρίγωνη τρυπίτσα κόκκινη, μεταξύ στα δύο φρύδια. Την εξέτασε, ζούλησε[11] το μέτωπο ολόγυρα, και είπε γελαστά:

–Άιντε, είναι η πρώτη του πολέμου λαβωματιά[12]. Ώσπου να παντρευθεί θα του περάσει!

Και στη μαμά, που έσκυβε απάνω του ανήσυχη, είπε ζωηρά:

–Δέσε του το κεφάλι, Βιργινία, και μην ανησυχείς. Δε θα πεθάνει τούτη τη φορά!

Μα τα φρύδια του πατέρα έμεναν σουρωμένα[13], τα μαύρα μάτια του απειλούσαν βροντές και αστραπές.

–Πώς έφαγες την πέτρα; Ρώτησε.

–Ήταν πετροπόλεμος, είπε μουδιασμένος ο Αντώνης, και βρέθηκα κι εγώ στη μέση… και μου έριξε ένα παιδί μια σπασμένη κεραμίδα…

–Τ' ακούς; Τ' ακούς; Και του είναι απαγορευμένο να παίζει στο δρόμο με άγνωστα παιδιά! διέκοψε η θεία.

Τα πράματα έπαιρναν πολύ άσχημη όψη. Τ' αδέρφια του Αντώνη άρχισαν να τρέμουν.

---

[7] **χασμωδία**: σύγχυση που δημιουργείται όταν σε μια συγκέντρωση πολλών ατόμων μιλούν όλοι μαζί

[8] **κουτουλώ** & -άω, -ιέμαι: για κερασφόρο ζώο και με επέκταση για τον άνθρωπο, δίνω χτύπημα με το επάνω μπροστινό μέρος του κεφαλιού, με το κούτελο

[9] **Λωλαντώνης**: Τρελαντώνης λωλός -ή -ό: (λαϊκότρ.) που διανοητικά δε στέκει καλά, τρελός, μουρλός, παλαβός αλλά και ανόητος, απερίσκεπτος

[10] **χαμίνι**: παιδί, κυρίως αγόρι, που γυρίζει στους δρόμους · αλητάκος, αλητόπαιδο

[11] **ζουλώ** -άω, -ιέμαι: πιέζω κτ. δυνατά (με το χέρι μου), ώστε να περιορίσω τον όγκο του ή να το κάνω να βγάλει το περιεχόμενό του · ζουπώ

[12] **λαβωματιά**: (λογοτ.) το τραύμα, η πληγή από όπλο

[13] **σουρωμένα**: σουφρωμένα, ζαρωμένα

Πετάχθηκε τότε η Κλειώ και είπε:

–Σα βρεθείς στη μέση, θεία μου, δεν μπορείς να μην πολεμήσεις και συ. Σας βεβαιώνω πως και ο Γιάννης το ίδιο θα έκανε.

–Δηλαδή το ίδιο έκανα! επιδιόρθωσε ο Γιάννης.

–Τι; Ανακατώθηκες στον πετροπόλεμο; Έριξες και συ πέτρες; ρώτησε σαστισμένη η θεία Μαριέτα.

–Και βέβαια έριξα, κι έφαγα μερικές, μα όχι στο κεφάλι. Ο Αντώνης ήταν πιο άτυχος και την έφαγε στο πρόσωπο.

Αγανακτισμένη γύρισε η θεία Μαριέτα στη θεία Αργίνη.

–Και το επιτρέπεις εσύ; ρώτησε.

Η θεία Αργίνη γέλασε.

–Όχι, είπε, δεν το επιτρέπω, και το ξέρει ο Γιάννης. Και δεν θα έπαιζε πετροπόλεμο χωρίς ανάγκη. Κάτι θα 'τυχε. Πες, Γιάννη, πώς έγινε;

Και είπε ο Γιάννης:

–Ήταν κάτι χαμίνια, κοτζάμ αγόρια, που πιάστηκαν με μια τσούρμα[14] μικρά, μαρίδα[15] τόση δα, και τη βάλανε μπροστά. Τα μικρά διαφεντεύθηκαν[16] τότε με πέτρες, έριξαν και οι μεγάλοι, και άναψε ο πετροπόλεμος. Μπήκε στη μάχη και ο Αντώνης, τον είδα από μακριά και έτρεξα και εγώ, κι έριξα κι εγώ πέτρες και τους σκόρπισα. Αυτό ήταν όλο!

–Τ' ακούς; Τ' ακούς, Μανόλη; αναφώνησε η θεία Μαριέττα.

–Τ' ακούω, είπε ήσυχα ο πατέρας.

Και, κοιτάζοντας τον Αντώνη από κάτω από τα πυκνά του φρύδια, ρώτησε:

–Ένα πράμα ήθελα να ξέρω. Γιάννη, σαν είδες τον Αντώνη να ρίχνει πέτρες, σε ποιο στρατόπεδο πολεμούσε; Με τη μαρίδα ή με τα χαμίνια;

–Με τη μαρίδα, βέβαια! Μπήκε στη μάχη την ώρα που υποχωρούσαν οι μικροί και τις έτρωγαν!

–Φαντάσου τι μπορούσε να πάθει…έκανε η μαμά.

Μα τη διέκοψε ο πατέρας:

–Ε, καλά! Είπε ξεσουρώνοντας τα φρύδια του. Αν ήταν με τη μαρίδα, χαλάλι του, και ας πάθαινε. Αν μου έλεγαν όμως Αντώνη, πως πήγες με τους πιο δυνατούς, θα τελείωνε άσχημα η σημερινή μας συνάντηση. Μα μιας και πολέμησες με τους μικρούς, που τις έτρωγαν κιόλα από τους μεγάλους, όχι μόνο δε θα σε τιμωρήσω, μα θα σου πω πως έκανες καλά. Και τώρα, έλα να με φιλήσεις!

Ουφ! Τι ξαλάφρωμα για τ' αδέλφια του Αντώνη! Και για τον Αντώνη τι καμάρι τα λόγια του πατέρα!

[1932]

---

[14] **τσούρμα** ή **τσούρμο**: ομάδα

[15] **μαρίδα**: 1. μικρό και φτηνό ψάρι που τρώγεται κυρίως τηγανητό 2. (μτφ., οικ.) πολυμελής ομάδα μικρών παιδιών

[16] **διαφεντεύω** -ομαι: (λαϊκότρ.) εξουσιάζω, προστατεύω· **διαφεντεύθηκαν**: υπεράσπισαν τους εαυτούς τους

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
Στέλλα Βιολάντη

Το θεατρικό αυτό έργο εκτυλίσσεται στη Ζάκυνθο στα τέλη του 19ου αιώνα. Η Στέλλα, κόρη του μεγαλέμπορου Παναγή Βιολάντη αγάπησε έναν νέο, τον Χρηστάκη τον οποίο ο πατέρας της δεν εγκρίνει για γαμπρό. Όταν ο πατέρας της μαθαίνει πως αντάλλαξε μαζί του γράμματα την τιμωρεί σκληρά, φυλακίζοντάς την στη σοφίτα. Και ο Χρηστάκης όμως, φοβισμένος από την οργή του πατέρα της, εγκαταλείπει κάθε προσπάθεια ένωσης με τη Στέλλα και αναζητά άλλη νύφη. Η Στέλλα, προδομένη και απογοητευμένη, δεν παραδέχεται ότι έκανε κάτι κακό, αρνείται να ζητήσει συγγνώμη και από τη στενοχώρια της αρρωσταίνει και πεθαίνει.

ΠΡΑΞΗ ΤΡΙΤΗ

Το ίδιο σαλόνι. Έχουν περάσει δώδεκα μέρες. Ο Παναγής, δεξιά του η Μαρία, αριστερά του η Νιόνια, κάθουνται στο τραπέζι κ' εξακολουθούν αρχισμένη συνομιλία.

ΠΑΝΑΓΗΣ (πολύ σκεπτικός): Δύσκολα τα πράματα… έτσι που γινήκανε… πολύ δύσκολα!…
ΜΑΡΙΑ: Τι να σου πω κ' εγώ… σου τα είπα… Κάμε ό,τι σε φωτίσει ο Θεός.
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Τέλοσπάντων, Παναγή μου, μου φαίνεται πως μπορούσα να σου γυρέψω κ' εγώ μία χάρη και να μου την κάμεις… Εγώ που γίνηκα θυσία εδώ μέσα για σας!
ΠΑΝΑΓΗΣ: Θυσία; Και τι παναπεί θυσία; Πως δεν επαντρεύθηκες; Ας παντρευόσουνα · ποιος σου φταίει;..
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Ναι, ας παντρευόμουνα!.. Ξαστοχάς όμως, Παναγή, πως τον καιρό που μπορούσα κ' εγώ να παντρευτώ, από τα είκοσί μου ως τα τριάντα κι ακόμα… την προίκα που μου άφησε ο πατέρας μου, δεν την είχα πια…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Καλά τώρα, καλά…
ΜΑΡΙΑ: Γιατί;
ΠΑΝΑΓΗΣ: (προς την Μαρία): Καλέ δεν την αφήνεις!
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Γιατί μου την πήρε, Μαρία μου, ο αδελφός μου και μου την έχασε! Ρώτησέ τονε να σου το πει. Με τα δικά μου τα λεφτά εσώθηκε, μία βολά κ' έναν καιρό που θάκανε φαλιμέντο[17]… Έπειτα…
ΠΑΝΑΓΗΣ (ζωηρά): Τι έπειτα; Έπειτα μήπως δεν είχες, δόξα σοι ο Θεός, τα διπλά και τα τριπλά;…
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Ναι, μα ήτανε πολύ αργά πια…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Ψέματα! Τόσοι και τόσοι σε γυρέψανε κι' ο ένας σου μύριζε κι' ο άλλος σου βρώμαγε!
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Όλοι αυτοί μ' εγυρεύανε για τα λεφτά μου… Κανένας για μένα… Και στην ηλικία που ήμουν, επροτίμησα να μείνω έτσι, και να αναστήσω τα παιδιά σου…
ΠΑΝΑΓΗΣ (με θυμό): Και τι θέλεις να πεις τώρα; Επειδή, παναπεί, σου έφαγα την προίκα σου… γιατί αυτό λες…

[17] **φαλιμέντο**: χρεωκοπία

Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Δεν είπα έτσι!
ΠΑΝΑΓΗΣ (εξακολουθεί): Καλά! Επειδή εγίνηκες θυσία για τα παιδιά μου, – που ωραία τανάστησες, μα την αλήθεια! ναν τα χαρείς!– θέλεις τώρα να σου κάμω τη χάρη νανοίξω της Στέλλας και ναν τη συχωρέσω, χωρίς να μου γυρέψει συχώρεση;
ΜΑΡΙΑ: Μα όχι…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Σα να της λέω · «ξανακάμε τα ίδια κι' έγνοια σου!»; Ωραίο παράδειγμα θα πάρουν και οι άλλες, οι μικρότερες, και ωραία στο εξής θα μακούνε τα παιδιά μου! Μα την αλήθεια!…
ΜΑΡΙΑ: Μα όχι, Παναγή μου. Θα πέσει στα πόδια σου και θα σου γυρέψει συχώρεση.
ΠΑΝΑΓΗΣ (με προθυμία): Α, μάλιστα! Αν είναι να πέσει στα πόδια μου και να μου γυρέψει συχώρεση, δε θέλω άλλο κ' εγώ… Τι να σου πω όμως, γυναίκα, και συ αδελφή! μ' εσάστισε το πείσμα αυτού του θηλυκού. Δώδεκα μέρες τώρα κλεισμένη, με ψωμί και με νερό, και καρφί να μην της καίεται! «Εμετανόησες; – Όχι!». Εκεί, σκυλί μοναχό!
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Είναι γιατί την επήρες αποξαρχής με το κακό. Η Στέλλα δε θέλει με το κακό.
ΜΑΡΙΑ: Αλήθεια, Παναγή μου, πάρα πολύ άσχημα τη μεταχειρίζεσαι. Και τη χτυπάς, κοτζάμ κοπέλα, τη χτυπάς! δεν κάνει…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Άσε με και δεν μπορώ! Μα με πνίγει, μα με φουρκίζει, μα με φέρνει ίσαμ' εδώ! (Πιάνει το λαιμό του). Κι' αν είναι να μετανοήσει τώρα, σου φαίνεται πως θα χαρώ, γιατί θα τελειώσουν τα βάσανά της; Όχι! μία πεντάρα δε δίνω για δαύτη, τέτοια που είναι! Την ειρήνη και την ευτυχία του σπιτιού μου μονάχα γυρεύω.
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ (δακρυσμένη): Είσαι σκληρός πατέρας, Παναγή! (μικρή παύση)
ΠΑΝΑΓΗΣ: Σκληρός πατέρας, ε;… Όχι, Νιόνια! (σηκώνεται). Είμαι καλός και δίκαιος πατέρας. Στενεύω την καρδιά μου, για να κάνω εκείνο που πρέπει, για την τιμή, την υπόληψη και την ευτυχία του σπιτιού μου. Είδες σαν βγαίνουμε στον περίπατο, στο Ψήλωμα, στη Στράτα-Μαρίνα, όλοι μαζί, πώς μας κοιτάζει ο κόσμος; Μας καμαρώνουν και μας μακαρίζουν. Κι' όλοι λένε: «Μπράβο του τού Παναγή! καλός και άξιος φαμελίτης!». Ε, Νιόνια, γι' αυτή την υπόληψη του κόσμου ζω εγώ. Κάνω ό,τι μπορώ για να κρατώ την τάξη και την πειθαρχία του σπιτιού μου. Όποιο κεφάλι σηκωθεί, όσο και να ταγαπώ, το τσακίζω. Είμαι σαν τον καλό και το δίκαιο βασιλιά, που και τον ίδιο το γιο του παιδεύει, και τον φυλακίζει, και τον σκοτώνει ακόμα, όταν πηγαίνει ενάντια στο νόμο του. Σωστά λέω, ή μήπως βλαστημάω;
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Μπορεί νάχεις δίκιο.
ΠΑΝΑΓΗΣ: Όχι, μην έχω άδικο! Ήθελες δηλαδή τώρα νάμαι μαλακός, σαν κάτι άλλους που κάνουν τα μυαλά των γυναικών, και να πω: «Το Χρηστάκη, μάτια μου, αγαπάει; μπράβο, να τον πάρει!». Για να χτυπάει έπειτα το κεφάλι της στον τοίχο, ε;

Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Ναι μα και η Στέλλα έχει το δίκιο της, το μεγάλο της δίκιο: Αγάπησε!
ΠΑΝΑΓΗΣ: Αγάπησε;! Και τι παναπεί αγάπησε; θεγατέρα δική μου δεν έχει το δικαίωμα ναγαπήσει.
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Και πού το βρήκες αυτό γραμμένο;
ΠΑΝΑΓΗΣ: Το έγραψα εγώ!… Ναγαπήσει… ένας λόγος είναι. Μα για κοίτα και ποιον αγάπησε;
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Δεν είναι κακός ο Χρηστάκης. Αν τον αγαπούσες και συ και αν τον ήθελες, τίποτα δε θα τούλειπε, σε βεβαιώνω. Ας είναι… (στενάζει).
ΠΑΝΑΓΗΣ: Μ' αλήθεια, με τα σωστά σου, θέλεις να της δώσω τώρα το Χρηστάκη;
ΜΑΡΙΑ: Θεός φυλάξει! ποιος είπε να της δώσεις το Χρηστάκη, ένα παλιόπαιδο εκεί –σώπα Νιόνια, να ζεις!– που θα την έκανε δυστυχισμένη σ' όλη της τη ζωή;… Να ιδούμε όμως πώς θα το καταλάβει τούτο κ' η ίδια, και πώς θαφήσει πια το πείσμα που μας παιδεύει…
ΠΑΝΑΓΗΣ (διακόπτει): Να της μιλήσεις εσύ! Μίλησέ της και συ μια φορά, σα μάνα. Θέλεις να σου τη φέρω εδώ να της τα πεις; Τώρ' αμέσως;
ΜΑΡΙΑ: Μακάρι! Αυτό θα σούλεγα κ' εγώ η καϋμένη…
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ: Ναι, Παναγή μου. Είναι καιρός να τελειώσει αυτή η ιστορία, να σε χαρώ… Και η Στέλλα η ίδια, είμαι βέβαιη, θα το μετανόησε, κι' άμα της μιλήσει όπως πρέπει η Μαρία… με τρόπο…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Και μήπως είπα όχι εγώ; Τι σας λέω τόσην ώρα; Να, (βγάζει από την τσέπη του ένα κλειδί), εσύ, Νιόνια, πούσαι πονόψυχη κι' αδικημένη, πάρε το κλειδί της σοφίτας από μένα που είμαι σκληρός πατέρας και κακός αδερφός, και πήγαινε να της ανοίξεις και να την κατεβάσεις. Πες της πως σε στέλνω εγώ και πως η μητέρα της θέλει να της πει δύο λόγια από μέρους μου. Έλα, γεια σου!
Η ΘΕΙΑ ΝΙΟΝΙΑ (παίρνει το κλειδί με συγκίνηση): Η ώρα η καλή κι' η ευλογημένη (εξέρχεται από την θύρα του βάθους και ανεβαίνει τη σκάλα).
ΠΑΝΑΓΗΣ (εμπιστευτικά, στεναχωρημένος, προς την Μαρία): Εδωπά που τα λέμε, γυναίκα, άσχημα έμπλεξα με τούτη τη δουλειά… (σουλατσάρει).
ΜΑΡΙΑ: Ναι, Παναγή μου, το βλέπω κ' εγώ… Στην αρχή έλεγα, πως μία-δύο μέρες, και θα προσπέσει[18]. Γι' αυτό δεν έλεγα τίποτα… γιατ' ήθελα και να παιδευτεί για το φταίξιμό της. Μα τώρα πάνε δώδεκα μέρες που είναι κλεισμένη, και το πείσμα της πείσμα… Αρρώστησε… υποφέρει… Φαντάσου, Παναγή μου, να πάθει τίποτα 'κει πάνου… (δακρύζει και σκουπίζει τα μάτια της με το μαντήλι), τι θα γίνουμε;
ΠΑΝΑΓΗΣ: Και βέβαια πως αυτό το πράμα δε μπορεί να βαστάξει, χωρίς ναρχίσουνε να υποψιάζουνται… Και μέρες που έρχουνται… Φοβάμαι… Κοίταξε, Μαρία, να την καταφέρεις όπως μπορείς… Και πού είσαι; Μη της πεις για το Μένουλα τίποτα. Ας τόνε να πάει στο διάολο!… Το Χρηστάκη μόνο να βγάλει απ' το νου της και να μου γυρέψει συχώρεση… (σουλατσάρει).

[18] **προσπέσει**: υποχωρήσει, ζητήσει συγνώμη

ΜΑΡΙΑ (στενάζει): Ναι, ναι.
ΠΑΝΑΓΗΣ: Και ούτε αυτό. Δε θα θελήσει… την ξέρω καλά. Παιδί μου δεν είναι; Να σου πω. Πες της, καλύτερα, να μη μου πει τίποτα. Καμιά κουβέντα. Παρά μόλις με ιδεί που θα γυρίσω, να σηκωθεί και νάρθει να μου φιλήσει το χέρι. Τίποτ' άλλο! Έτσι δεν την ξαναστέλνω απάνω και τελειώνει…
ΜΑΡΙΑ: Ναι, ναι… Μπράβο! Έτσι δε θα της βαρυφανεί…
ΠΑΝΑΓΗΣ: Πάω τώρα ίσαμε το Καζίνο. Και σε λιγάκι θα είμαι πίσω. Όπως σου είπα! (βιαστικός). Έλα και κατεβαίνουν!… Γεια σου! (εξέρχεται βιαστικά από τη θύρα του βάθους).

[1909]

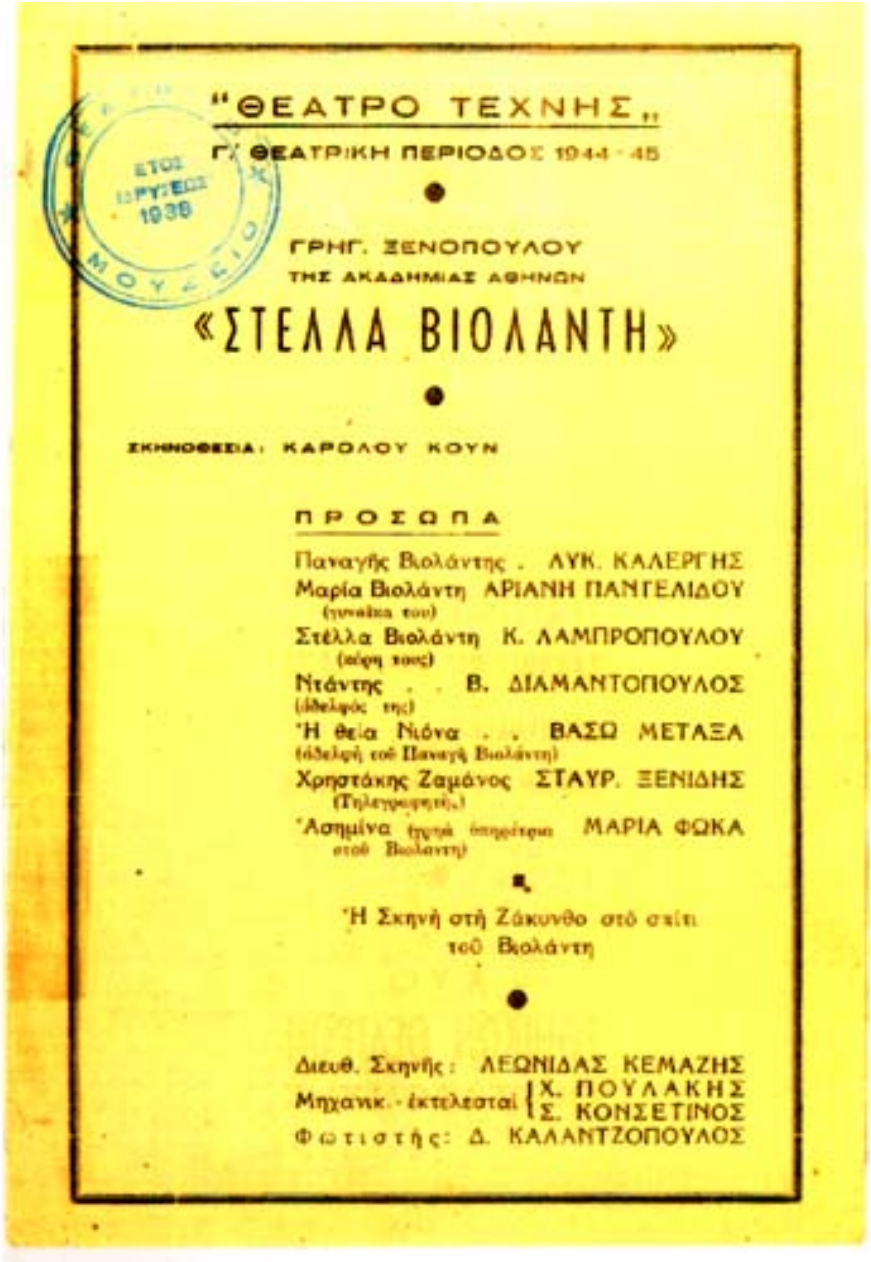
"ΘΕΑΤΡΟ ΤΕΧΝΗΣ"
Γ' ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1944 - 45

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

«ΣΤΕΛΛΑ ΒΙΟΛΑΝΤΗ»

ΣΚΗΝΟΘΕΣΙΑ: ΚΑΡΟΛΟΥ ΚΟΥΝ

ΠΡΟΣΩΠΑ

Παναγής Βιολάντης . ΛΥΚ. ΚΑΛΕΡΓΗΣ
Μαρία Βιολάντη ΑΡΙΑΝΗ ΠΑΝΓΕΛΙΔΟΥ
(γυναίκα του)
Στέλλα Βιολάντη Κ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ
(κόρη τους)
Ντάντης . . Β. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
(αδελφός της)
Ή θεία Νιόνα . . ΒΑΣΩ ΜΕΤΑΞΑ
(αδελφή τοῦ Παναγή Βιολάντη)
Χρηστάκης Ζαμάνος ΣΤΑΥΡ. ΞΕΝΙΔΗΣ
(Τηλεγραφητής)
Ἀσημίνα (ὑπηρέτρια στοῦ Βιολάντη) ΜΑΡΙΑ ΦΩΚΑ

Ἡ Σκηνή στή Ζάκυνθο στό σπίτι τοῦ Βιολάντη

Διευθ. Σκηνῆς: ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΕΜΑΖΗΣ
Μηχανικ. - ἐκτελεσταί { Χ. ΠΟΥΛΑΚΗΣ / Σ. ΚΟΝΣΕΤΙΝΟΣ
Φωτιστής: Δ. ΚΑΛΑΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΖΩΡΖ ΣΑΡΡΗ
Τα Χέγια

Ηρωίδα του μυθιστορήματος είναι η Μάτα, ένα κορίτσι στην εφηβεία, μαθήτρια στο Λύκειο. Ζει με την οικογένειά της στη Λαμία. Αισθάνεται ότι της κρύβουν διάφορα μυστικά σχετικά με το οικογενειακό παρελθόν και την εξαφάνιση της μητέρας της. Η σχέση με τον πατέρα της διαταράσσεται όταν έρχονται στο φως κάποια στοιχεία για το παρελθόν αλλά ξεπερνά τα προβλήματα και στερεώνεται εξαρχής σε νέες βάσεις, της αλήθειας και της ειλικρίνειας. Τα χέγια είναι μια αποκριάτικη γιορτή που γίνεται στον τόπο καταγωγής τους, ένα χωριό της Φθιώτιδας, την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς.

Όταν πρωτοπήγε σχολείο, τα παιδιά γύρω της μιλούσαν για τη μάνα τους. Η μάνα κυρίαρχη στις παιδιάστικες κουβέντες: «η μάνα μού αγόρασε ποδιά…», «η μάνα μ' έδειρε…», «η μάνα μου είπε…». Σώπαινε. Ένιωθε ένοχη, λες κι έφταιγε εκείνη που μάνα δεν υπήρχε στο σπίτι. Έξω από την καγκελόπορτα του σχολείου οι μανάδες περίμεναν τα παιδιά τους. Όλες τους νέες, όμορφες. Η θεία Καλλιόπη στεκόταν παράμερα. Πάντα μαυροντυμένη, ψηλή κι αδύνατη. Μέσα από τους φακούς της κοιτούσε με ύφος επιτιμητικό τις αγκαλιές και τα φιλιά. Την τραβούσε από το χέρι. Να γυρίσουν γρήγορα στο σπίτι, λες και φοβόταν μην κολλήσει η ανιψιά της καμιά αρρώστια. Μια μέρα ένα αγοράκι τη ρώτησε: «Γιαγιά σου είναι αυτή που σε περιμένει το μεσημέρι;» και η Μάτα του απάντησε: «Όχι, μάνα μου». Δεν ήθελε να ξεχωρίζει από τ' άλλα παιδιά.

Ήταν όμως φορές που ερχόταν ο πατέρας. Στεκόταν πλάι στο χορό των γυναικών. Παλικάρι. Όμορφος, τόσο όμορφος! Τότε ένιωθε πως είναι η καλύτερη, η πιο δυνατή, η πιο πλούσια. Ο πατέρας της άξιζε όλες τις μανάδες του κόσμου. Του άρπαζε το χέρι και σκόρπιζε μα δυνατή φωνή τα «Άντε γεια» στα μαθητάκια. Περπατούσε καμαρωτή στο πλάι του κι ώσπου να φτάσουν στο σπίτι η γλώσσα της ροδάνι. Όλα του τα 'λεγε. Για τη δασκάλα, που μάλωσε τον Τάσο, για τον τσακωμό της με τη Μαρία, για τον Οδυσσέα, που γύρισε στην Ιθάκη… «Τον ήξερες, εσύ μπαμπά, τον Οδυσσέα;». Εκείνος γελούσε· την άκουγε και γελούσε.

Γελούσε με τις κουβέντες της και τα καμώματά[19] της. Την κάθιζε στα γόνατά του και της έλεγε παραμύθια. Ξεφύλλιζαν βιβλία με πολύχρωμες ζωγραφιές. Παίζανε κρυφτό, κυνηγητό, τις κουμπάρες. Τη «διάβαζε». Αργότερα εκείνη του διάβαζε τις εκθέσεις της. Ποιήματα. Έκαναν περιπάτους. Πήγαιναν εκδρομές. Καθισμένοι μπροστά στην τηλεόραση έβλεπαν μαζί παλιές ελληνικές ταινίες, μαυρόασπρες, θολές. Της έλεγε: «Έτσι ήταν τότε η Αθήνα… Είχε τραμ… Να και μια λατέρνα… Οι ανηφοριές της Πλάκας. Εγώ δεν τα πρόλαβα. Μετά τον πόλεμο όλα άλλαξαν. Χτίστηκαν πολυκατοικίες, μεγαθήρια…». Ίσως να νοσταλγούσε την παλιά Αθήνα που ποτέ του δεν γνώρισε. Οι άλλες του κουβέντες ήταν όλες καθημερινές· σύντομες: «τι θα φάμε», «τι να σου ψωνίσω», «θα βρέξει…», «πρέπει να παραγγείλω πετρέλαιο…», «μπας κι είσαι άρρωστη;

[19] **καμώματα**: 1. (κυρ. πληθ.) συμπεριφορά προσποιητή. α. συμπεριφορά ενοχλητική ή παράξενη που προκαλεί την προσοχή και συνήθως την αντίδραση των άλλων β. συμπεριφορά κυρίως γυναίκας, που θέλει να προκαλέσει το ανδρικό ενδιαφέρον· νάζια

–ακουμπούσε τα χείλη του πάνω στο μέτωπό της– είσαι ζεστή. Γρήγορα στο κρεβάτι! Θα φωνάξω το γιατρό. Καλλιόπη, φτιάξε μια ζεστή σούπα για το παιδί», «πρέπει να τρως, είσαι πάνω στην ανάπτυξη», «το βράδυ θα πάμε σινεμά», «το Πάσχα θα πάμε στο Δαδί…». Μιλούσε, αράδιαζε κουβέντες, τις φώναζε, σα να μην ήθελε ν' ακούσει η Μάτα τη σιωπή του.

Κέλυφος η σιωπή του. Ποιον ήθελε να προστατέψει; Την κόρη του ή τον ίδιο του τον εαυτό; Για ποιο λόγο να σωπαίνει; Και γιατί η Μάτα, που ήταν πάντα περίεργη, που όλα ήθελε να τα μαθαίνει, γιατί να συνεργεί στη σιωπή του; Γιατί σαν παιδί δεν τον ρωτούσε: «Πού ζούσαμε στην Αθήνα; Πώς ήταν το σπίτι μας; Τι έγινε ο καθρέφτης με τη μεγάλη χρυσή κορνίζα; Γιατί φύγαμε από την Αθήνα; Και η γυναίκα σου; Ζει; πέθανε; Είχε γονείς η μάνα μου;» Γιατί δε ρωτούσε; Μήπως φοβόταν και σώπαινε κι εκείνη; Τι φοβόταν;

Μια ψευτιά της θείας για τη μάνα της κι ένα ανώνυμο τηλεφώνημα την έφεραν αντιμέτωπη με τη σιωπή του πατέρα.

Τώρα μεγάλωσε και δε μπορεί να κάνει πίσω. Δε θέλει. Πρέπει να ξεδιαλύνει την αλήθεια.

Πρέπει να μάθει την αλήθεια.

[1987]

Νίκος Εγγονόπουλος,
«Μπολιβάρ, ένα ελληνικό ποίημα»:
ο υπερρεαλιστικός ήρωας

επιμέλεια: *Χρήστος Δανιήλ*

ΝΙΚΟΣ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Μπολιβάρ, ένα ελληνικό ποίημα

Το απόσπασμα που ακολουθεί ανήκει στην ποιητική σύνθεση του Νίκου Εγγονόπουλου Μπολιβάρ. Ένα ελληνικό ποίημα *το οποίο γράφτηκε στη διάρκεια της Κατοχής, το χειμώνα του 1942-1943, κυκλοφόρησε αρχικά σε χειρόγραφα αντίγραφα, διαβάστηκε σε συγκεντρώσεις αντιστασιακού χαρακτήρα και δημοσιεύτηκε το 1944. Πρόκειται για ένα μεγάλο συνθετικό ποίημα, με υπερρεαλιστικά στοιχεία και με περιεχόμενο που αναφέρεται σε εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες. Κεντρικό πρόσωπο του ποιήματος είναι ο Σίμων Μπολιβάρ, πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης σε πολλά απελευθερωτικά κινήματα των λαών της Νότιας Αμερικής (1810-1830) ενάντια στους Ισπανούς κατακτητές.*

Για τους μεγάλους, για τους ελεύθερους, για τους γεν-
ναίους, τους δυνατούς,
Αρμόζουν τα λόγια τα μεγάλα, τα ελεύθερα, τα γεν-
ναία, τα δυνατά,
Γι' αυτούς η απόλυτη υποταγή κάθε στοιχείου, η σιγή,
γι' αυτούς τα δάκρυα, γι' αυτούς οι φάροι,
κι οι κλάδοι ελιάς, και τα φανάρια
Όπου χοροπηδούνε με το λίκνισμα των καραβιών και
γράφουνε στους σκοτεινούς ορίζοντες των
λιμανιών,
Γι' αυτούς είναι τ' άδεια βαρέλια που σωριαστήκανε στο
πιο στενό, πάλι του λιμανιού, σοκάκι,
Γι' αυτούς οι κουλούρες τ' άσπρα σκοινιά, κι οι αλυσί-
δες, οι άγκυρες, τ' άλλα μανόμετρα[1],
Μέσα στην εκνευριστικιάν οσμή του πετρελαίου,
Για ν' αρματώσουνε καράβι, ν' ανοιχτούν, να φύγουνε,
Όμοιοι με τραμ που ξεκινάει, άδειο κι ολόφωτο μέσ' στη
νυχτερινή γαλήνη των μπαχτσέδων,
Μ' ένα σκοπό του ταξιδιού: π ρ ο ς τ' ά σ τ ρ α

Γι' αυτούς θα πω τα λόγια τα ωραία, που μου τα υπα-
γόρευσε η Έμπνευσις,
Καθώς εφώλιασε μέσα στα βαθιά του μυαλού μου όλο
συγκίνηση.
.....
Μπολιβάρ! Όνομα από μέταλλο και ξύλο, είσουνα
ένα λουλούδι μεσ' στους μπαχτσέδες της
Νότιας Αμερικής.

Είχες όλη την ευγένεια των λουλουδιών μεσ' στην καρ-
διά σου, μεσ' στα μαλλιά σου, μέσα στο

[1] **μανόμετρο**: όργανο για τη μέτρηση της πίεσης των υγρών και των αερίων

βλέμμα σου.
.....
Μπολιβάρ! Κράζω τ' όνομά σου ξαπλωμένος στην
κορφή του βουνού Έρε,
Την πιο ψηλή κορφή της νήσου Ύδρας.
Από δω η θέα εκτείνεται μαγευτική μέχρι των νήσων
του Σαρωνικού, τη Θήβα,
Μέχρι κει κάτω, πέρα απ' τη Μονεβασιά, το τρανό
Μισίρι,
Αλλά και μέχρι του Παναμά, της Γκουατεμάλα, της
Νικαράγουα, του Οντουράς, της Αϊτής,
του Σαν Ντομίγκο, της Βολιβίας, της Κο-
λομβίας, του Περού, της Βενεζουέλας, της
Χιλής, της Αργεντινής, της Βραζιλίας, Ου-
ρουγουάη, Παραγουάη, του Ισημερινού,
Ακόμη και του Μεξικού.
Μ' ένα σκληρό λιθάρι χαράζω τ' όνομά σου πάνω στην
πέτρα, νάρχουνται αργότερα οι άνθρωποι να
προσκυνούν.
Τινάζονται σπίθες καθώς χαράζω –έτσι ήτανε, λεν, ο
Μπολιβάρ– και παρακολουθώ
Το χέρι μου καθώς γράφει, λαμπρό μέσα στον ήλιο.

Είδες για πρώτη φορά το φως στο Καράκας. Το φως
το δικό σου,
Μπολιβάρ, γιατί ως νάρθης η Νότια Αμερική ολό-
κληρη ήτανε βυθισμένη στα πικρά σκοτάδια.
Τ' όνομά σου τώρα είναι δαυλός αναμμένος, που φωτί-
ζει την Αμερική, και τη Βόρεια και τη Νό-
τια, και την οικουμένη!
Οι ποταμοί Αμαζόνιος και Ορινόκος πηγάζουν από τα
μάτια σου.
Τα ψηλά βουνά έχουν τις ρίζες στο στέρνο σου,
Η οροσειρά των Άνδεων είναι η ραχοκοκκαλιά σου.
Στην κορφή της κεφαλής σου, παληκαρά, τρέχουν
τ' ανήμερα άτια και τ' άγρια βόδια,
Ο πλούτος της Αργεντινής.
Πάνω στην κοιλιά σου εκτείνονται οι απέραντες φυτείες
του καφέ.

Σαν μιλάς φοβεροί σεισμοί ρημάζουνε το παν,
Από τις επιβλητικές ερημιές της Παταγονίας μέχρι τα
πολύχρωμα νησιά,
Ηφαίστεια ξεπετιούνται στο Περού και ξερνάνε στα

ουράνια την οργή τους,
Σειούνται τα χώματα παντού και τρίζουν τα εικονίσμα-
τα στην Καστοριά,
Τη σιωπηλή πόλη κοντά στη λίμνη.
Μπολιβάρ, είσαι ωραίος σαν Έλληνας.

Ελεωνόρα

(πρόσθια όψις)

τα μαλλιά της είναι σαν χαρτόνι
και σαν ψάρι
τα δυο της μάτια είναι
σαν ένα περιστέρι
το στόμα της
είναι σαν τον εμφύλιο πόλεμο
(στην Ισπανία)
ο λαιμός της είναι ένα κόκκινο
άλογο
τα χέρια της
είναι
σαν τη φωνή
του πυκνού
δάσους
τα δυο της στήθη είναι
σαν τη ζωγραφική μου
η κοιλιά της είναι
η ιστορία
του Βέλθανδρου και της Χρυσάντζας
η ιστορία
του Τωβία
η ιστορία
του
γαϊδάρου
του λύκου και της αλωπούς
το φύλο της
είναι
οξέα σφυρίγματα
μέσα στη γαλήνη
του μεσημεριού
οι μηροί της είναι
οι τελευταίες
αναλαμπές

της σεμνής χαράς
των οδοστρωτήρων
τα δυο της λατρευτά
μικρά
πόδια
είναι το πράσινο
τηλέφω-
νο με τα κόκκινα
μάτια […]

[1938]

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ
Μονομαχία ηρώων

Σαν βράχος είν' οι πλάτες του,
Σαν κάστρο η κεφαλή του,
Και τα δασιά[2] τα στήθια του
Τοίχος χορταριασμένος

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ
Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας, «Στ'»

Ήταν ωραίο παιδί. Την πρώτη μέρα που γεννήθηκε
Σκύψανε τα βουνά της Θράκης να φανεί
Στους ώμους της στεριάς το στάρι που αναγάλλιαζε[3] ·
Σκύψανε τα βουνά της Θράκης και το φτύσανε
Μια στο κεφάλι, μια στον κόρφο, μια μέσα στο κλάμα του ·
Βγήκαν Ρωμιοί με μπράτσα φοβερά
Και το σήκωσαν στου βοριά τα σπάργανα[4]…
Ύστερα οι μέρες τρέξανε, παράβγαν στο λιθάρι
Καβάλα οι φοραδοπούλες χοροπήδηξαν
Ύστερα κύλησαν Στρυμώνες πρωινοί
Ώσπου κουδούνισαν παντού οι τσιγγάνες ανεμώνες
Κι ήρθαν από της γης τα πέρατα
Οι πελαγίτες οι βοσκοί να παν των φλόκων[5] τα κοπάδια

---

[2] **δασιά**: τριχωτά, πυκνά
[3] **αναγάλλιαζε**: χαίρονταν, ευφραίνονταν
[4] **σπάργανα**: φασκιά, το ύφασμα με το οποίο τυλίγουν το βρέφος

Εκεί που βαθιανάσαινε μια θαλασσοσπηλιά
Εκεί που μια μεγάλη πέτρα εστέναζε!
Ήταν γερό παιδί ·
Τις νύχτες αγκαλιά με τα νεραντζοκόριτσα
Λέρωνε τις μεγάλες φορεσιές των άστρων,
Ήτανε τόσος ο Έρωτας στα σπλάχνα του
Που έπινε μέσα στο κρασί τη γέψη όλης της γης
Πιάνοντας ύστερα χορό μ' όλες τις νύφες λεύκες
Ώσπου ν' ακούσει και να χύσ' η αυγή το φως μεσ' στα μαλλιά του
Η αυγή που μ' ανοιχτά μπράτσα τον έβρισκε
Στη σέλα δυο μικρών κλαδιών να γρατσουνάει τον ήλιο,
Να βάφει τα λουλούδια,
Ή πάλι με στοργή να σιγονανουρίζει
Τις μικρές κουκουβάγιες που ξαγρύπνησαν…
Ά τι θυμάρι δυνατό η ανασαιμιά[6] του
Τι χάρτης περηφάνειας το γυμνό του στήθος
Όπου ξεσπούσαν λευτεριά και θάλασσα…

Ήταν γενναίο παιδί ·
Με τα θαμπόχρυσα κουμπιά και το πιστόλι του
Με τον αέρα του άντρα στην περπατηξιά
Και με το κράνος του, γυαλιστερό σημάδι
(Φτάσανε τόσο εύκολα μεσ' στο μυαλό
Που δεν εγνώρισε κακό ποτέ του)
Με τους στρατιώτες του ζερβά-δεξιά
Και την εκδίκηση της αδικίας μπροστά του
–Φωτιά στην άνομη φωτιά!–
Με το αίμα πάνω από τα φρύδια
Τα βουνά της Αλβανίας βροντήξανε
Ύστερα λυώσαν χιόνι να ξεπλύνουν
Το κορμί του, σιωπηλό ναυάγιο της αυγής
Και το στόμα του, μικρό πουλί ακελάηδιστο
Και τα χέρια του, ανοιχτές πλατείες της ερημίας
Βρόντηξαν τα βουνά της Αλβανίας
Δεν έκλαψαν
Γιατί να κλάψουν
Ήταν γενναίο παιδί!

[1944]

---

[5] **φλόκος**: τριγωνικό πανί που προεξέχει από την πλώρη του καραβιού
[6] **ανασαιμιά**: ανάσα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΙΚΟΣ
Ο Ιππότης

Τα σπιρούνια[7] του ήταν δυο άστρα
Που τα μάζεψε κάποτε μέσα στα χόρτα του βουνού
Κυνηγώντας.
Τα πόδια του ήταν νησιώτικο καλντερίμι
Ο κορμός του τοιχαράκι με γλάστρα
Τα χέρια του κλαδιά ελιάς
Τα μάτια του τρυγόνια
Και τα μαλλιά του ελπίδες.
Ήταν από καλή γενιά
Και σκλάβος έγινε και δούλος
Για την αγάπη. […]

[1953-57]

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ
Ωδή στον Γεώργιο Καραϊσκάκη

Η οθόνη βουλιάζει
σαλεύει το πλήθος
εικόνες
ξεχύνονται με μιας
πού πας παληκάρι
ωραίο σαν μύθος
κι ολόισια
στο θάνατο κολυμπάς.

και όλες οι αντένες[8]
μιας γης χτυπημένης
μεγάφωνα
κι ασύρματοι από παντού
γλυκά σε νανουρίζουν
και συ ανεβαίνεις
ψηλά
στους βασιλιάδες τ' ουρανού

---

[7] **σπιρούνι**: μεταλλικό εξάρτημα στη φτέρνα των παπουτσιών του αναβάτη για να κεντρίζει το άλογο
[8] **αντένα**: κεραία

Ποιος αλήθεια είμαι εγώ και πού πάω
με χίλιες δυο εικόνες στο μυαλό
προβολείς με στραβώνουν
και πάω
και γονατίζω
και το αίμα σου φιλώ

πού πας παληκάρι
πομπές ξεκινούνε
κι οι σκλάβες σου
ουρλιάζουν στο βωμό
ουρλιάζουν τα πλήθη
καμπάνες ηχούνε
κι ο ύμνος σου τραντάζει το ναό

[1969]

Νίκος Καββαδίας, «Kuro Siwo»:
η επιθυμία του ταξιδιού - το ταξίδι προς την Ουτοπία

επιμέλεια: *Χρήστος Δανιήλ*

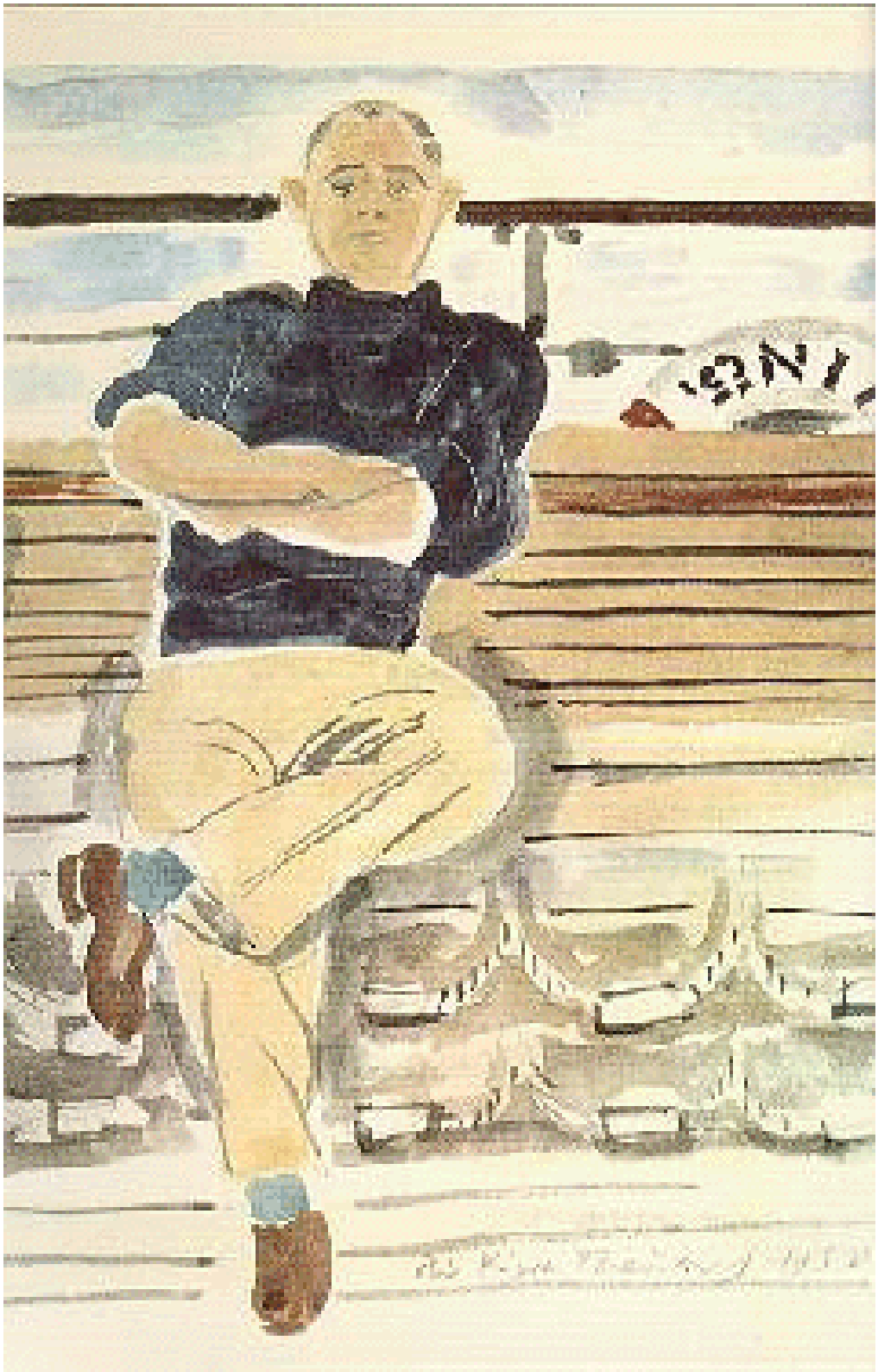

ΝΙΚΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
Kuro Siwo[1]

Η δύσκολη αλλά γοητευτική ζωή των ναυτικών αποτελεί το αυτοβιογραφικό υλικό των ποιημάτων του Ν. Καββαδία. Στο «Kuro Siwo» τα στοιχεία αυτά διαπλέκονται γύρω από μια μακρινή ερωτική μορφή, η μνήμη της οποίας συντροφεύει τις μοναχικές ώρες του ποιητή. Το ποίημα προέρχεται από τη συλλογή Πούσι *(1947).*

Πρώτο ταξίδι έτυχε ναύλος[2] για το Νότο
δύσκολες βάρδιες[3], κακός ύπνος και μαλάρια[4].
Είναι παράξενα της Ίντιας τα φανάρια
και δεν τα βλέπεις, καθώς λένε, με το πρώτο.

Πέρ' απ' τη γέφυρα του Αδάμ, στη Νότιο Κίνα,
χιλιάδες παραλάβαινες τσουβάλια σόγια.
Μα ούτε στιγμή δεν ελησμόνησες τα λόγια
που σου 'πανε μιαν κούφια ώρα στην Αθήνα.

Στα νύχια μπαίνει το κατράμι[5] και τ' ανάβει,
χρόνια στα ρούχα το ψαρόλαδο μυρίζει,
κι ο λόγος της μες στο μυαλό σου να σφυρίζει,
«ο μπούσουλας[6] είναι που στρέφει ή το καράβι;»

Νωρίς μπατάρισε[7] ο καιρός κ' έχει χαλάσει.
Σκατζάρισες[8], μα σε κρατά λύπη μεγάλη.
Απόψε ψόφησαν οι δυο μου παπαγάλοι
κι ο πίθηκος που' χα με κούραση γυμνάσει[9].

Η λαμαρίνα! …[10] η λαμαρίνα όλα τα σβήνει.
Μας έσφιξε το Kuro Siwo σα μια ζώνη
κι εσύ κοιτάς ακόμη πάνω απ' το τιμόνι,
πώς παίζει ο μπούσουλας καρτίνι[11] με καρτίνι.

---

[1] **kuro Siwo**: θερμό θαλάσσιο ρεύμα του βόρειου Ειρηνικού Ωκεανού
[2] **ναύλος**: μισθωμένο δρομολόγιο
[3] **βάρδιες**: υπηρεσίες που εκτελούνται με εναλλαγή των εργαζομένων
[4] **μαλάρια**: η ελονοσία
[5] **κατράμι**: πίσσα
[6] **μπούσουλας**: ναυτική πυξίδα
[7] **μπατάρισε ο καιρός**: άλλαξε ο καιρός
[8] **σκατζάρισες**: άλλαξες βάρδια
[9] **γυμνάσει**: εκπαιδεύσει
[10] **λαμαρίνα**: λεπτό σιδερένιο έλασμα
[11] **καρτίνι**: ναυτικός όρος, το τέταρτο του ρόμβου

Mal du départ[12]

Θα μείνω πάντα ιδανικός κι ανάξιος εραστής
των μακρυσμένων ταξιδιών και των γαλάζιων πόντων[13],
και θα πεθάνω μια βραδιά, σαν όλες τις βραδιές,
χωρίς να σχίσω τη θολή γραμμή των οριζόντων.

Για το Μαδράς, τη Σιγγαπούρ, τ' Αλγέρι και το Σφαξ
θ' αναχωρούν σαν πάντοτε περήφανα τα πλοία
κι εγώ, σκυφτός σ' ένα γραφείο με χάρτες ναυτικούς,
θα κάνω αθροίσεις σε χοντρά λογιστικά βιβλία.

Θα πάψω πια για μακρινά ταξίδια να μιλώ·
οι φίλοι θα νομίζουνε πως τα 'χω πια ξεχάσει,
κι η μάνα μου, χαρούμενη, θα λέει σ' όποιον ρωτά:
«Ήταν μια λόξα νεανική, μα τώρα έχει περάσει…»

Μα ο εαυτός μου μια βραδιάν εμπρός μου θα υψωθεί
και λόγο, ως ένας δικαστής στυγνός, θα μου ζητήσει,
κι αυτό το ανάξιο χέρι μου που τρέμει θα οπλιστεί,
θα σημαδέψει, κι άφοβα το φταίστη[14] θα χτυπήσει.

[1933]

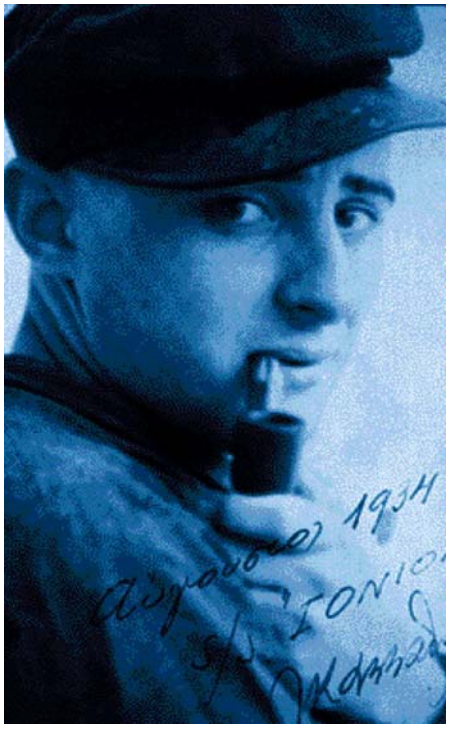

[12] **mal du départ**: οδυνηρή, αρρωστημένη λαχτάρα για αναχώρηση
[13] **πόντος**: ανοιχτή θάλασσα, πέλαγος
[14] **φταίστη**: φταίχτη

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΑΡΑΣ

«Oceania»

I

Είναι τ' ωραίο του όνομα.
Επέρασε προχτές απ' τα νερά μας,
κάποιο υπερωκεάνιο,
που βγήκε φέτος απ' τα ναυπηγεία
κι ήρτε στη θάλασσά μας.

Το γεγονός δεν είναι τόσο σπάνιο ·
συνήθισαν καιρό τα βλέμματά μας
στα τόσα που περνούν μεγάλα πλοία.
Μα αυτό το εξαίσιο υπερωκεάνιο,
που φέτος έχει βγει απ' τα ναυπηγεία,
σαν όνειρο αργόπλεε τιτάνιο,
σαν όνειρο που εγέμιζε μαγεία
προ πάντων την αποδημητική
θαυμαστική ψυχή μου,
που πιότερο απ' των γυναικών
–μα βέβαια απ' των γυναικών–
χαίρεται –πόσο!– τις γραμμές
πόχουν τα ωραία πλοία!

Το κοίταζα:
Μόλις κυάνιζε ο καπνός
στο χαμηλό, πλατύ φουγάρο.
Κινούσε με νωχέλεια[15]
την βραδυκίνητή του εντέλεια.
Λευκά τα καταστρώματα.
Στιλπνός[16] και μελανός ο θώρακάς του.
Όλο μαζί είχε την ισχύ
μεγάλου ποσειδώνιου δυνάστου.

Το κοίταζα:
Μόλις κυάνιζε[17] ο καπνός
στο χαμηλό, πλατύ φουγάρο…
Μόλις –τι μόλις;– θ' άλλαζα
ζωή με κάποιον πίσω του
που ακολουθούσε γλάρο…

[1933]

---

[15] **νωχέλεια**: νωθρότητα, ραθυμία, τεμπελιά
[16] **στιλπνός**: λαμπερός, γυαλιστερός
[17] **κυάνιζε**: έπαιρνε ένα βαθύ γαλάζιο χρώμα

ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ
Ταορμίνα

Όλο λέω να φύγω μιαν ημέρα,
όλο λέω να πάω στην Ταορμίνα…
Σε πέλαγο γαλάζιας νοσταλγίας
τ' Όνειρο τραγουδάει σα σειρήνα:
–Ταορμίνα! Ταορμίνα! Ταορμίνα!…

Ω κάλεσμα γλυκό σαν των πουλιώνε[18]
σε πρωινές βραγιές το Μάη το μήνα!

Κι όλο λέω να φύγω, κι όλο λέω
τα πάντα στη ζωή μου να τ' αφήσω,
να διπλομανταλώσω όλες τις πόρτες
και, δίχως καν τα μάτια να γυρίσω,
μ' άτρεμα τα φτερά –ν' αποδημήσω[19].

Πως τρικυμίζει μέσα μου η λαχτάρα
ν' αφήσω τη ζωή μου –για να ζήσω!

Τα βράδια, πλάι στη λάμπα μου σκυμμένος,
ξέθωρους χάρτες ναυτικούς κοιτάω,
μπροστά μου έχω παμπάλαια βιβλία,
που κάθε τόσο τα φυλλομετράω:
το δρόμο που θα πάρω μελετάω.

Μα τα χρόνια περνάνε κι όλο μένω,
πάντα κάτι τυχαίνει –και δεν πάω…

Κι ούτε θα πάω ποτές! Η Ταορμίνα
(κι αν υπάρχει) για μένα θε να μείνει
του εξόριστου τ' Ονείρου μου η Πατρίδα,
σα μια ευτυχία που μου' ναι ταγμένη
και που ό,τι κι αν συμβεί –με περιμένει,

ενώ, αν είχα πάει, τι θα 'χα τώρα
την άχαρη ζωή μου να γλυκαίνει;

[1953]

---

[18] **πουλιώνε**: πουλιών

[19] **αποδημώ**: φεύγω από την πατρίδα και διανέμω σε ξένο τόπο, (μεταφορικά) πεθαίνω

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ
Η Πόλις

Είπες · «Θα πάγω[20] σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή.
Κάθε προσπάθειά μου μια καταδίκη είναι γραφτή ·
κ' είν' η καρδιά μου –σαν νεκρός– θαμένη.
Ο νους μου ως πότε μες στον μαρασμόν αυτόν θα μένει.
Όπου το μάτι μου γυρίσω, όπου κι αν δω
ερείπια μαύρα της ζωής μου βλέπω εδώ,
που τόσα χρόνια πέρασα και ρήμαξα και χάλασα.»

Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς
τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς ·
και μες στα ίδια σπίτια αυτά θ' ασπρίζεις.
Πάντα στην πόλι αυτή θα φτάνεις. Για τα αλλού –μη ελπίζεις–
δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό.
Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ
στην κώχη[21] τούτη τη μικρή, σ' όλην την γη την χάλασες.

[1910]

Ιθάκη

Σα βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στον δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μεν' η σκέψις σου υψηλή, αν εκλεκτή
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνας και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες στην ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωιά να είναι
που με τι ευχαρίστησι, με τι χαρά
θα μπεις σε λιμένας πρωτοειδωμένους ·

---

[20] **πάγω**: πάω
[21] **κώχη**: γωνιά

να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά,
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια[22] και κοράλλια, κεχριμπάρια κ' έβενους[23],
και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά ·
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στον νου σου νάχεις την Ιθάκη.
Το φθάσιμον εκεί είν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξείδι διόλου.
Καλλίτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει ·
και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στον δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξείδι.
Χωρίς αυτήν δεν θάβγαινες στον δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πια.

Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δεν σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες η Ιθάκες τι σημαίνουν.

[1911]

---

[22] **σεντέφια**: μαργαριτάρια
[23] **έβενος**: είδος πολύτιμου ξύλου, μαύρου και γυαλιστερού

Δημήτρης Χατζής,
«Η τελευταία αρκούδα του Πίνδου»:
η ουτοπία της επιστροφής

επιμέλεια: *Βενετία Αποστολίδου*

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ
Η τελευταία αρκούδα του Πίνδου

Στο παρακάτω απόσπασμα από το μυθιστόρημα Το Διπλό Βιβλίο *του Δημήτρη Χατζή (1976), ο Ηπειρώτης Δημήτριος Σκουρογιάννης επιστρέφει στο χωριό του, τερματίζοντας τον εικοσάχρονο ξενιτεμό του στη Γερμανία. Ο Σκουρογιάννης, αν και έχει πραγματοποιήσει το όνειρο της επιστροφής του και βρίσκεται πια ανάμεσα στους συγχωριανούς του, αντιμετωπίζει πρωτόγνωρα συναισθήματα εσωτερικής μοναξιάς και ψυχικής αποξένωσης.*

Ο Σκουρογιάννης μας χαιρέτισε, μας αποχαιρέτισε προχτές. Γύρισε στην πατρίδα.

Κάπου-κάπου μέσα στη δική μου την ιστορία έχω πει και γι' αυτόν δυο λόγια, ποιος είταν. Από τους παλιούς μετανάστες, εκείνους της πρώτης μεγάλης φουρνιάς, έμεινε είκοσι χρόνια εδώ. Με το συμβόλαιο κ' έκοβε σύρματα –συρματόσχοινα στην ΑΕΓΚ. Ένας σιδερένιος μπάγκος με το μαχαίρι, στέκεται μπροστά –δε χρειάζονται μπράτσα, τέχνη, μυαλό, τίποτα δε χρειάζεται, να κόβεις μονάχα. Ώρες οχτώμισι κάθε μέρα, μισή ώρα διάλειμμα για το μεσημέρι –και σου τα μετρούν με τη νόρμα. –«Να τα βάλεις συνέχεια, φτάνουν πάνω από σαράντα φορές Στουτγκάρτη-Ντομπρίνοβο τα σύρματα που 'κοψα» –είπε μια μέρα στο ελληνικό καφενείο.

Άλλο τίποτα δεν έκανε, δε χρειάστηκε να κάνει, δεν είχε να κάνει και δε μπορούσε να κάνει. Κοιμήθηκε χρόνια μαζί με τους άλλους σε κείνα τα κοινόβια, τα «χάιμ» που λένε, κοιμήθηκε κάποιον καιρό και στο δωμάτιο το δικό μου, ξαναγύρισε στα «χάιμ», ξαναπήρε κάποτε κάποιο δωμάτιο με κάποιους άλλους –που θα πει πως κατοικιό δικό του δεν είχε– κάπως έτσι σα να 'ταν περαστικός. Είκοσι χρόνια περαστικός. Έφαγε το μεσημέρι στις καντίνες με το κουπόνι, το βράδυ το πακετάκι του με τα τέσσερα ψωμάκια, εκατό γραμμάρια το σαλαμικό, το βούτυρο πάντα στα δυο –για δυο μέρες. Πάλι δηλαδή σαν περαστικός, ταξιδιώτης, σαν στρατιώτης. Καμιά φορά Σαββατόβραδο, με το καλό το κοστούμι του, ερχόταν μαζί μου –να βρούμε καμιά Γερμανίδα. Και να τις βρεις –άσε που δε γίνεται πάντοτε– την Κυριακή την έχεις πάλι τη μοναξιά σου –και να 'σαι βέβαια απ' το Ντομπρίνοβο τα συλλογιέσαι και τα λεφτά που ξοδεύτηκαν –και τα λυπάσαι διπλά να τύχει να πάνε χαμένα –εκείνη η ξανθή– στο τέλος δεν έγινε τίποτα –αυτός ήτανε τότε στο «χάιμ» –αυτή δωμάτιο δικό της δεν είχε– είπε «σιάντε», κρίμα δηλαδή το καημένο –καλό κορίτσι φαινόταν– μα τα λεφτά τα λυπάσαι –δεν είμαστε μεις για τα τέτοια– μπαρ και κεράσματα, τσιγάρα ακριβότερα. Και το ελληνικό καφενείο, να πας και κει κάθε βράδυ, τα θέλει κι αυτό τα δύο-τρία μαρκούλια του –ο Σκουρογιάννης δε τα 'δινε εύκολα. Τα περισσότερα βράδια ξεροστάλιαζε μαζί με τους άλλους στο σταθμό των σιδηροδρόμων –να πεις δυο λόγια με τους Ρωμιούς– δεν είναι δα και της προκοπής –όλο τα ίδια– βαριέσαι –όσο που νιώθεις την κούραση, σα ν' ανεβαίνει, σε πιάνει απ' τα πόδια, έχεις και να ξυπνήσεις πρωί, να 'σαι στην ώρα σου στην ΑΕΓΚ, να χτυπήσεις την καρτέλα σου σε κείνο το μηχανάκι –«Άντε, γεια σας από μένα, τα ξαναλέμε και αύριο…».

Έτσι. Είκοσι χρόνια. Εφτά χιλιάδες τρακόσιες μέρες –κάπου χίλια κοψίματα κάθε μέρα– δυο κοψίματα στο λεφτό –είναι η νόρμα– εγώ του τα 'κανα αυτά τα μετρήματα. Εφτά χιλιάδες τρακόσια τα βράδια, τα τέτοια βράδια –αυτά τα μέτρησε μόνος του– το κάθε βράδυ με τον καημό του.

Η Γερμανία, η Στουτγκάρτη, κτίρια μεγάλα, δρόμοι φωτισμένοι, κέντρα, θεάματα –όλα του μείνανε ξένα, πεντάξενα, μακριά απ' αυτόν, αδιάφορα, ανύπαρκτα– μια μάντρα κλεισμένη γύρω του. Ψηλή, κλειστή γύρω-γύρω, με κάποιες μικρές, χαμηλές πορτοπούλες –ανοίγει η μία κάθε πρωί– βγάζει στην ΑΕΓΚ –ανοίγει η άλλη το μεσημέρι– στην καντίνα βγάζει μονάχα –το βράδυ ανοίγει η τρίτη– φαίνεται να 'ναι μεγάλη, πλατύτερη –πουθενά δε βγάζει κι αυτή, στο σταθμό μονάχα, στο ελληνικό καφενείο, στο «χάιμ»– και ξανακλείνουνε πίσω του κάθε φορά που περνάει.

Αυτή 'ταν η Γερμανία του Σκουρογιάννη.

Πήρε, λοιπόν, τη μικρή του τη σύνταξη για τα είκοσι χρόνια του, είχε βέβαια και κάτι λεφτά μαζεμένα με την τόση τη στέρηση και ξεκίνησε αμέσως για την Ελλάδα –πίσω για το Ντομπρίνοβο– Ηλιοχώριον, επαρχία Δωδώνης. Μέσα για μέσα στην καρδιά του Πίνδου. Δημήτριος Σκουρογιάννης –ι Μήτρους που λέγαμε– ο επιστήθιος φίλος μου και φίλος πολύ και του συγγραφέα μας. Στα σαράντα πέντε του πια μα γερός ακόμα σα βούβαλος, στρογγυλοπρόσωπος, αγριομάλλης, μεγαλόκορμος και στραβοπόδαρος, όπως είναι όλοι τους από κείνα τα μέρη, από κείνα τα βουνά τα μεγάλα.

Και γύρισε ο Σκουρογιάννης εκεί. Έτσι που το 'χε τάξει στον εαυτό του. Αυτό το Ντομπρίνοβο ήταν το στήριγμα της καρδιάς του στα χρόνια της ξενιτιάς, ήταν το τέρμα του μακρινού ταξιδιού του –κ' η ανταμοιβή του μαζί. Τα μεγάλα βουνά της πατρίδας ερχόταν και ξαναρχόταν στην ερημιά του ξένου του τόπου, σκεπάζοντας με την αχλύ τη γαλάζια τους την καταχνιά της βορινής πολιτείας. Και το βράδυ πάλι, καθώς έκλεινε αποσταμένος τα μάτια του, το ξερό, μονότονο όλη μέρα κροτάλισμα των σιδερικών που βούιζε ακόμα στ' αυτιά του σκεπαζότανε σιγά-σιγά από κείνο το γνώριμο, το βαθύ τους ανάσασμα των χιλιάδων και χιλιάδων πεύκων κ' ελάτων στον Πίνδο –εκεί, σε κείνον τον τόπο, που 'ταν ο τόπος του, όσο δεν ήτανε κανενός– και αποκοιμότανε μέσα σ' αυτό.

Κρυφά, να μη φανερώνεται στους άλλους και τον αποπαίρνουνε με τις σαχλαμάρες και τα πειράγματα του ελληνικού καφενείου, αυτόν το γυρισμό δούλευε μέσα του –και τον χαιρόταν που θα τον είχε. Να τελειώσει καμιά φορά με τις νόρμες, τα ακόρντ, τα όρντνουνγκ, τα συρματόσκοινα και να τελειώσει και με την άσφαλτο, το τσιμέντο και τ' αλουμίνιο, να φτάσει κάποτε κει:

–Κόβι, Μήτρου μ', κόβε να γυρίσουμε καμιά φορά…

Και καμιά φορά ξεχνιόταν ωστόσο, ξεσπούσε μπροστά στους άλλους:

–«Ιμείς από του Ντουμπρίνουβουν»

–«Ιμείς εκεί στο Ντουμπρίνουβον… Ιδέαν δεν έχετε εσείς…»

–Παράτα μας, ρε Σκουρογιάννη, μ' αυτό το Ντομπρίνοβο, του ρίχνονταν όλοι.

Τότες έσκυβε το κεφάλι, φούσκωνε τα μάγουλά του, μετάνιωνε που του ξέφυγε και το ξανάπε, σώπαινε κι ορκιζότανε μέσα του να φυλάγεται, να το φυλάει για τον εαυτό του, θησαυρό του, καημό του.

Αύγουστος ήταν. Από τη Θεσσαλονίκη που κατέβηκε με το τρένο – τίποτα δε στάθηκε να δει– γραμμή λεωφορείο και στην Κοζάνη, γραμμή κι από κει για την Κόνιτσα. Εκεί το νοίκιασε το μικρό ημιφορτηγό για τις έξι βαλίτσες του, κάτι δέματα, κάτι πακέτα, άλλα μικρότερα –τα καζάντια του στη Γερμανία. Σε τρεις-τέσσερες ώρες σταματήσανε στο μικρό μπακάλικο –ήταν από τότε, πριν φύγει. Τώρα με το δρόμο που φκιάξανε, το μεγαλώσανε και σταματούν εκεί τα λεωφορεία. Κατέβασε τα πράματα, πλήρωσε τον άνθρωπο, έφυγε το φορτηγάκι, αυτός στάθηκε μια στιγμή και κοίταξε γύρω του. Αριστερά του το βουνό της Λάιστας, κάτω η βαθιά ποταμιά πού πάει με τ' άλλα νερά να βρει τον Αώο. Το χειμώνα που βουίζει, η πλατιά της χαλικαριά λαμποκοπάει τώρα μέσα στον ήλιο. Πέρα, μπροστά του, ο Γυφτόκαμπος. Αντίκρυ του εκείνη η πλαγιά με τα πεύκα, τα ελάτια να κατρακυλούν αραδιαστά, πυκνά, στητά, φουντωτά. Ξοπίσω της, πέρα, τα βουνά τα μεγάλα – όπως τα 'ξερε. Ο τόπος του.

Είκοσι χρόνια τα 'στειλε ταχτικά κάθε μήνα στους γονιούς του τα ογδόντα του μάρκα και να 'ρθει δεν θέλησε. Δεν ήτανε μόνο για τα λεφτά, την οικονομία, και δεν ήταν ύστερα μονάχα για τη δικτατορία, τις φασαρίες. Χωρίς να το ξέρει, χωρίς να μπορεί να σκεφτεί τέτοια πράματα, ήταν κι αυτός από τους ανθρώπους εκείνους που δεν το λιανίζουνε τ' όνειρό τους, το θέλουν ακέριο, σωστό, μια και καλή, το φκιάχνουνε μέσα τους, το στήνουνε, το δουλεύουν και ξέρουν, μπορούνε να την καρτερούνε την ώρα του.

Το χωριό αρχίζει λίγο πιο κάτω απ' το δρόμο, κατηφορίζοντας από τούτη τη μεριά της βαθιάς κοιλάδας. Τίποτα δε φαίνεται από το δρόμο. Μεγάλες καρυδιές τα κρύβουν, τα σκεπάζουν ολότελα τα πέτρινα σπίτια του ως κάτω στην εκκλησία με τον πελώριο πλάτανο μπρος της. Το μεσημέρι κρατούσε ακόμα, ψυχή δεν ήταν στο δρόμο. Τράβηξε τα πράματά του στην άκρη, κάθισε στον ίσκιο πάνω σ' ένα κασόνι κι άκουγε τα τζιτζίκια. Σήκωσε μια στιγμή το κεφάλι κατά το δέντρο, χαμογέλασε –τον καλωσορίζανε.

Εκεί τον βρήκαν αργότερα, τον γνωρίσανε, τον βοηθήσαν να κατεβάσουν τα πράματα, μπήκε στο πατρικό του, ήρθαν όλοι, τον καλωσορίσανε, τον δεχτήκανε μετά χαράς, μείνανε ως το βράδυ μαζί του.

Είχε φτάσει.

Από τότε που γίνηκε ο κόσμος οι Ντομπρινοβίτες ξενιτεύονται. Στο χωριό τους γυρίζουν άμα γεράσουν. Ποτές τους δεν ήτανε ξυλοκόποι στα δάση που 'χουνε γύρω τους, αγωγιάτες στα βουνά τους, τσομπαναραίοι, μαστόροι, χρυσικοί, καλαντζήδες. Ένα παρακλάδι της Εγνατίας περνούσε από κει. Το παίρνανε και τραβούσαν –όπου τους βγάλει. Ξενιτευόντανε για να καζαντίσουν. Στα Γιάννινα, τη Θεσσαλονίκη, –τον παλαιό καιρό πηγαίνανε στα μέρη της Μαύρης Θάλασσας, κάτω χαμηλά στη Μεσημβρία, τον Πύργο, την παλιά Ανατολική Ρωμυλία –δικά τους ήτανε κάποτε κείνα τα μέρη. Ο συγγραφέας μας λέει πως είναι ανθρώποι σε τούτο τον κόσμο που το 'χουν στο αίμα τους να

προκόβουν. Δεν πέφτουν έξω με τις δουλειές, τα λεφτά. Οι Ντομπρινοβίτες είναι απ' αυτούς: γερή καρδιά, γερό κορμί, σίγουρο μάτι.

Δίπατα πέτρινα σπίτια, εκκλησίες μεγάλες με πλατώματα πλακόστρωτα μπροστά τους, σχολειό δικό τους, που φκιάξανε μόνοι τους, τα στενορύμια του χωριού τους όλα καλντερίμι με δουλεμένη την πέτρα –τη μαρτυρούνε την προκοπή που κάναν στα ξένα και που την φέραν και δω.

Ξενιτεμένοι και τώρα, πάνε και τώρα το καλοκαίρι, με τα γιωταχί τους, τα τρανζίστορ, τις ηλεκτρικές τους κουζίνες, με τις νικέλινες πολυθρόνες που κουβαλούνε μαζί τους για τις αυλές τους. Εργάτης στη Γερμανία από το Ντομπρίνοβο δεν πήγε κανένας –αυτός ο Σκουρογιάννης μονάχα.

Κόσμος ήτανε και τώρα στο χωριό του, πολύς, Αύγουστο μήνα που γύρισε. Και χάρηκε βέβαια που τους βρήκε τόσους εκεί. Άλλοι τον ξέραν, τους ήξερε, μ' άλλους βρεθήκανε να 'χουν συγγένειες, παλιές γνωριμίες. Το βράδυ ανεβαίνουνε και μαζεύονται στο μπακαλικάκι του δρόμου, κατεβαίνουν στην εκκλησιά με το μεγάλο της πλάτωμα, πότε πάλι στην πλατεία του σχολειού – μια ταράτσα πάνω από τη ρεματιά.

Θα 'θελε να τους έλεγε κάτι κι αυτός για τα δικά του της Γερμανίας, την ξενιτιά, τη νοσταλγία, τα βάσανα. Εδώ τώρα μπορούσε να το λέει πια και να μην φοβάται, πως –«Ιμείς ιδώ στο Ντομπρίνοβον»… Δικοί του ανθρώποι είναι γύρω του, Ντομπρινοβίτες, Ντομπρίνοβο είναι όλα.

Και δεν το λέει. Από τις πρώτες μέρες ακόμα αρχίζει να νιώθει πως κάπως είναι και κάπως δεν είναι μαζί με τους άλλους. Κάτι του λείπει για να 'ναι μαζί τους, για να 'ναι απ' αυτούς. Ο συγγραφέας μας να 'ταν εδώ, θα μπορούσε να 'λεγε πως αυτός απόμεινε όλα τα χρόνια της Γερμανίας Ντομπρινοβίτης, οι άλλοι δεν είναι τίποτα πια, από πουθενά δεν είναι. Όπου βρεθούνε, μόλις βρεθούνε, θ' αρχίσουν σε λίγο και λένε πάλι για τις δουλειές τους, για τα λεφτά τους, τα μαγαζιά τους, τα πράματα, μηχανήματα, χτήματα που αγόρασαν, που θ' αγοράσουν. Αν ήταν εδώ κανένας Μπρουσάκης, Σαββίδης, Γιαννόπουλος, από κείνους τους φιλόσοφους του ελληνικού καφενείου, θα 'χε πάλι τη σοφή την εξήγησή του –κοινωνία της κατανάλωσης και το ξερίζωμα, την αλλοτρίωση των ανθρώπων και τ' άλλα που λέγανε.

Ο Σκουρογιάννης δε μπορούσε βέβαια να σκέφτεται τέτοια πράματα, τόσο πολλά. Άρχισε μόνο και το 'νιωθε πως ήτανε μόνος μέσα σ' αυτούς τους ανθρώπους έτσι σα λίγο ξένος ανάμεσά τους. Του φαίνονται λίγο παράξενοι – άλλος κόσμος είναι. Άλλοι, λοιπόν, ήταν εκείνοι οι φιλόσοφοι με τις πολλές θεωρίες τους, τις παρλαπίπες και τους καβγάδες. Αυτός ήταν που τους απόπαιρνε τότε –τους θυμιέται τώρα καμιά φορά το βράδυ, γυρίζοντας σπίτι. Και κείνα τα βράδια της ξενιτιάς, το κουτό, βαρετό ξεροστάλιασμα στο σταθμό –δεν ξέρει βέβαια κι αυτό να το πει– αν άλλο δεν είχανε μέσα –ήτανε κάπως σαν να τους δέναν, να τους ενώναν– ίδιος καημός, ίδια πίκρα –κάπως κοντά σου τον νιώθεις τον άλλον. Πολύ σκορπισμένοι του φαίνονται τούτοι – μέσα στην Ελλάδα, μέσα στο δικό τους τον τόπο. Και δεν το λέει –«Ιμείς ιδώ εις το Ντομπρίνοβον»– φοβάται ο Σκουρογιάννης μην του ριχτούνε, τον αποπάρουν κ' εδώ.

Έβαλε μαστόρους κ' έφκιαξε το 'να δωμάτιο, έφκιαξε δίπλα το μαγειρειό του, ταχτοποίησε με μεράκι τα γερμανικά κουζινικά που 'χε φέρει, έφκιαξε μπροστά την αυλή την πλακόστρωτη, την περγολιά της. Έφκιαξε και λίγο το φράχτη –πήγε κ' έφκιαξε και τους τάφους των γονιών του στο νεκροταφείο– τα τέλειωσε όλα σωστά, νοικοκυρεμένο. Οι άλλοι θα φεύγαν ως το φθινόπωρο, αυτός δεν έφευγε, ερχόταν. Κατέβηκε για λίγες μέρες στα Γιάννινα, κανόνισε την επιταγή για τη σύνταξή του να του τη στέλνουνε στο χωριό, έβαλε τα λεφτά του στην τράπεζα, τέλειωσε μ' αυτά, γύρισε πίσω.

Καιρός ήτανε πια να περπατήσει και λίγο τον τόπο του. Πήρε το δισάκι του ένα πρωί –να κατέβαινε ως κάτω στη ρεματιά, να 'μπαινε λίγο στο δάσος. Κατέβηκε. Μικρά «πριόνια» δουλεύουν και τώρα στην άκρη του δάσους. Έκατσε λίγο –την είδε την τυράγνια των ανθρώπων, των μουλαριών να κουβαλούν ως τα φορτηγά τους μεγάλους κομμένους κορμούς. Πιο γνώριμος του φάνηκε ο κόσμος αυτός, πιο δικός του. Τράβηξε ύστερα λίγο πιο πέρα, έκοψε αριστερά, μπήκε στο μεγάλο δάσος. Πήρε το παλιό μονοπάτι των τσομπαναραίων, των ξυλοκόπων, των παλιών ληστάρχων που τραβάει για την κορφή. Ανάσανε βαθιά το βουνίσιον αγέρα, στάθηκε μια στιγμή και τ' άκουσε ζωντανό το βούισμα εκείνο των δέντρων –που μακρινό τον ακολουθούσε τότε στη Γερμανία. Έφτασε στο ξέφωτο που 'ξερε, κοντά στην κορφή –ένα μικρό λιβάδι– σκηνίτες εκείνα τα χρόνια τα φέρναν εδώ και βοσκούσανε τα μικρά κοπάδια τους.

Γύρισε αργά στο χωριό με το ηλιοβασίλεμα –γραμμή για το σπίτι– κανέναν δεν ήθελε. Ήτανε μια μέρα καλή, κάτω στη ρεματιά, στη χαλικαριά, στα πριόνια, ψηλά στο βουνό. Τ' όνειρο του γυρισμού του, δεν τον είχε γελάσει.

Αυτό το ταξίδι της Κόνιτσας δεν το 'χε θελήσει, σε κανέναν λογαριασμό δεν το 'χε. Ο ξάδερφος που 'ταν εκεί, αυτός τον έφαγε να σηκωθεί και να πάει –είχανε, λέει, να μιλήσουν. Πήγε. Ο ξάδερφος είχε, λοιπόν, και κείνος κάτι λεφτά, αυτόν περίμενε ν' ανοίξουν καθαριστήριον, έτοιμη την είχε και την ταμπέλα, Στεγνοκαθαριστήριον «Ο Ήλιος» –μαζί να τ' ανοίγανε– μαζί να δουλεύανε –σαν αδέρφια– σίγουρη δουλειά, σίγουρα τα κέρδη– Ντομπρινοβίτες είμαστε τέλος πάντων, κάτι ξέρουμε από τέτοια.

Ο Σκουρογιάννης τον άκουσε, φούσκωσε τα μάγουλα. Αν είναι για τα λεφτά, να του δώσει, του 'δινε μεταχαράς –σκοπό ν' ανοίξει καθαριστήριο δεν είχε κανέναν– κανένας ήλιος δεν του χρειάζεται. Ο ξάδερφος δεν κατάλαβε, δεν το πίστεψε, τον ζόρισε ακόμα. Γιατί δεν θέλει να την ανοίξουνε τη δουλειά; Τι θα κάνει στο Ντομπρίνοβο; –νέος άνθρωπος ακόμα; Αν ήταν εδώ κανένας Σαββίδης, Γιαννόπουλος, μπορούσε να το εξηγήσει σ' αυτόν τον ξάδερφο πως ο Σκουρογιάννης έζησε έξω προλετάριος τόσα χρονιά –νόρμα, μιστός με κορδέλα στο δεκαπενθήμερο. Τώρα με τη σύνταξη, το μικρό του τον τόκο –δεν ήθελε, δεν χρειαζότανε καμιά δουλειά. Είπε, λοιπόν, πως παιδεύτηκε πολύ, ήθελε τώρα να ξαποστάσει, το Ντομπρίνοβο του φτάνει. Κ' είπε πάλι –να σ' τα δώσω τα λεφτά– άνοιξέ το μαγαζί σου.

Ο ξάδερφος δεν κατάλαβε τίποτα –τι τον πείραζε να τ' ανοίξουν το μαγαζί– αφού του τα 'δινε και τα λεφτά; Του 'γραψε και καταπίσω του γράμμα στο Ντομπρίνοβο. Έγραψε και στο γέρο τον Τράκα να του μιλήσει κι αυτός.

Τότες ο Τράκας σηκώθηκε και πήγε στο σπίτι του. Και τι τον θέλεις, του λέει, αυτόν τον ξάδερφο, ανεπρόκοπος άνθρωπος είναι αυτός, θα ζημιωθείς να τα ταιριάσεις μαζί του, θα σου φάει και τα λεφτά. Έχουν, αν θέλεις, και τα παιδιά του λεφτά, τους γράφει στη Λάρισα, μαγαζί μπορούν ν' ανοίξουν μαζί, θέλει μπακάλικο, καθαριστήριο θέλει, θέλει στα Γιάννινα, στην Κόνιτσα, στο Τσεπέλοβο-χρειάζεται ένα και κει-σίγουρα θα πάει καλά. Τα 'χουμε εμείς τα λεφτά Μήτρο, κατάλαβέ το.

Κι αφού τα 'χετε τα λεφτά, τι τα θέλετε και τ' άλλα τα μαγαζιά;

Ο Τράκας άνοιξε τα μάτια του, απόμεινε μ' ανοιχτό το ξεδοντιασμένο του στόμα. Εκατό χρόνια τώρα –εκατό μονάχα;– μαγαζιά στην Πόλη, στη Βάρνα, στη Θεσσαλονίκη, εμπόρια τώρα μεγάλα στη Λάρισα –κάθε Τράκας μπορούσε να δώσει την απάντηση που 'θελε αυτός, να μη τη δίνει, να τη δίνει και να μη τη δίνει, σ' ό,τι και να τον ρωτούσαν. Τι ν' απαντήσει σ' αυτόν το μπούφο;

–Πονηρός είναι αυτός, σκέφτηκε ο γέρος. Σίγουρα θα 'χει λεφτά μαζωμένα, μας παίζει.

Ο ξάδερφος δεν έπαιρνε απάντηση, σηκώθηκε και πήγε αυτός στο Ντομπρίνοβο. Άρχισε πάλι να τον ζορίζει. Σε τύλιξε, αυτός ο παλιόγερος, δικό μου φταίξιμο που τον ανακάτεψα στη δουλειά μας.

–Τα λεφτά που σου 'ταξα, εκατό χιλιάδες, θα σου τα δώσω. Να κάνουμε τα χαρτιά και μου τα χρωστάτε. Με μαγαζιά μη μ' ανακατεύεις εμένα –δεν θέλω, είπε τέλος ο Σκουρογιάννης και την έκοψε την κουβέντα. Τον είχανε ζορίσει κι αυτός κι ο Τράκας.

Και το πήρε πάλι το δισάκι του και κατέβηκε πάλι στη ρεματιά, στα πριόνια, με τους ανθρώπους, τα ζώα που τυραννιόνταν, ανέβηκε πάλι στο ξέφωτο εκείνο –να ξεδώσει λίγο, να φύγει, απ' αυτούς. Τον είχαν πειράξει –σα να τον έβρισαν, να τον πρόσβαλαν. Ο κόσμος αραίωνε στο χωριό, αρχίσαν και φεύγαν. Ας φεύγαν. Ξαναπήγε και τις άλλες μέρες στη ρεματιά, στα πριόνια, ξαναανέβηκε στο βουνό, ξαναζήτησε πέρα απ' το ξέφωτο τα παλιά τα μονοπάτια που βγάζουν στο Σμόλικα.

Μα κάπως έγινε κιόλας –δεν είναι πια σίγουρος πως φτάνει να ζήσει μ' αυτά. Δεκάξι οικογένειες θ' απομέναν στο χωριό το χειμώνα –όλο γέροι.

Τότε σηκώθηκε και πήγε στο Βόλο να βρει το Σταύρο. Πέντε χρονιά κάνανε στη Γερμανία μαζί –αυτόν ήθελε τώρα να δει και κανέναν άλλον.

Ένα μικρό σαπουνάδικο θ' άνοιγε ο Σταύρος γυρίζοντας –έτσι τους είπε– εκεί κάπου γύρω στο Βόλο. Αυτό σκεφτότανε όλα τα χρόνια της ξενιτιάς του. Τη μέρα δούλευε στο ΑΟΥΤΕΛ –χαμάλης στη Σπεντισιόν πριν από μένα– το βράδυ πήγαινε σ' αυτή τη δουλειά –ήθελε να τη μάθει. Την έμαθε. Ήξερε πια και τις μηχανές, κάτι μικρές, κουκλίτσες αληθινές και φτηνές –πεντάρα-πεντάρα τα μάζευε τα λεφτά να τις αγοράσει. Και δεν το 'φκιαξε το μικρό σαπουνάδικο –μαγέρικο είχε ανοίξει πάνω στον καινούργιο δημόσιο δρόμο. Εκεί πήγε ο Σκουρογιάννης και τον βρήκε.

–Πώς έγινε;

Όταν είπα για σαπουνάδικο, μου ριχτήκαν όλοι να με φάνε ζωντανόν, τράπεζες, εφορίες, οι χωριάτες, ο συνεταιρισμός, οι εμπόροι. Αγωνίστηκα λίγο, βαρέθηκα, μπούχτισα, δεν πήγα να πάρω τις μηχανές. Και όταν είπα πια πως θ' ανοίξω μαγέρικο –ρεστοράν πάνω στο δρόμο– σκοτωθήκαν όλοι να με βοηθήσουν. Τι να πεις;

Και γιατί δεν τ' ανοίγεις τώρα που πιάστηκες από λεφτά;

–Μεράκι είναι όλα, Σκουρογιάννη. Χάθηκε το μεράκι –τι σαπουνάδικο, τι μαγέρικο; Το μεράκι δεν το 'χω πια…

Ο Σκουρογιάννης ήθελε κι άλλα να πει, να τον ρωτήσει πολλά. Στο Ντομπρίνοβο δεν μπορεί να ζήσει, καθαριστήριον δεν θέλει ν' ανοίξει –τι μπορεί να κάνει κανένας; Πού μπορεί να πάει;

Και δεν μπορέσανε τίποτα να μιλήσουν. Η γυναίκα του Σταύρου, που βοηθούσε και στο μαγέρικο, του 'πεσε δίπλα. Να τον παντρέψουν με μια ανηψιά της Βολιώτισσα –κορίτσι παρθένο– όχι τις βρώμες τις Γερμανίδες που μάθατε έξω –φτου…– καλομαθημένο, νοικοκυρά, με την προίκα του –κορίτσι, Δημητράκη μου, που να κάνει στράκες. Ο Σκουρογιάννης δεν ήξερε καθόλου πως είναι αυτά τα βολιώτικα τα κορίτσια που κάνουνε στράκες. Εκείνη η Σιαρλότε, κάτι Αννεμαρίες ή Γκέρτες στη Γερμανία ήταν μονάχα καλά κορίτσια – τίμιος κόσμος και τίποτα παραπάνω.

Ο Σταύρος δεν έλεγε τίποτα, δεν ξανάπε τίποτα, την άφησε και τον άλεθε. Πολύ λυπημένος του φαινόταν του Σκουρογιάννη, μαραμένος άνθρωπος ήταν αυτός, με κείνη την άσπρη ποδιά του τού μάγειρα –δεν του πήγαινε καθόλου του Σταύρου τέτοια ποδιά– τέτοιου Σταύρου.

–Άντε, ρε Σκουρογιάννη, του λέει στο τέλος, κάνε μου τη χάρη και φύγε από δω. Σήμερα κιόλας, να μη σε βλέπω. Στενοχωριέμαι… Μας πήρε ο διάολος όλους. Και μένα με το μαγέρικο και σένα, μ' αυτό το Ντομπρίνοβο – φεύγα από δω.

Ο τελευταίος άνθρωπος ο δικός του ήταν ο Σταύρος –και δεν υπήρχε κι αυτός. Οι άλλοι –είναι κι άλλοι, υπάρχουν ακόμα;– είχανε μείνει στη Γερμανία, ψευτοφιλόσοφοι ωραίοι, βασανισμένοι χαμάληδες, Ρωμιοί της πίκρας, της φτώχειας, της νοσταλγίας.

Και τότες ο Σκουρογιάννης, γυρίζοντας στο Ντομπρίνοβο που 'χε ερημώσει, μπορούσε πια να το ξέρει πως ο τόπος αυτός ήταν ο τόπος της τελευταίας, της τελειωτικής ερημίας. Ανύπαρκτος τόπος. Πως είκοσι χρόνια παιδεύτηκε, ονειρεύτηκε, σ' αυτόν τον ανύπαρκτο τόπο να φτάσει…

Εκείνη η ξαφνική βροχούλα τα 'κανε όλα, απ' αυτήν γινήκαν όλα. Πήρε πάλι τον κατήφορο για τη ρεματιά, πήρε τον ανήφορο για το δάσος. Εκεί τον έπιασε. Στάθηκε όσο να περάσει –πέρασε γρήγορα. Πήρε πάλι τον ανήφορο σιγά-σιγά για το ξέφωτο. Ο ήλιος πρόβαλε πάλι, ο τόπος απόμεινε υγρός, όλο το μικρό λιβάδι. Έκατσε στη συνηθισμένη του θέση –ήτανε σήμερα πολύ λυπημένος, δεν τ' άνοιξε το δισάκι του– καθόταν εκεί λυπημένος. Ολομόναχος – εντάξει. Διωγμένος, καταδιωγμένος– από ποιόν; Γιατί;

Κι ολότελα ξαφνικά τα 'δε μπροστά του. Σηκώθηκε, τα κοίταξε, ξανακοίταξε –δε μπορεί να γελιότανε, τα 'ξερε. Ήταν αυτά. Τ' αρκουδίστικα χνάρια, τα μεγάλα της πέλματα. Αυτή 'ταν. Η αρκούδα του Σμόλικα, του Πάπιγκου, της Πολιάνας –η Μάρω του Πίνδου. Και ζούσε ακόμα. Ζούσε κι αυτή. Η λύπη του σκόρπισε μονομιάς –η καρδιά του χτύπησε δυνατά, τον παλμό της βουνίσιας του ράτσας, της δικής του της γης. Σαν τώρα μονάχα να 'φτασε εκεί, τώρα μονάχα να 'χε γυρίσει. Αυτά τα χνάρια γινόντανε τώρα, ξαναγινόνταν, η σιγουριά του η χαμένη πως είχε φτάσει σε τόπο που δεν ήταν ανύπαρκτος, που δεν ήτανε της νοσταλγίας του μόνο, της φαντασίας του –η σιγουριά που είχε χάσει μέσα σ' αυτούς τους τρελούς, τους μισούς, τους αφιονισμένους, τους νικημένους ανθρώπους που βρήκε γυρίζοντας.

Πήγε ως την άλλη άκρη απ' το ξέφωτο, έφκιασε λίγο τον τόπο με τις παλάμες του, άδειασε εκεί το δισάκι του. Την άλλη μέρα ξεκίνησε απ' το πρωί – το ψωμί, το τυρί, που της άφησε, δεν ήταν εκεί. Της έφερε πάλι –και ζάχαρη. Και τις άλλες μέρες –κάθε μέρα.

–Ε, λοιπόν, είπε ο γέρος ο Τράκας. Για μεγάλη δουλειά πας εσύ. Ξυλεία; Καλά το κατάλαβα.

–Και βέβαια, είπε αυτός χωρίς καμιά δυσκολία.

–Θα γράψω αμέσως στα παιδιά μου στη Λάρισα. Γι' αυτό δεν τα 'θελες τα καθαριστήρια.

–Και βέβαια, είπε πάλι ο Σκουρογιάννης, μεγάλη δουλειά.

–Αυτό μελετάς εκεί πάνω που πας;

–Αυτό.

–Καλά κάνεις. Το 'ξερα εγώ.

Και το μελετούσε. Πάρα πολύ. Μέρα με μέρα το φαΐ που της άφηνε στην ίδια θέση. Ώσπου την είδε. Ξεπρόβαλε μέσα απ' τα δέντρα. Στάθηκε μια στιγμή –τράβηξε ύστερα για τη θέση που της άφηνε το φαΐ. Τον είδε, τρόμαξε, έκανε να φύγει πίσω –έμεινε εκεί. Αυτός την κοιτούσε ασάλευτος. Πρέπει να 'τανε μικρή, θηλυκιά, δε θα 'ταν ακόμα δύο χρονών. Μείναν έτσι –και κοιταζόνταν. Ο τελευταίος άνθρωπος του Ντομπρίνοβου κ' η τελευταία αρκουδίτσα του Πίνδου στάθηκαν εκεί στο ξέφωτο εκείνο του δάσους, από τις δύο τις μεριές του και κοιταζόντανε. Δύσπιστα, δισταχτικά και καχύποπτα –χωρίς να μπορούν να φύγουν– δεν είχανε που να πάνε.

Την άλλη μέρα τ' άρχιζε πια το μεγάλο παιγνίδι: γέμισε τον τορβά του, πήρε μαζί του και το μεγάλο δίκοπο μαχαίρι. Έκατσε στη θέση του και περίμενε. Την ίδια ώρα, τη χτεσινή, το ζώο ξαναπρόβαλε μέσ' απ' τα δέντρα. Ξανασταθήκανε μια στιγμή και κοιταχτήκανε πάλι. Άνοιξε το δισάκι του, του πέταξε ένα κομμάτι ψωμί. Το ζώο το πήρε, πήγε τώρα κοντύτερα. Και τρίτο – ακόμα κοντύτερα. Είτανε τόσο κοντά, που χρειάστηκε να κρατάει τη λαβή του μαχαιριού του. Του πέταξε ύστερα μια σακουλίτσα ζάχαρη –όλα πήγανε καλά για σήμερα.

Και πήγανε και τις άλλες μέρες. Και το ζώο πλησίαζε κάθε φορά περισσότερο, τρία μέτρα, δύο μέτρα, ένα μέτρο, μισό.

–Και πως πάμε; Ρώτησε ο Τράκας.

–Τελειώνει, είπε αυτός, έρχεται πια το φθινόπωρο.

Και τελείωσε στ' αλήθεια. Άπλωσε πια και το χέρι του –μια χούφτα ζάχαρη. Η αρκούδα πήγε και το 'γλειψε. Και την άλλη μέρα –και την παράλλη κ' έμεινε δίπλα του, περιμένοντας. Και τότες αυτός άπλωσε τα χέρια του και της αγκάλιασε το κεφάλι. Το ζώο τ' άφησε μ' εμπιστοσύνη μέσα στα χέρια του. Ξεχείλισμα της δικής του λύπης, της μοναξιάς, της απελπισιάς του –έσφιξε τ' αγαπημένο κεφάλι μέσα στα χέρια του. Η αρκουδίτσα τανύστηκε –ένιωσε μέσα στα χέρια του το σπαρτάρισμα του αζευγάρωτου θηλυκού. Έτσι όπως είτανε έσκυψε και το φίλησε στο κούτελο, το ζώο μούγκρισε, στα δικά του τα μάτια ανεβήκαν τα δάκρυα, τόσον καιρόν κρατημένα.

–Τελειώσαμε, του 'πε του Τράκα.

–Έγραψα πια στα παιδιά, είπε εκείνος.

Το φθινόπωρο φτάνει πάντα γρήγορα στον Πίνδο –τον Οκτώβρη συννεφιάζει πια, αρχίζει κιόλας το κρύο. Ο Σκουρογιάννης κατάλαβε –η ώρα της αρκούδας του για το χειμωνιάτικο ύπνο της κόντευε. Έβλεπε τα μάτια της και μισόκλειναν κάποτε, το κεφάλι της βάραινε. Κάθεται δίπλα του, του γλείφει κάποτε και το χέρι μα το φαΐ της από μέρα σε μέρα όλο λιγότερο γίνεται.

Αυτή τον πήγε στη χειμωνιάτικη τρύπα της –μια μεγάλη κουφάλα και τρία πεύκα τριγύρω. Αυτός κουβάλησε ζάχαρη, της την έβαλε σε μια γαβάθα –να την βρει ξυπνώντας την άνοιξη. Ξάπλωσε το ζώο, του χάιδεψε αυτός το κεφάλι στο κούτελο, όπως χαϊδεύουνε τα σκυλιά. Μισάνοιξε μια φορά τα μάτια του πάλι –όλο και βάραινε– έγειρε το κεφάλι του. Αυτός έσκυψε, το χάιδεψε καναδυό φορές –είχε κοιμηθεί. Τελείωσε. Σηκώθηκε να φύγει. Ξαναστάθηκε μια στιγμή στην άκρη της κουφάλας:

–Κοιμήσου εσύ, έρμου πουλί μου, κοιμήσου τώρα. Θα ξαναβρεθούμε την άνοιξη; Ιμείς οι δυο απομείναμαν σε τούτον τον τόπο –κανένας άλλος– δεν έμεινε τίποτα εδώ.

Και κατέβηκε στο ερημωμένο χωριό, που δεν είχε να κάνει τίποτα, τετράδιπλα ορφανεμένος.

Και τότες έρχεται ο συγγραφέας ο φίλος μας, αυτός που γράφει και τούτη την ιστορία. Αρχίζει τώρα να φανερώνεται κι ο χαλασμός ο δικός του. Την γράφει, την πάει την ιστορία του και να την τελειώσει δεν ξέρει. Διχασμένος, μοιρασμένος, κομματιασμένος ανάμεσα σε σαράντα δύο Ντομπρίνοβα και σαράντα δύο σημερινές πολιτείες, σαράντα δύο καλούς Σκουρογιάννηδες και σαράντα χιλιάδες δικές του μαύρες κακίες, δεν ξέρει να δώσει μια λύση. Είχε χίλιες έτοιμες, σωστές, να διαλέξει κάποια, όπως κάθε συγγραφέας της προκοπής ξέρει να κάνει: Να το σκοτώσει ο Σκουρογιάννης τ' αγαπημένο του ζώο. Να πεθάνει και κείνος μαζί του. Να του το σκοτώσουν οι Ντομπρινοβίτες, οι Σκαμνελίτες, όπως σκοτώνουν λαθραία τις άλλες αρκούδες. Με μια στάλα καλοσύνη μπορούσε ακόμα να βάλει το Σκουρογιάννη και να το πάρει μαζί του, να το κρατήσει στην αυλή του σπιτιού του –αυτό θα 'ρχόταν πίσω του σα μανάρι– όπως είχε ακούσει παλιά και κάναν οι βλάχοι –ούρσου τη λέγανε την αρ-

κούδα που ’χαν δεμένη μπροστά στο κονάκι τους. Και δεν τις θέλει –καμιά απ’ αυτές δεν του πάει. Το Ντομπρίνοβο, λέει, με την παλιά προκοπή του, οι γεροί του ανθρώποι που ξεριζώθηκαν και χαθήκαν, ο Σκουρογιάννης εκείνος που γύρισε να το βρει και δεν βρήκε τίποτα, η τελευταία αρκουδίτσα του Πίνδου που πεινασμένη, αζευγάρωτη, του φιλούσε τα χέρια –πέθαναν. Και πέρα απ’ το θάνατο, λέει, δεν είναι τίποτα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ
Ο γυρισμός του ξενιτεμένου

–Παλιέ μου φίλε τι γυρεύεις;
χρονιά ξενιτεμένος ήρθες
με εικόνες που έχεις αναθρέψει
κάτω από ξένους ουρανούς
μακριά απ' τον τόπο το δικό σου.

–Γυρεύω τον παλιό μου κήπο·
τα δέντρα μου έρχουνται ως τη μέση
κι οι λόφοι μοιάζουν με πεζούλια
κι όμως σαν ήμουνα παιδί
έπαιζα πάνω στο χορτάρι
κάτω από τους μεγάλους ίσκιους
κι έτρεχα πάνω σε πλαγιές
ώρα πολλή λαχανιασμένος.

–Παλιέ μου φίλε ξεκουράσου
σιγά-σιγά θα συνηθίσεις·
θ' ανηφορίσουμε μαζί
στα γνώριμά σου μονοπάτια
θα ξαποστάσουμε μαζί
κάτω απ' το θόλο των πλατάνων
σιγά-σιγά θα 'ρθούν κοντά σου
το περιβόλι κι οι πλαγιές σου.

–Γυρεύω το παλιό μου σπίτι
με τ' αψηλά τα παραθύρια
σκοτεινιασμένα απ' τον κισσό
γυρεύω την αρχαία κολόνα
που κοίταζε ο θαλασσινός.
Πώς θες να μπω σ' αυτή τη στάνη;
οι στέγες μού έρχουνται ως τους ώμους
κι όσο μακριά και να κοιτάξω
βλέπω γονατιστούς ανθρώπους
λες κάνουνε την προσευχή τους.

–Παλιέ μου φίλε δε μ' ακούς;
σιγά-σιγά θα συνηθίσεις
το σπίτι σου είναι αυτό που βλέπεις
κι αυτή την πόρτα θα χτυπήσουν
σε λίγο οι φίλοι κι οι δικοί σου
γλυκά να σε καλωσορίσουν.

–Γιατί είναι απόμακρη η φωνή σου;
σήκωσε λίγο το κεφάλι
να καταλάβω τι μου λες
όσο μιλάς τ' ανάστημά σου
ολοένα πάει και λιγοστεύει
λες και βυθίζεσαι στο χώμα.

–Παλιέ μου φίλε συλλογίσου
σιγά-σιγά θα συνηθίσεις
η νοσταλγία σού έχει πλάσει
μια χώρα ανύπαρχτη με νόμους
έξω απ' τη γης κι απ' τους ανθρώπους.

–Πια δεν ακούω τσιμουδιά
βούλιαξε κι ο στερνός μου φίλος
παράξενο πώς χαμηλώνουν
όλα τριγύρω κάθε τόσο
εδώ διαβαίνουν και θερίζουν
χιλιάδες άρματα δρεπανηφόρα.

Αθήνα, άνοιξη '38

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ
Στοιχεία από τη δεκαετία του '60

Το βιβλίο αυτό, χρησιμοποιώντας πολλά είδη λόγου όπως επίσημες και προσωπικές επιστολές και άρθρα από εφημερίδες, επιδιώκει να ανασυνθέσει τη ζωή στη δεκαετία του '60 (τα προβλήματα που απασχολούσαν τους ανθρώπους με κορυφαίο τη μετανάστευση, τη φτώχεια που τους οδηγούσε εκεί) αλλά και να δώσει το ύφος των ανθρωπίνων σχέσεων. Τα παρακάτω κείμενα είναι επιστολές ανθρώπων που επιθυμούν να μεταναστεύσουν και απευθύνονται σε επίσημες κρατικές αρχές.

Εν Λαρίση τη 19η Μαρτίου 1960

Σεβαστέ κύριε αντιπροσωπάρχα,

Έμαθα πως παίρνετε ανθρώπους για την Αυστραλία από μια κοπέλα που φεύγει και αυτή και είναι παντελονού. Σας παρακαλώ, αν παίρνετε ακόμα να μου γράψετε τι χαρτιά να φτιάξω. Είμαι 36 ετών ορφανή γονέων. Η δουλειά μου είναι υφάντρια και νοσηλεία, ως αδελφή νοσοκόμα. Δεκατέσσερα χρόνια στο εργοστάσιο Καλαμοχέρα όπου σταμάτησα λόγω ανικανοποίητου μιστού και τέσσερα χρόνια σε κλινική.

Περιμένω απάντησή σας με όλα τα απαιτούμενα δικαιολογητικά προς εγγραφή στους καταλόγους σας και αν είναι δυνατόν το γράμμα συστημένο για να μη χαθεί. Διότι επείγομαι να μεταναστεύσω.

Μετά τιμής
Δεσποινίς Μαρία Θωμά Καραγεωργίου

Κορυφάσιον, 21.10.1963

Αγαπητέ αλλά άγνωστε άνθρωπε για μένα, προς εσέ που θα διαβάσεις το γράμμα μου, μη με παρεξηγήσεις.

Θέλω να μου πεις αν μπορώ να μεταναστεύσω μέσω της ΔΕΜΕ. Προς τα πού πότε και αν. Δηλαδή προς το ποιο κράτος, παραδείγματος χάριν Γερμανία, Αφρική, Αυστραλία, Καναδά. Θέλω να φύγω από την αγροτική ζωή. Όπου είναι δυνατόν.

Περιμένω με αγωνία απάντησή σου. Να μου τα γράψεις ό,τι χρειάζονται, όλα. Είμαι 19 ετών.

Παρασκευή Κανέλλου

13.5.1960

Κύριοι,

Παρακαλώ όπως με πληροφορήσετε αν ημπορώ να μεταναστεύσω για την Αυστραλία. Είμαι γεννηθείς το 1943 και καταφέρνω να μιλώ λίγα εγγλέζι-

κα. Εργάζομαι τρία χρόνια στο Ξενία Ναυπλίου. Είμαι τελειόφοιτος του δημοτικού. Έχω δύο αδελφές στο Σίντνεϋ της Αυστραλίας. Έχουν πάει και οι δύο με την εταιρία σας. Είναι δίδυμες και πήγαιναν στη σχολή Κηφισιάς, Λεβίδου 40, και έμαθαν μερικές ξένες λέξεις και ό,τι άλλο δίδασκαν εκεί. Και τώρα βρίσκουνται στο Σίντνεϋ από 5 μήνες. Εγώ είμαι στο Ξενία βοηθός σερβιτόρου, αλλά καταφέρνω καλά τη δουλειά μου στο εστιατόριο. Δεν ξέρω αν έχετε έρθει καμιά φορά αλλά ελπίζω να γνωρίζετε από σερβίς πολυτελείας. Έχω γονείς και υπογράφουν να φύγω. Περιμένω απάντηση.

Μίμης

Εν Ληξουρίω τη 10η Δεκεμβρίου 1961

Προς τα γραφεία της ΔΕΜΕ, καλημέρα σας.

Πρώτον θέλω να με πληροφορήσετε εάν μπορώ να μεταναστεύω αεροπορικώς, με την οικογένεια μου. Με το καράβι όχι διότι φοβούμαι και είναι μακρύ το ταξίδι στη θάλασσα. Εάν υπάρχει τρόπος με το αεροπλάνον, έχει καλώς. Έχω και δύο μικρά κάτω των επτά ετών. Παρακαλώ να με πληροφορήσετε πόσα χρήματα θα χρειαστώ για όλα τα έξοδα, στεριάς και αέρος. Έχω και αδελφόν στην Αυστραλία, έχει εκεί πέντε χρόνια, είχε πάει μέσον ΔΕΜΕ και μου γράφει πολύ καλά λόγια. Έτερον ουδέν και μένω έως απαντήσεώς σας.

Παναγής Πυλαρινός Κωνσταντελάτος του Γερασίμου

Με στενοχωρεί πολύ που παρέλειψα να σας πω ότι είμαι υποδηματοποιός.

[1989]

ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΙΤΗ
Κάποτε ο κυνηγός

Το μυθιστόρημα αυτό αφηγείται την επιστροφή στην Ελλάδα μιας οικογένειας πολιτικών προσφύγων από την Τασκένδη της Σοβιετικής Ένωσης. Πολιτικοί πρόσφυγες έγιναν όσοι έλληνες, αριστεροί στις πολιτικές τους πεποιθήσεις, μετά την ήττα τους στον Εμφύλιο πόλεμο (1946-1949) κατέφυγαν στη Σοβιετική Ένωση και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης για να γλυτώσουν τις διώξεις. Η οικογένεια του βιβλίου αποτελείται από τη γιαγιά, τον πατέρα, τη μητέρα και τρία παιδιά. Επιστρέφει στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Ίσως δε χρειάζεται να ξαναζωντανέψω τα γεγονότα που μας έσπρωξαν σε τούτη τη μεγάλη αλλαγή και στην επιστροφή στην πατρίδα των προγόνων μας, που δεν ήταν και κυριολεκτική επιστροφή, εφόσον εμείς δεν κατεβήκαμε στο νότο, στη Λακωνία και στο χωριό της γιαγιάς Άγιος Νικόλας. Εκεί στο χωριό η κατάσταση θα ήταν δύσκολη για μας και πικρή για τη γιαγιά. Το σπιτάκι της, μικρό, πέτρινο, εκατόχρονο και βάλε, το σπίτι που έκλεισε μέσα του λύπες και χαρές, γάμους και γιορτές, πένθη και γέννες, δεν της ανήκε πια. Κάτι ορισμένα ξαδέλφια από το σόι της μάνας της, κάτι η αφαίρεση της ιθαγένειας, κάτι τα δικαιώματα των αδελφών του άντρα της, το σπίτι κουρσεύτηκε και κατακυριεύτηκε και μαζί η σχέση της γιαγιάς με τους συγγενείς, που ήταν και αντιθέτων μάλιστα πολιτικών φρονημάτων και που την είχαν διαγράψει, έτσι ή αλλιώς, τη γιαγιά. Από το μικρό περιβολάκι της με τις πορτοκαλιές πέρασε ο δημόσιος δρόμος, αφύλαχτο και ποιος να το προστατέψει, ποιος να τρέξει σε νομαρχίες, δικαστήρια, Σπάρτη και Γύθειο, ποιος ν' ανοίξει αλληλογραφίες με την Τασκένδη. Έτσι το μόνο που απόμεινε ήταν μια λωρίδα, μια χαρακιά με ξεραμένο χορτάρι, κι ένα σωρό πέτρες, που η γιαγιά αρνήθηκε ν' αντικρίσει και εξαιτίας όλων αυτών, της «προδοσίας» όπως έλεγε, δε θέλησε να επισκεφθεί τον τόπο της. «Ούτε στον ύπνο μου πια», τόνιζε. Δεν το πιστεύω. Μπορεί και κάθε βράδυ να τον ονειρευόταν.

«Εγώ μονάχα ξέρω τον καημό μου, Ευρυδίκη μου, μα πώς να πάω, πώς να ζυγώσω έτσι σαν την αμαρτωλή και την κυνηγημένη; Και πώς να τους πετάξω κατάμουτρα, σαν φτυσιά, την πίκρα μου; Έπειτα οι περισσότεροι από αυτούς πάνε, έφυγαν απ' αυτό τον κόσμο. Ας τους συχωρέσει ο Θεός, γιατί εγώ δεν μπορώ ακόμα. Ακόμα παιδεύομαι με την ψυχή μου, κι αν τύχει και κάτι ξαφνικό, πώς θα την παραδώσω στον Ύψιστο έτσι που 'ναι μαυρισμένη…»

«Δε θα τύχει, γιαγιά, πώς να τύχει. Εσύ είσαι ζωηρότερη απ' όλους μας. Αλλά να, ένα μικρό ταξιδάκι προς τα κει, μια επίσκεψη έστω, να δεις, να κρίνεις. Κι ύστερα αποφασίζεις. Δεν έχεις την περιέργεια, την αγωνία;»

«Α, μπα, παιδί μου. Όχι, Ευρυδίκη μου, για όσο νιώθω έτσι κακοφανισμένη δεν πηγαίνω. Μπορεί αργότερα, αν είμαστε καλά. Και να σου πω. Τι να δω από το σπιτικό μας, απ' το νοικοκυριό μου; Τους καινούριους νοικοκυραίους, τους κατεργαραίους, τους λήσταρχους, τους θεομπαίχτες; Ή να καμαρώσω τα μπετά που έριξαν και το 'καναν αγνώριστο; Αυτό! Αυτό που ήταν χτισμένο αμέσως μετά την Επανάσταση! Να ξέρεις. Από κομπανία φερμένη απ' τα μέρη της Τρίπολης. Τεχνίτες πρώτης. Βάσταγαν βλέπεις τα μυστικά του επαγγέλματός τους από γενιά σε γενιά κι έφερναν γύρα τα κεφαλοχώρια κι έφτιαχναν σπί-

τια γερά και σπίτια που μιλούσαν. Αχ και να 'βλεπες τους τοίχους του σπιτιού μας. Ογδόντα πόντοι πάχος. Να μην ακούς Θεού βροντή το χειμώνα. Να βαστούν τη δροσιά της νύχτας το κατακαλόκαιρο. Τώρα λέει –η ανιψιά μου η Βασιλική το 'γραψε πέρσι, θα πρέπει να το θυμάσαι– έκαναν το κατώι καφετερία. Με αλουμινένιες πόρτες, καθρέφτες, βιτρίνες και τα ρέστα. Και κόκκινες καρέκλες. Έβαλαν τέντα. Ότι λέει τους βρώμιζε το χώρο η κληματαριά που φύτεψε ο προπάππος σου, ροζακί, με ρόγες μεγάλες σαν αμύγδαλα, να τρώμε να φχαριστιόμαστε, να δένουμε και το γλυκό μας της χρονιάς, να ταγίζονται και τα πετούμενα ολοχρονίς. Καφετερία σού λέει… Όχι, παιδάκι μου, πώς να πάω; Εσείς αν θέλετε κι αν μπορείτε, να πάτε μια μέρα. Εγώ, να το ξέρεις, δεν είμαι για παραπανίσιες δοκιμασίες. Να 'τανε θαμμένος εκεί ο παππούλης σας, ο Σταύρος μου, μάλιστα. Μα αυτού, μάτια μου, το κορμάκι δε βρέθηκε. Ποιος ξέρει σε ποια φαράγγια το γκρέμισαν μαζί με των άλλων παλικαριών τα κορμιά. Κι έτσι πήγαν. Αδιάβαστοι. Άκλαυτοι. Οχ, ο Εμφύλιος! Οχ και πάλι οχ! Ένα θεριό. Που ταΐστηκε με τόσες ψυχές, μα αυτό, μάτια μου, δε χόρταινε κι ήθελε, όλο ήθελε. Και σπίτια και νοικοκυριά και τα πιο καλά νιάτα. Τα πιο χρυσά. Μη, παιδί μου, μη ετούτη την κουβέντα, για το Θεό».

Και σταματούσε, ίσα να πάρει ανάσα, να σκουπίσει και τα μάτια της που έτρεχαν με το μαντιλάκι που πάντα έκρυβε στο μανίκι της από μέσα, και αμέσως μετά συνέχιζε:

«Όσο για το κοιμητήρι του χωριού, εκεί όπου θάφτηκαν οι άλλοι παππούδες σου δηλαδή, άσ' τα. Όλα τ' άλλαξαν. Διαδρόμους τσιμεντένιους και μνημεία μαρμάρινα. Των υπαρχόντων δηλαδή. Και των εχόντων… Άσε, παιδάκι μου. Κουβέντα που αρχινήσαμε δα… Αλλά πάλι, ίσως χρειάζεται να ξέρεις. Αμέ, παιδάκι μου, η ζωή κύκλους κάνει. Γι' αυτό έχε τα μάτια σου ανοιχτά. Και την καρδιά σου. Γιατί δίχως αυτήν όλα είναι χαμένα. Να το ξέρεις».

Πρώτα πρώτα μας παρακίνησε ένα γράμμα. Είχαν προηγηθεί τα σημάδια της οικονομικής κρίσης, λόγω των αλλαγών στο πολιτικό σύστημα, οι πρώτες καταιγίδες, αραιές στην αρχή, πυκνότερες όσο περνούσε ο καιρός, που δεν ήταν βέβαια με το μέρος μας, με το μέρος των μισθωτών. Μπροστά στην κρίση αυτή, που πρωτοφάνηκε τις χρονιές '75-'76, εμπρός στο μακρύ χειμώνα που προμηνυόταν ο δυσκολότερος των τελευταίων χρόνων, άρχισαν τα ξεπουλήματα, οι περιορισμοί και φυσικά οι απολύσεις. Όχι όμως των Ουζμπέκων και των άλλων ασιατικών φυλών. Ρώσοι απολύονταν. Κατά εκατοντάδες. Μέσα σ' αυτούς ήταν κι ο πιο καλός φίλος του πατέρα, ο Βλαντιμίρ Κοζίτσεφ, από τη Μόσχα. Μηχανολόγος. Όταν ήρθε να μας αποχαιρετήσει, τα μάτια του ήταν κατακόκκινα, φαίνεται θα είχε κλάψει με τις ώρες.

Όχι, ο πατέρας δεν είχε πρόβλημα με το Πανεπιστήμιο, η ηλεκτρονική φυσική –ραδιοηλεκτρολογία– εξακολουθούσε να διδάσκεται. Το πρόβλημα ήταν ο πληθωρισμός. Που κάλπαζε. Ασυγκράτητος πια. Τόσο που να αναγκαστεί ο πατέρας, στις ελεύθερες ώρες του, να κάνει τον ταξιτζή. Με το αυτοκίνητό μας. Ένα Μασκβίτς που άλλωστε είχε περιπέσει σε αχρηστία – απλησίαστη η βενζίνη.

Συμπτωματικά τότε έχασε τη δουλειά της η μάνα, αλλά τους πρώτους μήνες την πήραν βοηθητική σ' ένα παιδικό σταθμό, κοντά στο σπίτι, και υπήρχε μια αναμονή, μια απουσία απελπισίας, παρόλο που διαπιστώναμε, κάθε μέρα και με περισσότερη ανησυχία, ότι τα χρήματα που έμπαιναν στο σπίτι δεν έφταναν μήτε για τα βασικά είδη που χρειάζεται μια εξαμελής οικογένεια. Η γιαγιά είχε συνταξιοδοτηθεί, με πλήρη σύνταξη, μολονότι τα χρόνια που δούλεψε στο εργοστάσιο κοπής στρατιωτικού υλικού δεν ήταν αρκετά, αλλά αυτή ήταν η τακτική του σοβιετικού τότε κράτους απέναντι στους πολιτικούς πρόσφυγες, μα και πάλι, με τον πληθωρισμό, τα χρήματα εξανεμίζονταν, είχε πει πως θα αναλάμβανε κάτι περιστασιακό και έκτακτο, κάτι σχετικό με ραπτική, αλλά τώρα πια πού ευκαιρία, που οι άνεργοι στέκονταν σε ουρές έξω από τα γραφεία εργασίας. Από το ξημέρωμα. Και ήταν το κρύο αλύπητο, και χιονισμένος ο κόσμος, δε ζεσταινόμαστε, και δεν ντρέπομαι να πω ότι η στέρηση είχε εγκατασταθεί μόνιμα στο σπίτι μας και δεν το ξεκουνούσε με τίποτα. Με τίποτα. Εκείνες τις χρονιές, μιλάμε για αρχές της δεκαετίας το '80, αρκετοί από τους δικούς μας είχαν πάρει το δρόμο της επιστροφής. Οι ειδήσεις από την πατρίδα έφταναν παρήγορες. Ότι οι αρμόδιοι υπουργοί της καινούριας, σοσιαλιστικής πια, κυβέρνησης είχαν εξετάσει και κατανοήσει το πρόβλημα των Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης που επιθυμούσαν την παλιννόστηση, είχαν παραδεχτεί πως ναι, πλησίαζε πια ο καιρός της επιστροφής και καλώς να ορίσετε. Και θα σας δοθεί κάθε δυνατή βοήθεια. Επιδόματα κυρίως, μικρές έκτακτες οικονομικές ενισχύσεις, και ηθική συμπαράσταση αμέριστη. Έγιναν διάφορες συναντήσεις, συζητήσεις, συνεννοήσεις, ακούστηκαν πολλά, όλα ενθουσιώδη, μερικοί έκλαψαν. Που έφυγε πια και πάει η καχυποψία απέναντι στους πολιτικούς πρόσφυγες. Άλλοι ήταν πιο επιφυλακτικοί, μα οι περισσότεροι Έλληνες της Τασκένδης αποφάσισαν το γυρισμό, δε γινόταν κι αλλιώς, παραείχε δυσκολέψει η ζωή. Και κυρίως παραείχε δυναμώσει ο πόθος της επιστροφής. Η νοσταλγία, σαν μια μεταδοτική αρρώστια, είχε απλωθεί κι είχε θεριέψει εκείνο τον καιρό, κόβοντας την ψυχή στα δυο, λύνοντας τα μέλη, ελευθερώνοντας τα λόγια.

«Γυρνάμε. Δεν τα 'μαθες; Την άλλη Τετάρτη. Αχ κι έχω ένα τρέμουλο, βρε αδελφέ, κι ένα φόβο. Μια δειλία. Λες να 'ναι απ' τη χαρά;» έλεγε η γιαγιά μου σε γνωστούς και φίλους.

«Ζήτω! Φεύγουμε», φώναζαν τ' αδέλφια μου, η Μαργαρίτα και ο Σταύρος, μικρότερά μου, εφτά κι οχτώ χρόνων, ελπίζοντας πως θ' αποφύγουν για ένα μεγάλο διάστημα τη φοίτηση στο σχολείο και το σχετικό διάβασμα. «Ζήτω! Φύγαμε», και κοκκίνιζαν από τη χαρά τους για το ταξίδι, που το φαντάζονταν περιπετειώδες και γεμάτο εκπλήξεις. Κι εδώ είχαν δίκιο, γιατί και περιπέτειες συναντήσαμε, και προπαντός εκπλήξεις.

Και η πρώτη έκπληξη ήρθε με τα δύο αδελφάκια μου. Που έπαθαν όταν, μετά από ένα ταξίδι που βάστηξε οχτώ περίπου μέρες (τρένο στην αρχή για Μόσχα, κι άλλο για Οδησσό, και τέλος πλοίο), φτάσαμε στο λιμάνι του Πειραιά. Μεσημέριαζε, κι είχε μια βρώμα και μια κίνηση μέχρι εκεί που έφτανε το μάτι σου, και παντού φωνές, γρήγορες και απαιτητικές, καμιά φορά και θυμωμένες, βλαστήμιες και σπρωξίματα και κτίρια πελώρια να σου κάθονται

στην καρδιά, κολλημένα το ένα στ' άλλο, και δε φύσαγε καν να καθαρίσει η ατμόσφαιρα, κι όλα τα πρόσωπα άγνωστα, κι η κούρασή μας μεγάλη, και ο Σταύρος και η Μαργαρίτα μας αρνήθηκαν να κατεβούν. Έκλαιγαν και παρηγοριά δεν έβρισκαν, και δεν έπαιρναν από παρακάλια ούτε από αγριάδες, παρά φώναζαν «Πάμε πίσω, μαμά» και «Μαμά, πάμε σπίτι μας», κι όλο «Τασκέντ» και «Τασκέντ» έλεγαν και δεν ξεκουνούσαν, καθυστερήσαμε, και μια η γιαγιά να τα καλοπιάνει, μια να κρέμονται στη φούστα μου, μια ο πατέρας να τα αγκαλιάζει και να τους δίνει υποσχέσεις, ήρθαν κι ένας δυο νέοι άντρες από το πλήρωμα για ενίσχυση και «Τώρα το καράβι φεύγει για την Αμερική. Μήπως θέλεις να 'ρθεις; Ε, νεαρέ;» είπαν στον Σταυράκη μας. «Αλλά θα δουλέψεις. Ματσακόνι. Να ξέρεις…» μα η μητέρα τους έγνεψε να φύγουν, είχαν φοβηθεί τα παιδιά κι άλλος καημός δε χρειαζόταν, ωστόσο έκλαψαν αρκετά ακόμα, έκλαψαν, μέχρι που αρχίσαμε να ξεφορτώνουμε τα πράγματά μας. Ό,τι τελοσπάντων μπορέσαμε να πάρουμε μαζί μας από ένα καλοστημένο παλαιότερα νοικοκυριό.

[1997]

ΙΩΑΝΝΑ ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΗ

Νύφες

Το παρακάτω κείμενο είναι η αρχή του σεναρίου που έγραψε η γνωστή συγγραφέας για την ταινία του Παντελή Βούλγαρη Νύφες. *Βρισκόμαστε στις αρχές του 20ου αιώνα στη Σαμοθράκη. Η ηρωίδα, η Νίκη υποδέχεται την αδελφή της Ελένη που γυρίζει από την Αμερική όπου πήγε να παντρευτεί έναν έλληνα μετανάστη αλλά δεν άντεξε και επέστρεψε άπρακτη.*

1. Σαμοθράκη, λόφος με θέα στο λιμάνι-απόγευμα

Μια νέα γυναίκα στα μαύρα, λεπτή 25χρονη με αυστηρή ομορφιά, η Νίκη, τρέχει σαν γοργόφτερο πουλί στην κατηφόρα του λόφου και ο αέρας τής σηκώνει το φουστάνι.

Το ποστάλι «Παναγίτσα» πλησιάζει στο λιμάνι.

2. Λιμάνι, Σαμοθράκη-απόγευμα

Η Νίκη κατηφορίζει στην προκυμαία προς το ποστάλι. Αποφεύγει τα βλέμματα των άλλων.

Η «Παναγίτσα» αγκυροβολεί και δένει. Όλες οι διαδικασίες γίνονται μάνι-μάνι. Η συνηθισμένη κίνηση: δυο κάρα, νησιώτες, επιβάτες, ναυτικοί.

Η Νίκη κοιτάζει ανυπόμονα προς το καΐκι και αναμένοντας παίζει με το βαφτιστικό ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΑΚΙ της. Έχουν κατέβει όλοι οι επιβάτες, εκτός από την Ελένη, 28 χρόνων, κι εκείνη στα μαύρα.

ΝΙΚΗ

(φωνάζει)

Άντε, Ελένη. Κατέβα.

Η Ελένη παίρνει ένα μπαουλάκι και επιτέλους κατεβαίνει. Η Νίκη κοιτάζει την Ελένη ερωτηματικά από την κορφή ως τα νύχια. Είναι χλωμή κι αδύνατη.

ΝΙΚΗ

Θεέ μου… Τι συνέβη αδελφούλα μου;
Μα τι σου έκανε αυτός ο άνθρωπος;

Αγκαλιάζονται. Η Ελένη κλαίει με πνιχτά αναφιλητά.

3. Αυλή σπιτιού Νίκης, Σαμοθράκη-απόγευμα

Μικρό φτωχικό σπίτι σε ύψωμα. Στη χωμάτινη αυλή κάπου είκοσι ασπρισμένοι ντενεκέδες με γαριφαλιές. Καθισμένοι στο χαμηλό πεζουλάκι δεκαπέντε συγγενείς.

Η Νίκη τους κερνάει καφέ και νερό και μετά πάει και κάθεται κοντά στις τρεις αδελφές της, την Ελένη και τις δύο μικρότερες, κάτω από τα 20, όλες μαυροφορεμένες. Το πρόσωπο της Ελένης στραμμένο αλλού.

Ένας πενηντάρης θείος με σκασμένο δέρμα βγάζει από την τσέπη του το μαντίλι του. Το σιδερώνει με τα χέρια πάνω στο γόνατό του.

ΘΕΙΟΣ

Μα να ξεγλιστρήσει μέσα από τα χέρια μας; Να πάει χαμένος κοτζάμ ράφτης; Κοτζάμ Σικάγο;

ΝΟΝΑ ΝΙΚΗΣ

Κοτζάμ Αμερική;

ΘΕΙΟΣ

Κορόιδο.

ΕΛΕΝΗ

Δεν άντεξα θείε…

ΝΟΝΑ ΝΙΚΗΣ

Ο Θεός γέμισε το σόι μας κόρες. Σαν ακρίδες. Κι ούτε προίκες, ούτε γαμπροί. Ας όψεται ο πόλεμος. Στο ράφι θα ξεμείνουνε τα πουλάκια μας.

ΘΕΙΟΣ

Οχτώ ξαδέρφες τις παντρειάς. Να του στείλουμε λοιπόν μιαν άλλη αυτουνού του Πρόδρομου.
Σωπαίνει για λίγο

ΘΕΙΟΣ

(αποφασιστικά)

Αυτή τη φορά απ' τη δικιά μου οικογένεια. Η Αλεξάνδρα μου είναι έτοιμη να πάει και στην άκρη του κόσμου.
(στην κόρη του)

Αλεξάνδρα… Πες το και μόνη σου.

Η Αλεξάνδρα, καθισμένη ανάμεσα στις ξαδέρφες της, σκύβει το κεφάλι.

ΘΕΙΟΣ
Πάτησε και τα 27.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
(ντροπαλή)
Τα 29.

ΘΕΙΟΣ
Σιωπή. Τα 27 θα λέμε.

ΜΑΝΑ ΝΙΚΗΣ
Εγώ αδερφέ, έχω τέσσερις ανύπαντρες και είμαι χήρα. Θέλω άλλη μια ευκαιρία. Η νονά της Νίκης ξέρει ότι χρειάζομαι περισσότερη βοήθεια.

ΝΟΝΑ ΝΙΚΗΣ
(απαλά)
Η σειρά σου Νίκη. Ο Πρόδρομος είναι τίμιος άνθρωπος. Και τώρα ξέρεις πιο πολλά αγγλικά. Θα σου μάθω κι άλλα.

ΘΕΙΟΣ
(απογοητευμένος)
Εμάς τι μας φωνάξατε τότε, αν το 'χετε κιόλας αποφασίσει;

Κάνει νόημα στις κόρες του να σηκωθούν.

ΘΕΙΟΣ
Είναι αδικία. Και ο Θεός αυτά τα βλέπει.

Η Νίκη και η Αλεξάνδρα ανταλλάσσουν ματιές. Ο θείος και οι δύο κοπέλες φεύγουν. Βαριά ατμόσφαιρα.

Η μάνα της Νίκης κοιτάζει την κόρη της με ντροπή.

ΝΟΝΑ ΝΙΚΗΣ
(στη Νίκη)
Αυτή τη φορά δε θα γίνουν λάθη.

Η Νίκη μένει αμίλητη μα τα μάτια της λένε πολλά.

6. Νεκροταφείο, Σαμοθράκη-ημέρα

Αμπέλια στις γύρω πλαγιές. Λαμπρή λιακάδα. Στην κορφή ενός λόφου το νεκροταφείο του χωριού. Η Ελένη και η Νίκη μπροστά σ' έναν ταπεινό τάφο που γράφει: ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΔΟΥΚΑΣ, 53 ΕΤΩΝ.

Η Ελένη ανάβει το καντήλι, η Νίκη ασπρίζει.

ΕΛΕΝΗ
Όταν έφτασα…

ΝΙΚΗ
Είχε χιονοθύελλα.

ΕΛΕΝΗ
Ναι.

ΝΙΚΗ
Το χιόνι ήταν ένα μέτρο.

ΕΛΕΝΗ
Έκλαιγα για δεκαπέντε μερόνυχτα. Δε με σήκωσε το Σικάγο.

ΝΙΚΗ
Και λες να σηκώσει εμένα;

ΕΛΕΝΗ
Είσαι αλλιώς εσύ. Δεν κλαις. Ποτέ δεν έχεις κλάψει. Και μιλάς την ξένη γλώσσα.

Η Ελένη πιάνει το θυμιατό και θυμιάζει πάνω από τον τάφο.

ΕΛΕΝΗ
Σου ορκίζομαι στα κόκαλα του πατέρα Νίκη. Ο Πρόδρομος είναι μαλακός άνθρωπος. Με τ' αδέρφια του μου πληρώσανε το εισιτήριο της επιστροφής και ούτε να με δείρει, ούτε να με βλαστημήσει.

ΝΙΚΗ
Δεύτερη γυναίκα από το ίδιο σπίτι σε τέσσερις μήνες… Τι θα σκέφτηκε;

ΕΛΕΝΗ

Συμφώνησε αμέσως. Αφού κι εγώ απόρησα.

ΝΙΚΗ

Ας μην ήμουνα μοδίστρα.

Η Νίκη με το μαύρο μαντήλι της σκουπίζει τον ιδρώτα από το μέτωπό της.

ΕΛΕΝΗ

Αγαπάς εδώ, στο νησί;

ΝΙΚΗ

Έραψα ποτέ καινούργια φούστα για να βγω ραντεβού; Έβαλα γιασεμιά στο στήθος; Περίμενα ποτέ τον ταχυδρόμο; Ο έρωτας, Ελένη, είναι για τους χασομέρηδες. Να μου λείπει.

Σιωπή.

ΝΙΚΗ

Ας ήταν κάποιος άγνωστος. Κάποιος που να περίμενε εμένα πρώτη…

Η Νίκη βγάζει τη φωτογραφία του Πρόδρομου. Σχεδόν 40, με αραιά μαλλιά, μουστάκι, ήρεμο βλέμμα.

ΝΙΚΗ

Ξενιτεύομαι να παντρευτώ με το ίδιο νυφικό και με την ίδια φωτογραφία που πέρυσι βαστούσες εσύ.

[2004]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νανουρίσματα 7
Δημοτικά..... 9
Έντεχνα..... 15

Γεώργιος Χορτάτσης, «Ερωφίλη»..... 23
Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ερωτόκριτος*..... 24
Σαίξπηρ, *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*..... 25
Καταλόγια..... 26

Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου, «Αυτοβιογραφία»..... 37
Ρέα Γαλανάκη, «Η Μεταμφίεση»..... 39
Ελένη ή ο κανένας..... 42
Διδώ Σωτηρίου, *Οι επισκέπτες*..... 44

Ανδρέας Λασκαράτος, «Ο κακός μαθητής»..... 49
«Ο καλός μαθητής»..... 50
Πέτρος Τατσόπουλος, *Οι ανήλικοι*..... 51
Γιώργος Ιωάννου, «Μετρημένα καρύδια»..... 53

Κ.Π. Καβάφης, «Όσο μπορείς»..... 59
«Τείχη»..... 59
«CHE FECE… IL GRAN RIFIUTO»..... 60
«Τα παράθυρα»..... 60
«Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον»..... 60
Αθανάσιος Χριστόπουλος, «Τώρα»..... 61
Κώστας Καρυωτάκης, «Ανδρείκελα»..... 62
Γιώργος Σεφέρης, «Άρνηση»..... 63
«Τρία Χαϊκού»..... 63
Ανδρέας Εμπειρίκος, «Τριαντάφυλλα στο παράθυρο»..... 64
Οδυσσέας Ελύτης, «Στα χτήματα βαδίσαμε όλη μέρα»..... 64
Μανόλης Αναγνωστάκης, «Στο παιδί μου»..... 65

Πηνελόπη Δέλτα, «Πρώτες ενθυμήσεις»..... 69
Τρελαντώνης..... 71
Γρηγόρης Ξενόπουλος, *Στέλλα Βιολάντη*..... 74
Ζωρζ Σαρρή, *Τα Χέγια*..... 78

Νίκος Εγγονόπουλος, «Μπολιβάρ, ένα ελληνικό ποίημα»..... 83
«Ελεωνόρα»..... 85
Δημοτικό τραγούδι, «Μονομαχία ηρώων»..... 86
Οδυσσέας Ελύτης, «Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας, Στ΄»..... 86
Γιώργος Λίκος, «Ο Ιππότης»..... 88

Διονύσης Σαββόπουλος, «Ωδή στον Γεώργιο Καραϊσκάκη» 88

Νίκος Καββαδίας, «Kuro Siwo» 93
«Mal du départ»..... 94
Αλέξανδρος Μπάρας, «Oceania» 95
Κώστας Ουράνης, «Ταορμίνα» 96
Κ.Π. Καβάφης, «Η Πόλις»..... 97
«Ιθάκη» 97

Δημήτρης Χατζής, «Η τελευταία αρκούδα του Πίνδου» 101
Γιώργος Σεφέρης, «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου»..... 111
Θανάσης Βαλτινός, *Στοιχεία από τη δεκαετία του '60*..... 113
Ελένη Σαραντίτη, *Κάποτε ο κυνηγός* 115
Ιωάννα Καρυστιάνη, *Νύφες* 119

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Βενετία Αποστολίδου, φιλόλογος, Επίκουρη Καθηγήτρια Α.Π.Θ.
Χρήστος Δανιήλ, Δρ. Νεοελληνικής Φιλολογίας, Σ.Ε.Π. στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Νικολίνα Κουντουρά, Φιλόλογος, Δρ. Παιδαγωγικής
Γρηγόρης Πασχαλίδης, Κοινωνιολόγος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Α.Π.Θ.
Ελένη Χοντολίδου, φιλόλογος-παιδαγωγός, Επίκουρη Καθηγήτρια, Α.Π.Θ.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΕΛΛΑΔΑ 2008
Ανάπτυξη παντού. Ανάπτυξη για όλους.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΠΑΙΔΩΝ 2005-2007
ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ ΜΕΤΡΟ 1.1 ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1.1
ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΕΛΚΕ
ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΕΡΓΟΥ: ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ-ΘΑΛΕΙΑ ΔΡΑΓΩΝΑ

Η ΠΡΑΞΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΚΑΤΑ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ